

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DÖVLƏT TORPAQ VƏ XƏRİTƏÇƏKMƏ KOMİTƏSİ**

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TORPAQŞÜNASLIQ VƏ AQROKİMYA İNSTİTUTU**

Q.Ş.MƏMMƏDOV

**AZƏRBAYCANIN
TORPAQ
EHTİYATLARI**

BAKİ – "ELM" - 2002

+ 63114
M 52

Qərib Şamil oğlu Məmmədov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, biologiya elmləri doktoru, professor. Azərbaycanın torpaq ehtiyatları. – Bakı, Elm, 2002 - 132 səh.

ISBN 5-8066-1435-2

Kitabda Azərbaycanın zəngin torpaq ehtiyatları, ayrı-ayrı torpaq tipləri, torpaq islahatı nəticəsində dövlət mülkiyyətində saxlanılan, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətə verilən torpaq sahələri barədə, eləcə də, torpaqların kateqoriyalar və keyfiyyət qrupuna görə bölgüsü haqqında, həmçinin dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdəki kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri haqqında məlumatlar ətrafı şərh və təhlil edilmişdir.

Təqdim edilən kitab Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının, digər ali və orta ixtisas məktəblərinin müvafiq fakültələrinin tələbələri, aqrar elmlərlə məşğul olan tədqiqatçılar, aspirantlar, uyğun ixtisaslar üzrə digər təhsil ocaqlarının tələbələri, Azərbaycanın torpaq ehtiyatları haqqındakı statistik rəqəmlərlə maraqlananlar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

3702040000
655 (07) - 2002

© «Elm» nəşriyyatı, 2002

GİRİŞ

Zəngin təbii sərvətlərə malik olan Azərbaycan, torpaq örtüyünün zənginliyinə görə də xüsusi diqqət cəlb edir. Rəngarəng torpaq örtüyünə malik olan respublikamızda ölkə prezidenti cənab H.Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan torpaq islahatının uğurlu nəticələri ölkəmizin torpaq ehtiyatlarının kəmiyyət və keyfiyyət uçotuna və eləcə də nəticələrin təhlilinə daimi diqqət yönəldilməsini tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yetmişinci illərin əvvəllərindən başlayaraq, bütün dünyada və o cümlədən Azərbaycanda torpağın çoxfunksiyalı biosfer cismi, təbii landşaftın və ekosistemlərin ayrılmaz elementi kimi dərk edilməsinin yeni ekoloji konsepsiyası formalaşmaqdadır. Torpaq eyni zamanda müxtəlif cəhətli kəmiyyət səciyyəsinə (torpağın sahəsi, torpaq örtüyünün strukturu, münbitliyinin və xassələrinin vacib parametrləri) ehtiyacı olan dəyərli təbii ehtiyat kimi də diqqəti cəlb etməkdə idi. Bütün bunlar 80-ci illərdə yeni ekoloji xüsusiyyətlər verməklə torpaq kadastrının təkmilləşdirilməsi ideyasının formalaşmasına gətirib çıxardı. Bu zaman torpaq kadastrı başqa kadastrlarla, xüsusən də su-meşə kadastrı ilə təmasda götürülür, meşə ilə örtülmüş torpaq hər iki kadastrın - torpaq və meşə kadastrlarının obyektini kimi qəbul edilirdi. Azərbaycan ərazisi özünün coğrafi, iqtisadi və sosial xüsusiyyətlərinə görə məhz bu cür yanaşmanın çox vacib predmeti ola bilər. Dağlıq ərazilərin və bitki örtüyünün çox böyük müxtəlifliyi, becərilən birillik və çoxillik bitkilərin zəngin tərkibi və s. Azərbaycan ərazisini əlverişli modelə çevirir ki, onun nümunəsi təbii şəraiti oxşar olan dünyanın başqa regionlarının kadastr-ekoloji problemlərinin həllində uğurla tətbiq edilə bilər.

Dövlət torpaq kadastrı - torpağın təbii, təsərrüfat və hüquqi vəziyyəti haqqında etibarlı və daim yeniləşən məlumatların məcmusundan ibarətdir. Bura torpaq istifadəçilərinin qeydiyyatı, torpaqların kəmiyyət və keyfiyyət uçotu, torpaqların bonitirovkası və iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməsi daxildir. Torpaq ehtiyatlarını qorumaq və ondan məqsədyönlü səmərəli istifadə torpağın keyfiyyətinin etibarlı uçotu və düzgün aparılan qiymətləndirmə şəraitində mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsindən, xüsusilə 1993-cü ildən sonra ölkənin siyasi və iqtisadi həyatında global və ciddi islahatlar gerçəkləşdirilməyə başlandı. Torpaq islahatı bunlar arasında öz xüsusi və müstəsna əhəmiyyəti ilə seçilir. Bütün sahələrdə olduğu kimi, bu islahatların da həyata keçirilməsi üçün möhkəm təmələ, prosesi tam əhatə edən və onun dinamikliyini təmin edən hüquqi bazaya ehtiyac var idi. Torpaq islahatının həyata keçirilməsi üçün vacib olan müvafiq və hərtərəfli qanunlardan və qanunvericilik aktlarından ibarət möhkəm hüquqi baza, həmçinin bu qanunların və normativ-hüquqi aktların işləməsi üçün çevik mexanizmlər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab H.Əliyevin söyi, şəxsi qayğısı və diqqəti sayəsində bu sahədə keçmiş SSRİ məkanında heç bir nümunə və müvafiq təcrübə olmadan yaradıldı.

18 fevral 1995-ci il tarixdə qəbul edilmiş "Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq Azərbaycan Prezidentinin 2 mart 1995-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyası yaradılmış və Prezidentin 14 aprel 1995-ci il tarixli 313 nömrəli Fərmanı ilə bu Komissiya haqqında Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

Dövlət Aqrar İslahatı Komissiyası öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, digər normativ aktları, habelə Komissiya haqqında Əsasnaməni rəhbər tutaraq öz əsas vəzifəsi olan Azərbaycan Respublikasının aqrar-sənaye kompleksində islahatların uğurla aparılmasını təmin etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin təşəbbüsü ilə Milli Məclisin müzakirəsinə verilmiş "Torpaq islahatı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1996-cı il 16 iyulda qəbul edilməsi və 13 avqust 1996-cı ildə həmin Qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Respublikada torpaq islahatının həyata keçirilməsi prosesi başlanmış oldu. Bundan sonra "Torpaq vergisi haqqında", "Torpaq icarəsi haqqında", "Torpaq bazarı haqqında", "Dövlət Torpaq Kadastrı, Monitorinqi və Yerquruluşu haqqında"

Azərbaycan Respublikası Qanunları, Azərbaycan Respublikasının "Torpaq məcəlləsi", "Aqrar islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı və 40-dan artıq başqa Fərman və normativ-hüquqi aktların qəbul olunması ilə torpaq islahatının möhkəm hüquqi bazası yarandı. Bu sahədə qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi və onun icrası prosesi indi də davam edir.

1996-cı ildən Azərbaycanda uğurla həyata keçirilən torpaq islahatının artıq başa çatmış birinci mərhələsində Respublikanın vahid torpaq fondunun (8,6 mln.ha) 44,2 faizi (yəni 3,8 mln.ha) dövlət mülkiyyətində saxlanılmış, 31,4 faizi (yəni 2,7 mln.ha) bələdiyyə mülkiyyətinə, 24,4 faizi (yəni 2,1 mln.ha) isə xüsusi mülkiyyətə ayrılmışdır. Nəticədə 840000-dən çox ailənin, yəni 3365000 vətəndaşın torpaq mülkiyyətçisi olacağı müəyyənləşdirilmişdir. Vətəndaşların mülkiyyətinə verilməsi nəzərdə tutulan pay torpaq sahələri naturada ölçülərək onlara təhvil verilmiş və onlar torpaq üzərində mülkiyyət hüququna dair müvafiq hüquqi sənədlərlə təmin edilmişlər. 1 fevral 2002-ci il tarixə respublikada dövlət aktlarının hazırlanması vəziyyətini əks etdirən cədvələ (Cədvəl 1) nəzər salaq.

Cədvəl 1

**Ailələr üzrə Dövlət aktlarının hazırlanması dinamikası
(1997-2001-ci illər)**

Aylar	1997	1998	1999	2000	2001
Yanvar	3848	12819	26973	6215	3491
Fevral	0	12804	25185	2159	739
Mart	2636	13867	2535	1609	866
Aprel	188	14931	11214	1206	3182
May	2068	25905	2755	841	1131
İyun	1517	31467	3673	4983	4748
İyul	2054	60285	2118	4884	3899
Avqust	2240	73776	6317	4910	300
Sentyabr	5368	79234	4479	1302	159
Oktyabr	6540	83548	5856	1000	100
Noyabr	7991	83630	13828	300	349
Dekabr	15559	84285	9513	303	100
	46009	576551	114446	29712	19064

Respublikanın kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə edilməsinə səbəb olan torpaq islahatında Heydər Əliyev iqtisadi siyasətinin üç mühüm prinsipini göstərmək olar.

Birincisi, Azərbaycanda torpaq payı ölkə Prezidentinin təşəbbüsü ilə vətəndaşlara əvəzsiz verilir.

İkincisi, torpağın ən yararlısı və keyfiyyətli özəlləşdirilir ki, bu da sosial ədalət prinsipinin qorunması və ölkədə orta təbəqənin formalaşdırılması məqsədinə xidmət edir, sosial təmayüllü bazar iqtisadiyyatının inkişafını şərtləndirir.

Üçüncüsü, Respublikanın ərazisində daimi qeydiyyatda olan bütün vətəndaşlara harada yaşamasından və kimliyindən asılı olmayaraq torpaq üzərində mülkiyyət, habelə torpaqlardan istifadə və icarə hüququ verilir, eyni zamanda Azərbaycanın hər bir vətəndaşına qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada torpaq alqı-satqısı prosesində, torpaqla bağlı müxtəlif müqavilə və əqdlərin bağlanması iştirak etmək hüququ verilir.

Torpaq islahatının həyata keçirilməsi tamamilə yeni torpaq-istehsal münasibətlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycanda torpaq islahatının uğurla həyata keçirilməsi və aqrar sahədə əldə edilmiş inkişaf, islahatın möhkəm hüquqi bazaya söykənməsinin, qanunvericiliyin tələblərinə tam şəkildə əməl edilməsinin, islahatda aşkarlığın təmin edilməsinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu da onu göstərir ki, torpaq islahatında Azərbaycanın təcrübəsi torpaq islahatı həyata keçiriləcək digər ölkələr üçün model kimi təklif edilə bilər.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, torpağa onun haqqındakı elmi biliklər və xüsusən də torpaq ekologiyası ilə bağlı məsələlər kompleks nəzərə alınmaqla təbii tarixi cisim kimi yanaşmadan torpaq islahatının uğurla aparılması mümkün olmazdı. Ona görə də torpaq ekologiyası probleminin öyrənilməsi tarixinə nəzər salınması məqsədə müvafiq olardı.

I FƏSİL

AZƏRBAYCANIN EKOLOJİ ŞƏRAİTİ

1. Coğrafi vəziyyət və relyef

Torpaqların ekologiyası probleminin elmi-nəzəri əsasları V.V.Dokuçayev (1883) tərəfindən torpaqəmələgətirən amillər və təbii zonalar haqqında təlimlə qoyulmuşdur. N.N.Sibirtsev (1903) tərəfindən işlənmiş torpaqların təsnifatı da bir çox cəhətdən ekoloji prinsiplərə əsaslanmışdır. V.V.Vernadskinin (1948) biosfer təlimində torpağın vacib ekoloji rolu və ya torpağın ekologiyası haqqında da çoxlu müddəalar vardır. Lakin "torpaq ekologiyası" termininin elmə gətirilməsi və bu anlayışın elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılması Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki mərhum V.R.Volobuyevin (1953, 1963, 1974) nəzəri tədqiqatları ilə bağlıdır. Sonrakı dövrlərdə torpaqların ekologiyası, onların mühafizəsi problemi ilə bağlı məsələlərin öyrənilməsi dünyanın bir çox alimləri tərəfindən qaldırılmışdır (V.V.Ponomaryova, 1958; A.P.Travleyev, 1976; İ.P.Gerasimov, 1976; V.A.Kovda, 1981; B.Q.Rozanov, 1983; Q.V.Dobrovolski, L.A.Qrişina, 1986; A.B.Yablokov, 1985; Q.Ş.Məmmədov, 1998, 2000). Torpağın ekologiyası məsələsinə Azərbaycan təbiətşünasları da böyük diqqət yetirmişlər.

Məlumdur ki, torpaq müstəqil təbiət cismi kimi torpaqəmələgətirən amillərin (relyef, iqlim, ana süxur, bitki örtüyü, insan fəaliyyəti) məcmusu, onların vəhdəti və qarşılıqlı əlaqəsi şəraitində formalaşır. Torpaqla onun formalaşdığı mühitin qanunauyğun nisbəti, onların qarşılıqlı əlaqə və inkişafı akademik V.R.Volobuyevə (1963) görə torpaq ekologiyasının predmetini təşkil edir. Belə bir təlimin üzə çıxardığı qanunauyğunluğun öyrənilməsi torpaqəmələgətirən amillərin daha düzgün təsvirini və səciyyəsinə verməyə kömək edir. V.R.Volobuyev torpaq ekologiyasının əsas məqsədlərindən birini torpaq əmələgəlmə şəraitinin düzgün izah edilməsində və ümumi

mənşə şəraiti ilə bağlı olan ayrı-ayrı torpaq qruplarının ən ümumi qanunauyğunluqlarını araşdırmaqda görürdü. Qeyd etmək lazımdır ki, hələ çox əvvəllər N.N.Sibirtsev göstərdi ki, torpaq tipinin səciyyəsinə morfoloji, kimyəvi və fiziki xassələri, yayılma arealının göstəricisi ilə yanaşı, müəyyən keyfiyyətli torpaqların formalaşmasına səbəb olmuş təbii şərait haqqında məlumatlar da daxil edilməlidir.

S.S.Trofimov (1975) tərəfindən də torpağın ekologiyasının bezi məsələlərinə toxunulmuşdur. O, biogeosenozlarda canlı orqanizmlərin torpaq və ana süxurla çoxcəhətli qarşılıqlı əlaqəsinin kəmiyyət səciyyəsinə almaqdan ötrü onların kompleks tədqiqini aparmışdır. Bu səpgidən olan məsələlər Q.V.Dobrovolski və E.D.Nikitinin elmi axtarışlarında da (1990) öz əksini tapmışdır.

Göründüyü kimi, torpağın ekoloji analizi bu və digər torpağın xassələrinin formalaşmasında ayrı-ayrı yerli amillərin rolunun düzgün izahı üçün də vacibdir. Yalnız bu əsasda torpaqların düzgün qiymətini vermək və təbii komplekslərdən səmərəli istifadə və kənd təsərrüfatı istehsalının bütün sahələrində az əmək və vəsait sərf etməklə yüksək məhsuldarlığa nail olmaq mümkündür. Hazırda elmi ədəbiyyatlarda çox geniş tətbiq edilən "aqröekologiya" termini altında kənd təsərrüfatı sahələrinə (M.Qodelman, 1984) və ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı bitkilərinə (Assi, 1959) təsir göstərən ətraf mühit amillərini və onların qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən ekologiyanın xüsusi bölməsi başa düşülür. Əslində o, kənd təsərrüfatı bitkilərinin ekologiyasından bəhs edən elmdir (Q.Xaaze, R.Şmidt, 1977).

N.N.Preobrajenskinin (1976) qeyd etdiyi kimi, təbii landşaft və aqrolandşaftın ekoloji cəhətdən qiymətləndirilməsinin mümkünlüyü bitki ilə ətraf mühit, xüsusən də bitki ilə torpaq arasındakı sıx əlaqəni qəbul etmək əsasında mümkündür, çünki bitki qrupları, onlara təsir göstərən ekoloji amillərin daha mükəmməl göstəricisidir. Qeyd edək ki, nəzərdən keçirilən mövqedən Azərbaycan topaqlarının aqröekoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ərazinin kənd təsərrüfatı baxımından yüksək dərəcədə mənimsənilməsi və kənd təsərrüfatı bitkilərinin müxtəlifliyi ilə əlaqədar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Torpaqəmələgəlmə prosesinə və torpağın ekologiyasına, eynilə bitki senozlarının

(təbii və süni) inkişafına, tərkibinə, quruluşuna və məhsuldarlığına təsir göstərən respublika ərazisinin makroekoloji xüsusiyyətlərinin (relyefi, iqlimi, hidroloji və digər amillər) yuxarıda qeyd edilən mövqedən təhlilinə ehtiyacı vardır. Bu bölmədə onların bəziləri üzərində bir qədər ətraflı dayanacağıq.

Akademik B.Ə.Budaqov (1989) təbii komplekslərinin xüsusiyyətinə, o cümlədən makrorelyef göstəricilərinə görə Azərbaycan ərazisini beş vilayətə (Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz, Lənkəran, Kür dağarası çökəkliyi, Orta Araz) və 19 təbii rayona bölür. Lakin biz öz tədqiqatlarımızda sonuncu iki vilayəti ənənəvi qəbul edilmiş şəkildə, yəni "Kür-Araz vilayəti" adı altında götürmüşük. Hər bir vilayət torpaqların ekoloji mühitinə təsir göstərə biləcək makrorelyef xüsusiyyətlərinə malikdir.

1.1. Böyük Qafqaz vilayəti. Alp relyef formalarının və 3800-3900 m yüksəklikdə (Bazardüzü, Şahdağ və s.) kiçik buzlaqların olması ilə səciyyələnir. Baş Qafqaz silsiləsi Tinov-Rasso (3378 m) ilə Bazardüzü zirvələri arasında 2600 m-dən yuxarı qalxmadiğı bir halda, Bazardüzü-Tufan zirvələri arasında öz maksimum yüksəkliyinə çatır. Baş Qafqaz silsiləsi Tufandağdan cənub-şərqə Babadağa qədər 3600 m, Babadağdan Dubrara kimi 2200 m, Dubrardan Gədi dağına qədər isə 1200 m-ə qədər alçalır. Dağ silsilələrinin şimal-qərbdən cənub-şərq istiqamətində alçalması Şərqi Qafqazın eyni istiqamətində tektonik gömülməsi ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar şimal-şərq yamacı soyuq hava kütlələrinin daxil olması üçün açıq olduğu halda, cənub yamacı bu cəhətdən yaxşı qorunmuşdur. Belə ki, cənub yamacı isti və rütubətli iqlimi ilə fərqlənir. Vilayətin çay şəbəkəsi yaxşı inkişaf etmişdir, ən iri çayları şimal-şərq yamacda yerləşmişdir. Onlardan Samur və Qusarçay buzlaq suları ilə qidalanırlar. Şimal-şərq yamacdan fərqli olaraq cənub yamacı relyef əmələ gətirən sel proseslərinə daha çox məruz qalmışdır. Vilayətin Qobustan dağətəyi sahəsi palçıq vulkanları, gilli karstlar və bendlend relyef formaları ilə tanınmışdır.

1.2. Kiçik Qafqaz vilayəti. Bu vilayət alp dövrünün geniş inkişaf etmiş intruziyası ilə seçilir. Vilayətin daxilində relyefi, orta dağlıq səciyyə daşıyan tektonik denudasiya formaları təşkil edir. Alp formaları əsasən Zəngəzur və Murovdağ silsilələrində müşahidə edilir. Vilayətdə karst (Dağlıq Qarabağ), lava

axınlarının (Qarabağ dağlıq yaylası), lokkolit və ekstruziv günbəzlərin (Naxçıvan MR) yaratdığı relyef formaları da geniş yayılmışdır. Vilayətin bu cür özünəməxsus relyef şəraiti onun torpaq örtüyünün ekoloji şəraitinə təsir göstərən əhəmiyyətli amillərdən biridir.

1.3. Lənkəran vilayəti. Hündürlüyü 2000-2500 m qədər olan qarışıq dağlar sitemindən və xəzərsahili boyu düzənliklərdən ibarətdir. Talış silsiləsi Lənkəran dağlarının cənub-qərb hissəsində, Azərbaycan və İran dövlət sərhəddi boyu uzanır. İran ərazisinə daxil olan suayrıcının mütləq yüksəkliyi qərbdə, mərkəzdə və şərqdə 2000 m, qalan hissələrdə isə 2400 m-dir. Peştəser silsiləsi demək olar ki, şimal-şərqdə Talış silsiləsinə paralel uzanır. O, çay dərələri ilə parçalanmışdır. Silsilənin mütləq yüksəkliyi 1300 m-lə 1800 m arasında olub Talış silsiləsilə eyni geoloji quruluşa malikdir. Silsilənin suayrıcı hissəsi çox hallarda hamardır. Burovar silsiləsi Lənkəran dağlarının ön hissəsində, alçaq dağlıq qurşaqlarda yerləşir. Onun ən hündür yeri 1000 m-dən bir az artıqdır. Bu silsilənin şimal-şərq yamacı dərələrlə parçalanmışdır.

1.4. Kür-Araz vilayəti. Bu vilayətə Kür-Araz dağarası çökəkliyi və orta Araz daxil olub, Xəzər sahilindən başlamış sıfır metr mütləq yüksəkliyə qədər olan bütün sahəsini əhatə edir. Bu vilayət Şirvan, Qarabağ və Mil düzlərinin əsas hissəsini, Muğan, Salyan və cənub-şərqi Şirvan düzlərinin bütün ərazisini özündə birləşdirir. Bu ərazilərin hər biri ayrı-ayrılıqda təbii-tarixi rayon əmələ gətirir. Vilayətdə ərazinin düzən xarakterini pozan relyef formaları, axmazlar (qədim çay yataqları), qobular (fəslə axım yataqları), təpələr və s. geniş yayılmışdır.

Ekoloji amil kimi (makro-mezo-mikro) relyefin torpağın ekologiyasında rolu şübhəsizdir. Hələ V.V.Dokuçayev özünün Qafqaz tədqiqatları zamanı belə bir düstur irəli sürmüşdür: "dağlarda relyef torpaq tələyinin həlledicisidir". Sonralar bu müddəə S.A.Zaxarovun çoxsaylı tədqiqatları vasitəsi ilə təsdiqlənmiş və konkretləşmişdir, son vaxtlar isə bu istiqamətlərdə tədqiqatların (Uruşadze, 1987) yenidən genişlənməsi təqdirəlayiqdir: Relyefin genetik formaları və onların yüksəkliklə bağlılığı, baxarlığı və meyilliyi torpağın ekoloji şəraitinin müxtəlifliyinə, torpağın qalınlığına, humusluğuna, strukturuna, nəm-

liyənə, temperaturuna, fiziki və kimyəvi xassələrinə, istilik və hava rejiminə, son nəticədə isə torpağın münbitliyinə təsir edir. Digər tərəfdən torpağın ekoloji mühitinə əhəmiyyətli təsire malik olan torpaq eroziyasının intensivliyi də yamacların meyilli-yindən və torpaqəmələgətirən süxurların tərkibindən asılıdır. Torpaq hissəciklərinin və qida elementlərinin yuxarı sahələrdən yuyulub çökəkliklərdə toplanması nəticəsində burada zəngin bitki örtüyü və yaxşı inkişaf etmiş aqrosenozlar formalaşır. Alçaq sahələrdə qrunt sularının səthə yaxın olması səbəbindən burada şorlaşmış torpaqlar da öz inkişafını tapmışdır.

2. Geoloji quruluş və torpaqəmələgətirən süxurların səciyyəsi

E.M.Şıxəlibəylinin (1963) qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan geoloji baxımdan alp qırışıqlıq zonasının ən mürəkkəb və özünəməxsus regionlarından biridir. Bunu çoxsaylı geoloji tədqiqatlar da təsdiq edir. Belə ki, stratiqrafik kəsim aşağı Paleozoydan başlamış antropogenə kimi böyük çöküntülər diapazonunu əhatə edir. Qeyd edək ki, respublika ərazisində Mezozoy və Kaynozoy dövrünün çöküntüləri daha yaxşı inkişaf etmişdir. Böyük Qafqaz ərazisi terrigen, karbonatlı, mollas, Kiçik Qafqaz isə vulkanogen, karbonatlı, çöküntü tufagen fasiyalarla təmsil olunmuşdur. Antropogen dövründə respublika ərazisində dəniz allüvial-delüvial, subareal, kollagen və vulkanogen (andezit-bazalt) çöküntülər toplanmışdır. Kiçik Qafqazın Mezozoy-Kaynozoy çöküntüləri içərisində qələvi, orta və turş intruziyalara da rast gəlmək mümkündür.

Azərbaycan ərazisinin müasir tektonik quruluşunun əsas elementləri neogenin başlanğıcında yaranmışdır. Tektonika müxtəlif strukturların çox mürəkkəb birləşmələri ilə seçilir: qarışıq, qarışıq-qayma, dialir, parçalanmış və maqmatik. Belə ki, Böyük Qafqazın cənub yamacı zonası üçün axçalı, Qobustan və Abşeron yarımadası üçün dialir, Kiçik Qafqaz və Talış üçün qarışıq-qayma və başqa strukturlar səciyyəvidir. Çox maraqlı tektonik element kimi cənub-şərqi Qafqazda orta qliasenoz yaşlı tektonik örtüyün olmasını göstərmək olar.

Qırışmanın əsas istiqaməti şimal-qərb olub, şərqdə cənub-şərq istiqamətinə yönəlir. Dağ sistemlərinin periferiyasında əsas şimal-qərb qırışıqlığı meridianal istiqamətdə dəyişilir. Azərbaycanın geoloji strukturunda dərin qırılmalara mühüm rol məxsus olmuşdur. Lakin bu qırılmalar sonrakı dövrlərin qalın çökmə və vulkanik süxurları ilə örtülmüşdür. Tədqiqatçılar Azərbaycanın müasir geoloji strukturunda aşağıdakı vahidləri ayırırlar: Ön Qafqaz, Kiçik Qafqaz qırılması və Araz zonasının meqaantiklinorisi. Bu iri geostruktur vilayətlər çoxsaylı kiçik struktur vahidlərindən, ayrı-ayrı geotektonik zonalarda qruplaşmış antiklinori və sinklinorilərdən ibarətdir.

Respublika daxilində neotektonik hərəkətlərin də böyük əhəmiyyəti vardır. Bunu dördüncü dövr çöküntülərinin toplanması, nəzərəcarpacaq dərəcədə qalxma və enmə ərazilərinin olması da sübut edir.

Geomorfoloji baxımdan Azərbaycan ərazisində aşağıdakı vahidlərin olması qeyd edilir (N.Ş.Şirinov, 1973): tektonikanın passiv əks olunduğu struktur-denudasion dağlar; tektonikanın relyefə fəal təsiri olan struktur-erozion dağlar; akkumulyativ-denudasion yayla və düzənlik; akkumulyativ düzənlik.

Struktur-denudasion dağlar Böyük və Kiçik Qafqazın yüksək dağlıq və dağətəyi zonalarını, Naxçıvan MR və Talış əhatə edir. Struktur-erozion relyef üçüncü dövr yaylası, Böyük və Kiçik Qafqazın, Talışın dağlararası depressiyası üçün səciyyəvidir. Vulkanik dağlar əsasən Kiçik Qafqazda yayılmışdır. Palçıq vulkanik relyefi formaları isə cənub-şərqi Qafqaz, xüsusən də Qobustan üçün səciyyəvidir. Akkumulyativ-denudasion yayla və düzənlik Kür-Araz ovalığında müşahidə edilir.

Cavan geoloji törəmələrdən ən geniş yayılanı delüvial və allüvial mənşəli dördüncü dövrün yumşaq süxurlarıdır. Bu süxurlar (çöküntülər) yüksək karbonatlılığı, gipsliyi və gillicəli qranulometrik tərkibi ilə səciyyəlidir.

Respublika daxilində yayılmış torpaq əmələgətirən süxurlar yatma şəraitindən asılı olaraq müxtəlif fiziki xassələrə malikdir.

Üzərində şabalıdı, qəhvəyi və boz-qonur torpaqların formalaşdığı delüvial-prolüvial çöküntülər Azərbaycan ərazisində daha geniş yayılmışdır. Onları üç qrupa bölmək mümkündür: dağətəyi maili düzənliklər daxilində müvəqqəti axınların gətirdiyi delü-

vial-prolüvial çöküntülər; çayların allüvial çöküntüləri; qədim Xəzər çöküntüləri.

Dağətəyi düzənliklərdə yatmış delüvial-prolüvial çöküntülər qonurvarı-açıq sarı, bəzən isə bozumtul və ya qəhvəyi çalarlı olub gillicələrdən ibarətdir. Bəzən gilli, çox nadir hallarda isə qumlu və qumluçalı qatlara rast gəlmək mümkündür. Bir sıra çayların gətirmə konuslarının aşağı hissəsində allüvial çöküntülər gilli tərkibli olub, qonur rəngli sarı, bəzən isə qəhvəyi və qırmızımtıl qatlarla müşahidə edilir.

Qədim Xəzər çöküntüləri dağətəyi düzənliyin aşağı hissələrində, kiçik sahələrdə və konuslararası çökəkliklərdə yayılmışdır. Bu çöküntülər gillicəli tərkibli olub, yalnız bəzən qumsal və qumlu qatlarla əvəz olunur.

Kür-Araz ovalığında qranulometrik tərkibinə görə gillicəli və gilli torpaqəmələgətirən süxurların üstünlük təşkil etməsi duzların miqrasiyasına da təsir göstərir.

3. Hidroloji xüsusiyyətləri

C.M.Süleymanov və Ə.A.Musayevə (1963) görə Azərbaycanın bütün çayları Xəzər dənizi hövzəsinə daxil olub üç qrupda birləşmişlər: Kür hövzəsi (Arazsız) çayları; Araz çayı hövzəsi; Xəzər dənizinə bilavasitə tökülən çayların hövzəsi.

Çay şəbəkəsi respublika ərazisində qeyri-bərabər şəkildə paylanmışdır. Belə ki, yüksəkliyin artması ilə müəyyən həddə qədər çay şəbəkəsinin sıxlığı artır, həmin həddi keçdikdən sonra isə sıxlıq azalır. Çay şəbəkəsinin ən çox inkişaf etdiyi orta dağlıq zonadır (1000-2500). Bu zonadan aşağıda və yuxarıda hidroqrafik şəbəkə nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Çayların il ərzində qeyri-bərabər qidalanması səbəbindən axımın ildaxili rejimində də qeyri-bərabərlik müşahidə edilir. Bu baxımdan Azərbaycanın bütün çayları iki qrupa bölünür: Böyük və Kiçik Qafqaz vilayətinin çayları – maksimal axım ilin isti dövründə (aprel-sentyabr); Lənkəran çayları – maksimal axım ilin soyuq dövründə (oktyabr-mart) müşahidə edilir.

Əsas axımı (60-90) ilin isti dövründə müşahidə edilən çaylar təqribən 95% təşkil edir. Böyük Qafqazın alçaq dağlıq rayonlarında (1000 m-ə qədər) ən az axım iyul və avqustda,

hündür zonalarda (2000 m-ə) avqust və yanvar-fevral aylarında, 2000 m-dən hündürlükədə isə fevralda müşahidə edilir.

Asma gətirmələr axımının əyani keyfiyyətlər göstəricisi bulanlıqdır. Orta bulanlığın müəyyən dəyişmə qanunauyğunluğu mövcuddur – o, çay yatağı boyunca artır ki, buna da səbəb axımın formalaşma xüsusiyyətləri, ərazinin torpaq-geoloji, bitki və digər təbii amilləridir. Bundan başqa, çay profilinin uzununa quruluşu da böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu qanunauyğunluqlar dağ vilayətlərinin çayları üçün səciyyəvidir.

Azərbaycan çayları onun mürəkkəb relyefi, torpaq-geoloji və iqlim şəraiti, bütün hidroloji elementlərinin dəyişkən rejimi ilə fərqlənir. Ərazi daxilində qranulometrik tərkibin dəyişməsi çayların bulanlıqlıq zonasına uyğun gəlir. Bulanlıqlığın ən az olduğu zonalarda, yəni çayların yuxarı axımında 0,05 mm-dən kiçik diametrlı gətirmələr 50% təşkil edir. Bu hissəciklərin miqdarının ən çox müşahidə edildiyi ovalıq-düzənlik ərazilər olub, burada bulanlıqlıq özünün çoxluğu ilə seçilir.

Böyük Qafqaz çaylarının su toplayıcısında yuyulma Kiçik Qafqazla müqayisədə 8 dəfə çoxdur ki, bu da yamacların meyilliyi, bitki və iqlim şəraiti ilə yanaşı, ərazinin litoloji tərkibi ilə izah edilir. Lənkəran vilayətində də səthdən yuyulma Böyük Qafqazla müqayisədə azdır ki, bu da ərazinin nisbətən meşə örtüyü ilə yaxşı təmin olunması ilə izah edilir. Böyük Qafqazda yuyulmanın orta intensivliyi, yuyulmanın ildə 0,57 mm təşkil etdiyi Şimali Alplardan demək olar ki, fərqlənmir. Azərbaycanın demək olar ki, əksər çaylarında sel hadisələrini müşahidə etmək mümkündür. Mənşəyinə görə onlar xeyli dərəcədə antropogen xarakterlidir (Süleymanov, Musayev, 1963).

Sululuq dərəcəsinə görə respublikanın bütün ərazisi iki vilayətə bölünür: dağlıq və düzənlik. Dağlıq vilayətdə axımın formalaşması axım kəmiyyətinin orta illik miqdarının 1 l/san-dən çox ölçüsündə baş verir. Burada hidroloji rejimin əsas cizgiləri formalaşır. Düzən sahələrdə isə axım kəmiyyətinin orta illik miqdarının 1 l/san-dən az olması, suyun suvarma və digər səbəblərdən itməsi səciyyəvidir.

Axımın formalaşma vilayəti daxilində üç şaquli zona ayrılır: yüksək (25 l/san-dən çox), orta (25-5 l/san) və az (5-1 l/san - 1 km²). Yalnız Lənkəran vilayətində ən az axım yüksək dağlıq

zonada, ən çox isə dənizsahili-düzənlik qurşaqlarda müşahidə edilir.

Axımın formalaşma və itki vilayətlərinin, o cümlədən dağlıq ərazilər daxilində şaquli zonallıqların ayrılması Azərbaycanın hər yerində eyni cür deyildir. Onlar öz aralarında hidrogeoloji rejimin kəmiyyət səciyyəsinə və digər xüsusiyyətlərinə görə fərqlənilir. Bu səbəbə görə yalnız şaquli zonallığın bir əlaməti ilə məhdudlaşmaq olmaz. Onun üçün ərazini əlavə sərhədlər daxilinə salmaq və çay hövzələri qrupunu birləşdirən hidroloji rayonlar ayırmaq lazım gəlir. Adətən, bu rayonların hidroloji səciyyəsi zamanı qida mənbələri, axımın ildaxili paylanması xüsusiyyəti, sululuq və onun tərəddüdü, bərk axım və hidrokimyəvi rejim kimi göstəricilərdən istifadə olunur.

4. İqlim şəraiti

Respublikamızın iqlim şəraiti Ə.Ə.Mədətzadə (1959), E.M.Şıxlinski (1963, 1991), Ə.D.Əyyubov (1959, 1975) və başqaları tərəfindən təfəsilatı ilə öyrənilmişdir. Kənd təsərrüfatının məhsuldarlığı bir çox hallarda təbii ehtiyatların xarakterindən asılıdır. Bu baxımdan ən vacib təbii ehtiyat kimi iqlimin, onun potensial imkanları nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsinin kənd təsərrüfatı üçün əhəmiyyəti olduqca böyükdür. İqlim ehtiyatları istər bilavasitə, istərsə də dolayısı ilə bonitirovkanın predmetidir.

Ekoloji baxımdan vacib olan iqlim ehtiyatları adı altında, biz ərazinin malik olduğu və insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində istifadə edilən günəş enerjisinin, havanın hərəkətini və nəmliyi başa düşürük. Aqroiqlim ehtiyatları adı altında isə biz iqlimin o elementlərini başa düşürük ki, bitki tərəfindən biokütlə hazırlanarkən bu göstəricilərdən istifadə edilir. Bunlara bilavasitə təsir göstərən günəş enerjisi və nəmlik, onların nisbəti daxildir.

Ə.D.Əyyubovun (1975) fikrinə görə, iqlimin bonitirovkası təbii şəraitin bioloji məhsuldarlığının qiymətləndirilməsinin ən vacib məsələsidir. Torpaqların müqayisəli qiymətləndirilməsi ilə bir yerdə o, müxtəlif iqlim zonalarında təbii şəraitin iqtisadi

səmərəliyinin səviyyələrinin səciyyəsinin əsasını təşkil edir. İqlimin bonitirovkası təbii şəraitin digər komponentlərinin (meşə, kənd təsərrüfatı sahəsi və s.) bonitirovkası ilə də sıx əlaqəyə malikdir.

Ə.D.Əyyubov (1975) Azərbaycanın müxtəlif vilayətlərində aqroiqlim şəraitini öz tədqiqatlarında aşağıdakı göstəricilər vasitəsi ilə səciyyələndirir.

A. Kür-Araz vilayəti. Fiziki-coğrafi və aqroiqlim şəraitlərində kəskin fərqlərin olmaması səbəbindən vilayət yarımvilayətlərə bölünməmişdir. Rütubətləşmə göstəricisi il ərzində 0,15-dən yuxarı qalxmır. May ayının ikinci dekadasından başlayaraq, torpaqda nəmliyin ehtiyatı kəskin şəkildə aşağı düşür, bir metrlik torpaq qatında ən az göstərici – orta hesabla 30-60 mm, iyulun üçüncü dekadasında müşahidə edilir (Göyçay və Cəlilabad meteostansiyalarının məlumatına görə).

Temperaturun 10^0 -dən yuxarı göstəricisi əsasında istilik ilə təmin olunma $4000-4800^0C$ olub, onun ən yuxarı göstəricisi Salyan rayonu ərazisində qeyd olunur. Vilayət üçün diqqəti cəlb edən cəhət, geniş termik imkanların ildə iki və hətta üç məhsul almaq üçün şərait yaratmasıdır.

Bitkilərin qışlama şəraiti ümumiyyətlə əlverişlidir. Bəzi bitkilər, məsələn, payızlıq buğda, arpa və səpilmiş otlar qış fəslində də öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Bəzi yerlərdə bitkilərdə fazanın dəyişməsi də (üçüncü yarpağın formalaşması, kollanma) müşahidə edilir. Havaların kəskin soyuqlaşması, bəzən vegetasiyanın müvəqqəti kəsilməsinə səbəb olur. Payızlıq buğdanın məhsuldarlığının formalaşmasında payız yağışlarının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Lakin çox vaxt yağıntuların kifayət qədər olmaması cücərtilərin vaxtında və sıx şəkildə çıxması və qışlamayı yaxşı keçirməsi üçün şərait yaratmır. Payız yağışları ilə yaxşı təmin olunmuş ərazilər Lənkəran vilayətinə və dağlıq ərazilərə yaxın sahələrdir.

Kənd təsərrüfatının əsas istiqaməti – pambıqçılıq, taxılçılıq, bostançılıq və bağçılıqdır. Ərazidə quru subtropik bitkilər – nar, əncir, yapon xurması, badam və s. yetişdirilməsi üçün əlverişli şərait vardır.

Ərazinin şərq hissəsinin aqroiqlim şəraiti nəmliyin yüksək olması və hava axınlarının hərəkəti səbəbindən pambıqçılıq üçün əlverişsizdir.

B. Böyük Qafqaz vilayətində üç aqroiqlim yarımvilayəti ayrılır: cənub yamac, şimal-şərq yamacı və Abşeron-Qobustan.

I. Cənub yamac 8 aqroiqlim rayonuna bölünür. Hipsometrik fərqlər səbəbindən yarımvilayət aqroiqlim göstəriciləri ölçülərində fərqlərin böyük olması ilə seçilir. Nisbətən aşağıda yerləşmiş rayonlarda fəal temperaturların cəmi 4500°C çatır. Dağ ətəyində yerləşmiş rayonlarda da taxıl və faraş tərəvəz yığımından sonra da kifayət qədər istilik ehtiyatı qalır.

Vilayətdə yağıntıların illik miqdarı 250-1400 mm arasında tərəddüd edir. Yağıntıların 50% dağlıq hissədə vegetasiya dövründə düşür. Bu ona gətirib çıxardır ki, Car-Qəbələ rayonu kifayət qədər, İlisu-Lahıc isə izafi miqdarda yağıntı alır. Bu rayonlar vegetasiya dövründə atmosfer yağıntıları ilə ən yaxşı təmin edilmiş ərazilər hesab olunurlar. Bununla belə, mədəni bitkilər iyul və avqust aylarında suvarma tələb edirlər.

İqtisadi baxımdan bu yarımvilayət intensiv əkinçilik zonası hesab olunur. Əsas becərilən bitkilər payızlıq taxıl, düyü, tütün, tərəvəz, bostan, Qaxdan qərbdə isə çay, sitrus (qışda örtük altında saxlamaqla), qızılgüldür.

II. Şimal-şərq yamacında beş aqroiqlim rayonu ayrılmışdır. Cənub yamacı ilə müqayisədə, daha meylli olması və çay şəbəkəsinin az sıxlığı ilə seçilir.

Bu rayonların ümumi aqroiqlim xüsusiyyəti aşağı temperaturun ($1-2^{\circ}\text{C}$) olması, şimaldan gələn soyuq hava kütlələrinin təsiri altında soyuq dövrün erkən başlaması ilə diqqəti cəlb edir. Bunun nəticəsində 10°C -dən yuxarı temperaturların cəminin izoxətti I rayon ilə müqayisədə $500-600^{\circ}$ aşağıdan keçir.

Bir qədər isti Xaçmaz-Qonaqkənd aqroiqlim rayonunda 10°C -dən yuxarı temperaturların cəmi $2600-4000^{\circ}$ arasında tərəddüd edir. Quba-Qusar rayonu da istiliklə yaxşı təmin olunmuşdur. Payızlıq buğda yığıldıqdan sonra istifadə edilməmiş istilik ehtiyatı $400-2200^{\circ}\text{C}$ arasında tərəddüd edir.

Yarımvilayət rütubətləşmə xüsusiyyətinə görə yekcins deyildir. Xüsusən Xaçmaz-Qonaqkənd rayonunda, ərazinin yük-

sək rütubətləşməsi səbəbindən düzən meşələr qorunub saxlanmışdır. Burada yağıntıların miqdarı cənublə müqayisədə bir neçə dəfə yüksəkdir.

Torpaq və havanın yüksək dərəcədə rütubətləşməsi Xaçmazdan şimalda buzlaq və qar suları ilə qidalanma rejiminə malik çayların dağətəyi və düzən sahələrə çıxışında yeraltı axıma malik olması ilə təmin olunur. Bir qədər cənubda çaylar alçaq su hövzələrindən qidalandığına görə nisbətən az su ehtiyatına malikdirlər.

Bu iki rayonda yetişdirilən sənaye əhəmiyyətli bitkilər alma, armud, gavalı və digər meyvə, tərəvəz və bostan bitkiləridir. Aşağı qurşaqda yerləşmiş Yenikənd-Zeyxur rayonu yazlıq taxıl, əsasən də arpa, orta və gec yetişən kartof, kələm üçün əlverişli istilik rejimi ilə təmin olunmuşdur. Subalp və alp çəmənlərin zəngin ot örtüyündən yay otlaqları kimi istifadə olunur; burada arıçılığın inkişaf etdirilməsi üçün də əlverişli şərait mövcuddur.

III. Abşeron-Qobustan yarımvilayəti əvvəlki iki yarımvilayət ilə müqayisədə günəş və külək ehtiyatları ilə bir qədər yaxşı təmin olunmuşdur. Ərazinin rütubətlə təmin olunması bir qədər zəifdir. Bütün vegetasiya müddətində birinci rayona cəmi 35-120 mm yağıntı düşür. Yüksəklik artdıqca bitkilərin yağıntılarla təmin olunması yaxşılaşır, lakin onların miqdarı aprel-sentyabr dövründə yenə də 280 mm-dən artıq olmur.

İliq yaz və payız, isti və uzunmüddətli yay çox dəyərli subtropik bitkilərin: əncir, nar, zeytun, fıstıq, badam, zəfəran, xına, basma və s. yetişdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Yarımadaanın demək olar ki, hər yerində üzümün Ağşanı, Qaraşanı və başqa sortlarının yetişdirilməsi üçün əlverişli şərait vardır. Ərazidə payızlıq buğda yığıldıqdan sonra istiliyin böyük ehtiyatı (fəal temperaturların cəmi 2200-2600⁰) qalır ki, ondan da qarğıdalı, paxlalı bitkilər, tərəvəz və ot bitkilərini yetişdirmək üçün istifadə etmək mümkündür. Sahil zonasında sənaye miqyaslı gülçülüyn inkişaf etdirilməsi üçün də əlverişli şərait mövcuddur.

Şaxtanın zərərli təsiri yarımadaanın daxili hissələrində daha çox ehtimal olunur. Sonuncu yaz şaxtaları Mərdəkan stansiya-sının məlumatına görə, martın 14-də, yəni respublikanın digər

rayonlarından (Astaradan başqa) xeyli gec müşahidə edilir. İlk payız şaxtaları isə dekabrın 24-dən tez qeydə alınmır.

Yarımvilayətdə bitkilərin normal inkişafına təsir göstərən digər ziyanlı hadisə - xəzrinin, şimal və şimal-şərq istiqamətli küləklərin olmasıdır. Belə ki, xəzri transpirasiyanı kəskin şəkildə gücləndirir, torpağı qurudur, bitkiyə mexaniki təsir göstərir. Külək tərəfindən havaya qaldırılmış toz yarpaqların üstünə çökərək, onların tənəffüsünü çətinləşdirir. Xəzri bitkilərin çiçəkləmə dövründə xüsusilə təhlükəlidir. Torpaq səthindən buxarlanmanı gücləndirməklə xəzri yay dövründə suvarmanın səmərəsini aşağı salır.

Yarımvilayətin Qobustan bölgəsi təsərrüfat baxımından az mənimsənilmiş, əsasən isə qış otları kimi istifadə olunur. Suyun olduğu şəraitdə bu bölgədə bir çox kənd təsərrüfatı bitkilərini yetişdirmək mümkündür, lakin hazırda yaz yağışları yalnız yem bitkilərini yetişdirməyə imkan verir.

C.Talış vilayətinə 6 aqroiqlim rayonu daxildir. Özünün təbii xüsusiyyətlərinə görə Talış vilayəti (hündürlüyü -28-2500 m) başqa vilayətlərdən kəskin şəkildə fərqlənir. Yüksək termik səviyyə və kifayət qədər rütubətləşmə onun hüdudları daxilində (800-1000 m-ə qədər) sıx bitki örtüyünün və düzən-dağlıq ərazilərin sarı torpaqlarının formalaşmasını şərtləndirir. Təbii şərait 800-1000 m-dən yüksəklikdə tamamilə dəyişilir. Burada dağ-çəmən, qonur dağ-meşə torpaqları üzərində çəmən dağ-kserofit bitkilər üstünlük təşkil edir.

Bütün vilayət üçün ümumi xüsusiyyət oktyabr-may dövründə sürəkli yağışların, isti dövrdə isə quraqlığın və az rütubətləşmənin olmasıdır. Bu, Lənkəran subtropik zonasını qərbi Gürcüstan və Aralıq dənizinin sahil zolağından fərqləndirən əsas cəhətdir. Cəlilabad-Qızılağac rayonunda temperaturun 10° C-dən yuxarı olduğu dövrdə yağıntılardan miqdarı 150-300 mm-dir.

Şaxtasız günlərin sayı vilayət daxilində 160-320 arasında tərəddüd edir. Düzən zonada 10° C-dən yuxarı temperaturların cəmi hər yerdə 4000° C-dən artıqdır. Bu, əlverişli torpaqlarda istiliyə tələbkar olan bitkilər: çay, sitrus, feyxoa, dəfnə, düyü və s. yetişdirməyə imkan verir.

Bir dəfə payızlıq buğda və faraş tərəvəz alınan düzən sahədə 10°C-dən yuxarı temperaturların cəminin yarısı demək olar ki, istifadə olunmamış qalır. Yüksəklik artdıqca istilik ehtiyatı azalır, lakin əlverişli relyef şəraitində onlar hər yerdə kənd təsərrüfatı üçün yararlıdır.

Ç. Kiçik Qafqaz vilayəti. Bu vilayətin bəzi aqroiqlim rayonları termik ehtiyatlarına və rütubətlə təmin olunmasına görə oxşar şəraitə malikdirlər, lakin işıq ehtiyatlarına, bitkilərin qışlama şəraitinə və yay aylarının quraqlığına görə onlar eyni cür deyillər.

D. Naxçıvan vilayətinin aqroiqlim şəraiti Azərbaycanın digər rayonlarından fərqlənir. Onun çox hissəsi kəskin kontinental iqlim şəraiti ilə seçilir. Bu, ərazinin rütubətli hava axınlarının qarşısını kəsən dağlarla əhatə olunması, qışda kəskin soyumaya, yayda isə intensiv qızmaya səbəb olan tez-tez təkrarlanan antisiklon hallar ilə izah olunur. Arazboyu maili düzənliyi çıxmaq şərti ilə vilayətin relyefi kəskin parçalanmışdır, ona görə də burada skeletli yuxa boz, dağ şabalıdı və qəhvəyi dağ-meşə torpaqları üstünlük təşkil edir. Bitki örtüyü yovşanlı-şoran otlu və dağ-kserofit formasıyanın üstünlük təşkil etməsi ilə seçilir.

Vilayətin ən vacib aqroiqlim xüsusiyyətlərindən biri günəş radiyasının yüksək gərginliyi, onun 145-160 kkal/sm² hədlərində dəyişməsidir. Fəal temperaturların cəmi 4000-4500°C və daha çoxdur. Quraqlığın səviyyəsi bütün Zaqafqaziya hüdudlarında belə ən yüksək hesab olunur.

Torpağın taleyində iqlimin rolundan danışarkən V.R.Volobuyevin bu sözləri yada düşür: "İqlim göstəricilərinin məcmusu və onların torpaqəmələgəlməyə təsiri özünü, bitki formasıyalarının işıq və istilik rejimində göstərir. Bu zaman ümumi iqlim elementlərinin torpağın hidrotermik rejiminə təsiri bitki örtüyünün xarakterindən və inkişaf fazasından, torpağın inkişaf mərhələsindən və onun səthinin vəziyyətindən asılı olaraq əsaslı şəkildə dəyişilir" (1953).

Temperatur rejimi - aşınma qabığındakı müxtəlif çevrilmələrin və torpaqdakı biokimyəvi reaksiya və proseslərin əsas amillərindən biridir. Atmosfer nəmliyi ilə yanaşı istiliyin paylanması təkcə yer səthindəki bitkilərin tərkibini deyil, onun

məhsuldarlığını da müəyyən edir. Üzvi qalıqların humifikasiyası prosesi, onun sürəti, keyfiyyət istiqaməti temperatur rejimi ilə sıx əlaqəyə malikdir.

Temperatur rejimi kimi atmosfer yağıntıları da torpaqəmələgəlmə prosesinin istiqamətini müəyyən edən amillər sırasına daxildir. Rütubətləşmə dərəcəsi, torpaqdakı nəmliyin hərəkət xarakteri, onun su rejimi aşınma və torpaqəmələgəlmə məhsullarının torpaq profilindəki mütəhərriqliyini, o cümlədən maddələrin kiçik (bioloji) və böyük (geoloji) dövrənini müəyyən edir. Yürüstü fitosenozların tərkibi və məhsuldarlığı torpağın nəmlik ilə təmin olunma dərəcəsindən bilavasitə asılıdır.

İqlimin adı çəkilən elementləri vilayət və rayon səviyyələrində təbii yem sahələrinin, meşə və xüsusən aqrosenozların tərkibinə, məhsuldarlığına və keyfiyyətinə təsir göstərir. Halbuki, aqrosenozlar üçün respublika şəraitində süni suvarmanın təşkili vasitəsi ilə torpağın müəyyən nəmliyinin saxlanması tələb olunur.

5. Fitosenotik örtük

Torpaqəmələgəlmədə bioloji amillər, xüsusən də bitki örtüyü aparıcı rola malikdir. Torpağın inkişafı üçün vaxt, yəni bir neçə min illər lazımdır ki, bu müddət ərzində bütün bitki növlərinin onlarca nəslı dəyişilir. Torpaq bitki ilə müqayisədə daha uzunmüddətli inkişafın məhsuludur. Bitki torpağa daxil olan və torpaqda humusa çevrilən üzvi maddələrin əsas mənbəyidir.

Orqanizmlər, ilk növbədə bitkilər vacib kimyəvi elementlərin, oksigen, karbon, azot, kalium, kalsium, bir çox mikroelementlərin biogen dövrəninin əsas iştirakçılarıdır. Beləliklə, üzvi aləm ətraf mühitə çox geniş və mürəkkəb təsir göstərir.

Müxtəlif qrup bitkilərin xəzəli təkcə biokütlesinə görə deyil, eyni zamanda biokimyəvi tərkibinə görə də bir-birindən fərqlənir. Üzvi qalıqların parçalanması zamanı ayrılmış küli maddələr torpaq tərəfindən udulur, çevrilir və yenidən bitkiyə daxil olur. Bu küli elementlər torpaq profili boyunca hərəkət edir. Bu miqrasiya prosesi zamanı bitkilər özünü müxtəlif cür aparır. Məsələn, məlumdur ki, şirəli və yarımquru şoran otlar

yuxarı qatların şoranlığını təmin edir, quru şoran otları, yovşanlar, çöl və paxlalı bitkilər çöl torpaqlarının duzlardan təmizlənməsinə təsir göstərir.

Ali bitkilər, xüsusən də taxılkimilər, torpaq strukturunun formalaşmasına da əsaslı təsir göstərir. Bu zaman köklərin mexaniki təsiri torpaq hissələrinin ayrılmasına, köklərin kimyəvi təsiri bu hissəciklərin sementləşməsinə və suyadavamlılıq xassəsi əldə etməsinə səbəb olur. Bu, torpaqəmələgəlməyə, torpağın struktur təşkilinə səbəb olur, onun zərərli təsirlərə qarşı davamlılığını artırır.

Azərbaycanın bitki örtüyü çox müxtəlif və özünəməxsusdur. Respublikanın bitki örtüyünün öyrənilməsində bir çox botaniklərin, xüsusən A.A.Qrossheymin roly böyük olmuşdur.

Müasir tədqiqatlara görə Azərbaycan ərazisində 4100 bitki növü olub, onun onda biri endemikdir. Endemik bitkilərə misal olaraq eldar şamını, Xəzər süsənini və Talış meşələrinin bir çox ağac və kol bitkilərini göstərə bilərik.

Tədqiqatımızın məqsədindən irəli gələrək bizi torpağın tipi və ya digər aşağı taksonlarının bitki tipi, formasiya və assosiyası ilə genetik və məkan əlaqəsi maraqlandırmışdır. Azərbaycan ərazisində bitki tipləri çox müxtəlif olub, bir tərəfdən relyef, torpaq, iqlim şəraiti ilə müəyyən olunursa, digər tərəfdən buna səbəb bir neçə flora vilayətlərinin ərazimizdə qovuşmasıdır.

Respublika ərazisində L.İ.Prilipko (1970), V.D.Hacıyev (1959, 1970), İ.S.Səfərov (1961, 1965) aşağıdakı əsas bitki tiplərini (müasir) ayırırlar:

I-meşələr; II-kollar; III-çəmən və çəmən-çöllər; IV-bataqlı çəmənlər və çəmənli bataqlıqlar; V-kserofit seyrək meşəliyi; VI-bozqırlar; VII-yarımsəhra və səhra; VIII-dağlıq-kserofit bitkiliyi.

Respublikanın dağlıq rayonlarında geniş yayılmış bitki tipləri hüdüdlərində bitkilərin şaquli qurşaqlıq qanunauyğunluğunu əks etdirən qurşaqlıq kateqoriyaları ayrılmışdır. Qeyd edilən tiplər və qurşaqlıq xarakterli bölmələr daxilində geniş yayılmış bitki birlikləri və onların kompleksi ayrılmışdır.

I. Meşələr. Azərbaycan meşələrinin tipoloji tərkibi çox zəngin və müxtəlifdir ki, bu da dendrofloranın zənginliyi,

edifaktorların zəngin tərkibi, torpaq-iqlim rejimlərinin rəngarəngliyi ilə izah edilir. Ayrı-ayrı meşə tipləri az hallarda böyük sahələri tutur; adətən hər yamacda meşə tiplərinin kompleksinə və ya mozaikasına rast gəlmək mümkündür ki, bu zaman kompleksin hər üzvü böyük olmayan ərazini əhatə edir.

II. Kolluqlar. Azərbaycanın bütün ərazisində təsadüf olunan fitosenozların əksəriyyətində kolluqlar onun əsas elementini təşkil edir. Kol həyatın xüsusi formasıdır; Azərbaycanda kolluqlu fitosenozlar düzənlikdən tutmuş yüksək dağlıq sahələrə kimi yayılmışdır; bəzi kol növlərinə alp qurşağında da təsadüf etmək mümkündür, lakin onların əksəriyyəti lokal şəkildə yayılmışdır.

III. Çəmənlər və çəmən-çöllər. Çəmən bitkiləri düzənlikdən tutmuş yüksək dağlıq sahələrə kimi yayılmışdır. Onlar müxtəlif şəraitlərdə inkişaf etmiş və müxtəlif formasiya və assosiyalarla təmsil olunmuşlar.

Çəmən və çəmən-çöllər respublikamızda çox mühüm xalq təsərrüfatı əhəmiyyətinə malikdirlər. Yüksək dağlıq ərazilərin çəmən və çəmən-çöllərindən alp qurşağında yay otlaqları kimi istifadə olunur; subalp qurşağında isə çəmən və çəmən çöllər otlaq kimi istifadə olunmaqla yanaşı, burada yüksək məhsuldarlığı və keyfiyyəti ilə seçilən biçənək sahələri də mövcuddur. Respublikanın düzən otlaqları da yem sahəsi kimi istifadə olunur. Çəmən bitkiləri arasında çoxlu faydalı bitkilərə (yem, dərman, texniki, nektarlı, boyaq və s.) rast gəlmək mümkündür.

IV. Bataqlı çəmənlər və çəmənli bataqlıqlar. Bitkilyin bu tipi Azərbaycanda geniş yayılmışdır. Onlar lokal ləkələr şəklində bataqlaşmış çökəkliklərdə və təbii su hövzələri ətrafında təsadüf olunur. Çəmən-bataqlıqlar Kür-Araz ovalığında, Xəzər sahili boyunca (Lənkəran ovalığı) və qərb düzən rayonlarında yayılmışdır. Onların az təsadüf olunduğu yerlər Respublikanın dağlıq əraziləridir.

V. Kserofit seyrək meşəliyi və ya arid seyrək meşəliyi, Zaqafqaziyanın cənubunda və şərqində isti quraq iqlim şəraitində formalaşmış xüsusi və özünəməxsus ağac və kollardan ibarət olan bitki qruplaşmasıdır.

Azərbaycanın iri fıstıq-seyrək meşəliyi Bozdağ təpəliyində, Bozqır yaylanın hüdudları daxilində, Böyük Qafqazın cənub

yamaclarının ətəklərində yayılmışdır. Bundan başqa fıstıq seyrek meşəliyi ləkələr şəklində, orta dağlıq qurşaqda, məsələn, Qarabağda (Laçın rayonu), Böyük Qafqazın şimal-şərq yama-cında (Dəvəçi) və respublikanın cənub rayonlarında müşahidə edilir.

VI. Dağ-kserofit bitkiliyi. Bitkiliyin bu tipi Naxçıvan MR, xüsusən də dağlıq qurşaqda geniş yayılmışdır. Bundan başqa, bu tipdən olan bitkilər Diabar (Zuvand) çökəkliyində tez-tez müşahidə olunur. Dağ-kserofit bitkilərə Qobustanda, Bozqır yaylada və Qarabağın cənubunda da ləkələr şəklində rast gəlmək mümkündür.

Naxçıvan MR bitkilərinin kseromorfluğu bütün yüksəklik qurşaqlarında – Araz boyunda, aşağı və orta dağlıq qurşaqda, az da olsa yüksək dağlıq ərəzilərdə özünü göstərir. Naxçıvanın dağ kserofitləri yağıntıların az olduğu (200-400 mm-ə qədər), lakin yüksəkliyə görə artdığı, yayı isti və quru, qışı soyuq (qar örtüyü demək olar ki, yoxdur), kəskin kontinental iqlim şəraitində (maksimum temperatur avqustda 42⁰, minimal fevralda- 30⁰) formalaşmışdır. Dağ kserofitləri ilə örtülmüş yamacların səthi qayalıqlar, daş yığınları, dərin dərələr, yarıqlar, dik ətəkləri isə quru prolüvial-delüvial vadilərlə səciyyələnir. Bitki örtüyündən məhrum olmuş və ya primitiv skletli torpaqlarla örtülmüş quru daşlı yamaclarda dağ kserofitlərinin açıq fitosenozları formalaşır. Lakin yüksəklik artdıqca, torpaq qatının qalın olduğu yamaclarda bu fitosenozlar tədricən mürəkkəbləşirlər.

Belə bir mühakimə də yeritmək mümkündür ki, hazırda dağ kserofit bitkiləri ilə örtülmüş ərəzilərin böyük hissəsi uzaq keçmişdə meşələr və arid seyrek meşəliyi ilə örtülübmüş.

VII. Bozqırlar. Hazırda xam bozqır (çöl) bitkiləri təbii halda Azərbaycanın çox kiçik ərəzilərində qalmışdır. Lakin əkinçilikdən əvvəlki vaxtlarda bozqırlar respublika ərazisində xeyli geniş yayılmışdı. Çöl bitkilərinin iri massivləri Böyük Qafqazın şərq qurtaracağının aşağı və orta dağlıq qurşağında (Şamaxı-Altıağac), Bozqır yaylada, cənub rayonlarında (Füzuli) və Talışın şimal qurtaracağında mövcud olmuşdur. Adı çəkilən massivlərdə xam bozqırların böyük hissəsi şumlanmış və hazırda dəmyə əkinçiliyində (taxıl, üzüm və s.) istifadə olunur. Çöl

(bozqır) bitkiləri bu massivlərdə yalnız adalar, fraqmentlər şəklində qalmışdır.

VIII. Yarımsəhra və səhralar. Bitkiliyin bu tipi Azərbaycanda Xəzər- boyu ovalığında, Kürboyu zolaqda, Naxçıvanda Arazboyu vadidə, Abşeronda, ən geniş isə Kür-Araz ovalığında yayılmışdır.

Bu tiptən olan bitkilər allüvial, prolüvial və dəniz çöküntüləri ilə örtülmüş ovalıqda inkişaf etmişdir; onlar dağətəyi düzənliklərdə də tez-tez müşahidə edilirlər. Kür-Araz ovalığı geoloji cəhətdən nisbətən cavan olub, dəyişkən təbii şəraitdə formalaşmışdır, bununla belə səthinin hündürlüyünə və yaşına görə ərazinin müxtəlif yerləri bir-birindən fərqlənir.

Yarımsəhra bitkilərinin yayıldığı rayonlarda süni suvarma şəraitində pambıqçılıq, taxılçılıq, bostançılıq, üzümçülük və yonca yetişdirilməsi inkişaf etmiş və hazırda da genişlənməkdədir. Xam, toxunulmamış yarımsəhra bitkiləri altındakı torpaqlar qış otlaları kimi istifadə olunur. Lakin suvarma əkinçiliyinin inkişafı ilə əlaqədar bu ərazilərin sahəsi ildən-ilə azalır. Yemçilik baxımından dəyərli yarımsəhra bitkilər şorlaşmamış və ya zəif şorlaşmış torpaqlar üzərində formalaşmış efemerli assosiasiyalardır. Onların məhsuldarlığı illər üzrə 8-9 s/ha arasında tərəddüd edir ki, bunun da 5-6 s/ha yeyilən hissəni təşkil edir. Təmiz efemer fitosenozların məhsuldarlığı iqlim şəraitindən asılı olaraq illər üzrə çox böyük hədlər (0,51 sha-dan 25 s/ha və hətta daha çox) daxilində dəyişir. Əlverişli məhsuldar illərdə yovşanlı-efemerli yarımsəhralar biçənək kimi istifadə olunur.

Qeyd edildiyi kimi, Kür-Araz ovalığında süni süvarma şəraitində pambıq, qarğıdalı, üzüm, bostan və bağ bitkiləri, Abşeron yarımadasında zəfəran, xna, basma, zeytun, üzüm, əncir, Talışda sarı torpaqlarda yarımürütəbli subtropiklərdə çay, dəfnə, feyxoə, düyü, üzüm, sitrus, tərəvəz-bağça bitkiləri və s. yetişdirilir.

Bütün nəzərdən keçirilən bitki tipləri bu və ya digər torpaq tipi və yarım tiplərinə uyğun gəldiyinə görə xüsusi torpaq-bitki birliklərindən danışmaq mümkündür. Lakin bu cür asılılığın tamamilə olmasından danışmaq düzgün olmazdı. Biz bəzi bitki tiplərinin zaman daxilində bir-birini əvəz etdiyinin, yəni

təkamülünün şahidi oluruq (məsələn, dağ meşələrinin dağ-kserofit assosiasiyalarla əvəz edilməsi). Ona görə, də torpaqların genetik cəhətdən öyrənilməsi zamanı, təkcə müasir bitki örtüyünün bilinməsi kifayət etmir, eyni zamanda bitki örtüyünün tarixi vəziyyəti haqqında məlumatın olması tələb olunur.

Azərbaycan şəraitində əkinçiliyin qədim tarixini nəzərə alsaq, təbii torpaq örtüyünə mədəni bitkilərin də böyük təsiri vardır. Bu amilə qədimdən mənimsənilmiş kənd təsərrüfatı sahələrinin öyrənilməsi və xəritələşdirilməsi zamanı xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bütövlükdə Azərbaycan şəraitində, V.R.Volobuyev (1962, 1963, 1972), Q.Ş.Məmmədov, S.Z.Məmmədova (1993) və başqa tədqiqatçıların göstərdiyi kimi, istər təbii, istərsə də mədəni bitkilər torpağın çox vacib ekoloji amili kimi çıxış edir.

6. Antropogen amillərin torpaq və onun münbitliyinə təsiri

Antropogen amillər, ətraf mühitə (torpaq, bitki, heyvanat və s.) təsir göstərən insan fəaliyyətinin müxtəlif formalarını birləşdirir. Antropogen amil təbiətə bilavasitə (bitki örtüyünü və heyvanları, o cümlədən pedofaunanı məhv etmək, su hövzələrini zəhərləmək, yeni növlərin təbiətə buraxılması və s.) və dolayısı ilə, əsasən isə, landsaftı dəyişməklə (meşələrin qırılması, çöllərin şumlanması; bataqlıqların qurudulması, suvarma və s.) təsir göstərə bilər. Sonuncu təsir forması çoxlu sayda canlı orqanizm növlərini, torpaq, su və hava hövzələrini əhatə etməklə daha güclü imkanlara malikdir. Antropogen amil son yüzillikdə daha çox güclənmiş və onun əhəmiyyəti hazırda da artmaqda davam edir.

Antropogen relyef – insanın fəaliyyəti ilə yaradılmış və dəyişdirilmiş relyefdir. D.L.Armanda (1960, 1983) görə antropogen relyef formaları ilk dəfə, ovçu qəbilələr ov quyuları, mağaralar və s. qazarkən formalaşmağa başlamışdır. Heyvandarlıq təsərrüfatının yaranması ilə eroziya ocaqları yaranmış və qumların hərəkəti baş vermişdir. Əkinçiliyin inkişafı ilə antropogen amilin yayılması daha da inkişaf edir. Qeyd edək ki, müasir elmdə

kortəbii və şüurlu şəkildə yaradılmış antropogen relyef formaları fərqləndirilir. Birincinin elementləri kənd və meşə təsərrüfatının, dağ-mədən işlərinin, tikinti, yolların çəkilməsinin düzgün aparılmaması nəticəsində yaranır. Bura yarpaqlar, gətirmə konusları, hərəkətli qumlar və s. daxildir. Bu relyef formalarının inkişafı ərazinin görkəmini kökündən dəyişir, onun su rejimini pisləşdirir, məhsuldarlığı aşağı salır. Relyefin şüurlu şəkildə dəyişdirilməsi meliorasiya (yamaqların terraslaşdırılması və hamarlanması, drenaj və suvarma şəbəkəsinin tikintisi), tikinti və s. zamanı baş verir. Antropogen relyef mədəni landşaftın bir elementi kimi dərk edilməlidir. Qeyd edildiyi kimi, insanın çoxəsrlik, çoxtərəfli fəaliyyəti müasir torpaq və bitki örtüyündə dərin izlər buraxmışdır. İlkən təbii landşaftlar bir çox hallarda törəmə landşaftlarla əvəz olunmuş və ya mədəni bitkilərin landşaftına, aqrolandşafta çevrilmişdir. Qeyd edək ki, əkinaltı torpaqlar öz təbiətinə görə, ilkən xam torpaqlara məxsus xassələrinin bir hissəsini özündə saxlamaqla, insanın təsərrüfat fəaliyyətinin təsiri altında yeni xassələr əldə edir. Son əsrdə Azərbaycanda dağ meşələrinin nizamsız şəkildə qırılması torpaqların eroziyasına, yamaqlarda yarpaqların inkişafına, sel axınlarına, sürüşmələrə, ərazinin aridləşməsinə, dağ çaylarının qurumasına və nəticədə qiymətli bitkilər altındakı sahələrin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Yay və qış otlarlarında sistemli otarma səbəbindən bitki örtüyünün dəyişməsi, faydalı yem bitkilərinin yoxa çıxması, qrup strukturlarının pozulması, zərərli, tikanlı, yeyilməyən əlaq otlarının geniş yayılması ilə nəticələnmişdir. Yüksək dağlıq ərazilərdə tək bitki deyil, torpaq örtüyünün də məhv olması sel prosesləri üçün aşınma materiallarının toplanmasına səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar ətraf mühətdən səmərəli istifadə, onun mühafizəsi və yaxşılaşdırılmasının elmi əsaslarının hazırlanması müasir dövrün aktual elmi və praktiki problemlərindəndir. Cəmiyyət və təbiət arasında münasibətlərin optimallaşdırılması möhkəm elmi nəzəriyyələr əsasında həyata keçirilməlidir. Belə bir nəzəriyyənin işlənməsində ekoloji istiqamətdə olan elmlər, xüsusən də torpaqşünaslıq əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

V.K.Pestryakovun (1977) göstərdiyi kimi, torpaqəmələgəlmənin ekoloji amili kimi insanın təsərrüfat fəaliyyətini iki

müstəqil təsir qrupuna bölmək mümkündür: 1) bilavasitə torpaq kütləsinə təsir göstərən, onun xassələrini dəyişən və 2) dolayısıyla təsir göstərən.

Müəllifin fikri ilə razılaşıaraq bizim tərəfimizdən bilavasitə təsir göstərən amillər dörd müstəqil qrupa bölünmüşdür: 1) fiziki-mexaniki (əkin qatının yaradılması və dərinləşdirilməsi); 2) meliorativ (torpağın qurudulması, suvarılması, əhənglənməsi, gipslənməsi); 3) kimyəvi (torpağa üzvi və mineral gübrələrin, kimyəvi preparatların verilməsi); 4) bioloji (əkin dövriyyəsində bitkilərdən və bakterioloji gübrələrdən istifadə). Dolayı təsire torpağın mexaniki (daşların səthdən yığılması, kolların çevrilməsi, səthin hamarlanması) cəhətdən yaxşılaşdırılması aid edilir.

Torpaqların məhsuldarlığının artırılmasının çox vacib şərti gübrələrin geniş tətbiqidir. Belə ki, məsələn, qeyri-qaratorpaq zonada bir kiloqram gübrə (qida maddələrinin tərkibinin 100% hesabı ilə) taxılın məhsuldarlığına 5,0 kq, meşə-çöldə – 4,9 kq, çöldə – 4,0 və quru çöldə – 3,3 kq/ha artım verir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bitkiləri altında gübrələrin tətbiqi 70-80-ci illərdə artım istiqamətində olmuşdur. Məsələn, 1979-cu ildə mineral gübrələrin orta miqdarı 1560 min ton., 1980-ci ildə 1700 min ton., üzvi gübrələrin torpağa verilmiş miqdarı isə 1979-cu ildə 1274 min ton., 1980-ci ildə 1300 min ton olmuşdur. Lakin 80-ci illərin ikinci yarısından etibarən bu göstəricilərin tədricən azalması müşahidə edilmişdir. Deyilənlərdən məlum olur ki, müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkiləri altında torpaqlardan istifadə və onların məhsuldarlığının artırılması antropogen amillərin uçota alınması ilə sıx əlaqədardır. Bu amillərin torpağın münbitliyinə və bonitet balına təsirinin öyrənilməsi ilə İ.D.Davlyatşin (1977), R.İ.Lunyova, L.İ.Ryabinina (1979), Q.Ş.Məmmədov (1980, 1997) və b. tədqiqatçılar məşğul olmuşlar. Antropogen amillərin torpağın bonitet balına və kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığına təsirinin təshih əmsalları vasitəsi ilə nəzərə alınması Q.Ş.Məmmədov (1980) tərəfindən işlənmişdir.

Antropogen amillərdən danışarkən eroziya proseslərini nəzərə almamaq mümkün deyildir. Əslində eroziya təbii proses olsa da, Azərbaycan şəraitində onun coğrafi yayılması və intensivliyi insanın təsərrüfat fəaliyyətinin təsiri altında formalaşmışdır.

Respublikanın ümumi sahəsinin 3144,6 min hektarı və ya 36,4%-i müxtəlif dərəcədə eroziyaya məruz qalmışdır, bunlardan 14,1%-i zəif, 10,7%-i orta və 11,6%-i güclü dərəcədədir.

Eroziya proseslərinə insanın təsərrüfat fəaliyyətinin, xüsusən də suvarma, meşələrin qırılması, otarma, becərmənin təsiri böyükdür. Ona görə də torpaqların bonitirovkası zamanı torpaqların eroziya dərəcəsinin və eroziyaya antropogen amillərin təsirinin nəzərə alınması vacibdir.

Bütün deyilənlər bizə insan fəaliyyətinin torpaqəmələgəlmə prosesinin güclü ekoloji amilinə çevrilməsindən xəbər verir. Yalnız bu təsiri hərtərəfli öyrənməklə torpaqların istehsal qabiliyyətinin, bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, eyni zamanda torpağın bioloji funksiyasının bərpasına nail olmaq mümkündür.

II FƏSİL

AZƏRBAYCAN TORPAQ ÖRTÜYÜ STRUKTURUNUN VƏ TƏRKİBİNİN BİOEKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycanın torpaq örtüyü özünün mürəkkəb quruluşu ilə seçilir. Tropik meşələri və savannaları çıxmaqla planetin bir çox landşaft və iqlim tipləri respublika ərazisində müşahidə edilir. Respublika torpaqları özünün coğrafi paylanmasına görə ərazinin yüksəkliyinin dəyişməsi ilə əlaqədar şaquli zonallıq qanunauyğunluğuna tabedir. Torpaq örtüyünün formalaşmasına həlledici təsir göstərən iqlim və bitki örtüyündəki fərqlər də onunla əlaqədardır. Hər bir zona daxilində, genetik birləşməsi mikro-iqlim, bitki, relyef və torpaqəmələgətirən saxurların, yəni torpaq ekologiyasının bütün amillərinin yerli fərqlərinin təsiri ilə yaranan torpaq yarım tip, cins və növmüxtəlifliklərinin rəngarəng kompleksi ilə təmsil olunmuşdur.

Torpaq örtüyünün müxtəlif yekcins formalarının öyrənilməsinə torpaq coğrafiyasının ən vacib və aktual problemlərinə aid etmək mümkündür. Bu problemin öyrənilməsi torpaqsünəslıq elminin baniləri olan V.V.Dokuçayev, N.M.Sibirtsev, S.S.Nestriyev, S.A.Zaxarov, L.İ.Prasolov, N.A.Dimo və başqaları tərəfindən başlanmışdır. Lakin müasir mərhələdə torpaq örtüyü strukturunun (TÖS) öyrənilməsində V.M.Fridland (1967, 1972, 1973, 1930), Y.M.Qodelman (1969, 1980, 1981), İ.A.Krupenikov, Y.M.Qodelman, A.M.Xolmesko (1972), Y.K.Yuodis (1967, 1963, 1972), Q.İ.Qriqoryev (1975, 1978), D.Qurtmuradov (1980) və başqalarının apardığı işləri daha dəyərli olmuşdur. Torpaq örtüyü strukturunun müxtəlifliyi (komplekslər, ləkələr, birləşmələr, variasiyalar, mozaikalar, taşətlər), mənşəyinin ümumi qanunauyğunluğu, təkamülü, strukturunun coğrafiyası və onların qiymətləndirilməsinin prinsipləri respublikamızda kifayət qədər tədqiq edilməmişdir (Volobuyev, 1963, 1972, 1978). Bizim tərəfimizdən (Q.Ş.Məmmədov, 1980, 1981, 1983, 1990, 1996, 1997) respublikamızın müxtəlif torpaq zonalarında və landşaft

komplekslərində bu məsələlər qismən öyrənilərək dəqiqləşdirilsə də, problem hələ də öz gələcək tədqiqatını gözləyir. Torpaq örtüyünün strukturu zona, yarımzona, əyalət daxilində torpaq örtüyünün qeyri-yekcinsliyidir (V.M.Fridland, 1972). Bu qeyri-yekcinsliyi yaradan amillər isə elə torpaqəmələgətirən relyef, iqlim, bitki örtüyü, heyvanat aləmi, torpaqəmələgətirən süxurlar, torpağın yaşı, tarixi və nəhayət, antropogen amillərdir. Qeyd edək ki, V.M.Fridland bunu öz tədqiqatlarında qeyd etməsə də, torpaq örtüyü strukturu anlayışı, tamamilə ekoloji anlayışdır.

Bizim fikrimizcə, torpaq örtüyü strukturunun yaranması təbii zonallıq və relyef ilə əlaqədardır. Bu məsələ V.R.Volobuyevin (1963) tədqiqatlarında öz əksini daha yaxşı tapmışdır. Onun konsepsiyasında V.M.Fridland (1972) tərəfindən elmə daxil edilmiş, "torpaq örtüyünün differensiya amilləri" anlayışının yeni izahı verilmişdir. Bu isə eyni iqlim şəraitində torpaq örtüyünün qeyri-yekcinsliyini, yəni torpaq örtüyünün strukturunu təşkil edən müxtəlif torpaqların qeyri-yekcinsliyini yaradan səbəbləri aşkara çıxarır. Bu amillər içərisində daha universal olanı, yəni nəmliyin, maddə və istiliyin paylanmasına güclü təsir göstərən relyefdir. Digər tərəfdən, torpaqəmələgətirən süxurların qeyri-yekcinsliyinin, qrunut suyunun, canlı orqanizmlərin fəaliyyətinin və bir çox başqa amillərin də torpaq örtüyü strukturunun formalaşmasında rolu böyükdür.

Y.M.Qodelman, X.İ.Leyb, A.N.Puqayev (1975) belə hesab edirlər ki, TÖS parametrləri torpaq tədqiqatlarının miqyasını, torpaq xəritələrinin tərtibi üçün götürülmüş nöqtələrin sayını, o cümlədən əvvəllər tərtib edilmiş torpaq örtüyünün şəkillərinin dəqiqlik dərəcəsini müəyyən etmək üçün obyektiv göstərici ola bilər.

Bu baxımdan Azərbaycanın torpaq örtüyünün relyef şəraitindən asılı olaraq öyrənilməsi və bununla əlaqədar olaraq onun müxtəlif forma və kateqoriyalarının ayrılması böyük maraq kəsb edir.

Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Parçalanmamış və zəif parçalanmış dalğavari və hamar alçaq düzənliklər. Bu sahələrin mütləq yüksəklikləri 200-250 m-dən artıq olmayıb, çaylararası yerlərdə nisbi yüksəkliyinin tərəddüdü 5-15 m, yamacların meyilliyi isə 2⁰-dən

artıq deyildir. Bu qrupa Salyan, Neftçala, Kürdəmir, Ağcabədi, Zərdab, Ucar, Ağdaş, Yevlax və s. rayonların ərazisi daxildir. Burada relyef əkinçilik üçün çətinlik törətmir, çünki torpaq örtüyü strukturu kifayət qədər sadə görkəmə malikdir.

2. Parçalanmış (təpəli, pilləli) düzənliklər. Bu düzənliklərin mütləq yüksəkliyi 200-500 m, nisbi yüksəkliklərin tərəddüdü 50-150 m, çaylararası və suayrıcı yamacların meyilliyi $0,5-2^{\circ}$, daha çox parçalanmış və təpəli olan sərhədlərdə isə $10-25^{\circ}$ -dir. eroziya şəbəkəsinin sıxlığı $0,5-2-3$ km-dir. bu qrupa Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli, Ağdaş, Ağdərə, Goranboy, Tovuz, Qazax, Şamaxı, Ağsu və başqa rayonlar daxildir. Bu ərazilərdə torpaq örtüyü strukturu nəzərə çarpacaq dərəcədə mürəkkəb olub, əkinçilikdə istifadə üçün müəyyən çətinliklər törədir. Çox hallarda eroziya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur.

3. Parçalanmış dağətəyi, alçaq yayla. Bu ərazilərin mütləq yüksəkliyi 500-1000 m, nisbi yüksəkliklərin tərəddüdü 100-200-dən 400 m-ə kimi, yamaclarının meyilliyi $10-15^{\circ}$ və 25° , eroziya şəbəkəsinin sıxlığı $0,5$ -dən $2-3$ km kimidir. Çaylar arasında sahələrdə bir kvadrat kilometrədən on kilometrə kimi olan zəif parçalanmış, meyilli ($1-5^{\circ}$) sahələr vardır. Bu qrupa Qazax, Xanlar, Qubadlı, Zəngilan, Əskəran, Oğuz, Qusar və başqa rayonların bir hissəsi daxildir.

Bu ərazilərin əkinçilikdə istifadəsi, hamar çaylararası sahələri çıxmaqla, xüsusi texniki, eroziya əleyhinə mühafizə tədbirlərinin görülməsini və yamaclarda terrasların salınmasını tələb edir.

4. Yüksək dağlıq yayla və yayla (hamarlanmış relyefi olan çətin mənimsənilən ərazilər). Mütləq yüksəkliyi 1000 m-dən 2000 m kimi dəyişir. Bura Gədəbəy, Kəlbəcər, Laçın, Qusar, Quba, Şəki, Zaqatala, Lerik, Yardımlı və başqa rayonların ərazilərinin bir hissəsi daxildir.

Nisbi yüksəklikləri 400-1200 m, yamaclarının meyilliyi çaylararası hamar sahələrdə $1-5^{\circ}$, parçalanmış vadi zonalarda 25° , bəzən isə daha çoxdur. Eroziya şəbəkəsinin sıxlığı $3-5$ km, vadi zonalarında isə $0,5-0,2$ km-dir.

Ərazinin əkinçilik baxımdan mənimsənilməsi onun çətin relyef şəraiti ilə əlaqədardır və əsasən yay otlaqları kimi istifadə olunur.

5. Parçalanmış dağlar və yaylalar. Qeyd edilən ərazilərin mütləq hündürlüyü 2000-3500 m və daha çox, nisbi yüksəkliklərin tərəddüdü isə 500 m-dən çoxdur, yamaqların meyilliyi 20-25°, eroziya şəbəkəsinin sıxlığı 1 km-dən azdır. Nisbətən hamar, parçalanmış sahələr lokal şəkildə müşahidə edilir. Bu qrupa Qusar, Quba, İsmayılı, Culfa, Ordubad, Lerik, Kəlbəcər, Zaqatala və başqa rayonların ərazisi daxildir.

Geomorfoloji şərait (relyefin plastikası) əkinçiliyin inkişafına ciddi şəkildə mane olur. Bu zona əsasən yay otlaqları kimi istifadə olunur.

Qeyd edək ki, torpaq örtüyü strukturunun xəritələşdirilməsi zamanı relyefin plastikası metodundan istifadə daha çox səmərə verir (İ.N.Stepanov, 1992). Relyefin plastikası adı altında quru səthinin detal topoqrafik xəritələr və müxtəlif miqyaslı aerokosmik şəkillər əsasında müəyyənləşdirilən geomorfoloji elementləri başa düşülür.

Hələ 1948-ci ildə V.R.Volobuyev Azərbaycanın təbii-meliorativ obyektlərinin xəritələşdirilməsi zamanı relyefin plastikası metodundan istifadə etmişdir. Xəritələrin relyefin plastikasının şəkilləri əsasında tərtibi ilk dəfə 1956-1965-ci illərdə "Azərsulayihə" institutunda torpaq, bitki və qrunut suyunun 1:10000 və 1:25000 miqyasında xəritələrinin çəkilişi zamanı istifadə olunmuşdur (S.Q.Aristov, P.S.Panin, İ.N.Stepanov).

Relyefin plastikasının materialları əsasında V.R.Volobuyevin rəhbərliyi altında 1962-ci ildə "Çay gətirmə konusları üçün suvarma-meliorasiya tədbirləri sistemi" adlı monoqrafiya dərc olunmuşdur. Sonralar Kür-Araz ovalığının şorlaşmış torpaqlarının relyefin plastikası əsasında xəritələri dərc olunmuş (K.Z.Əzizov, 1981, H.H.Hüseynov, 1982, Ə.Q.Quliyev, 1984), F.D.Ayvazov (1989), H.M.Hacıyev (1990) tərəfindən dissertasiya işləri müdafiə olunmuşdur ki, müəlliflər öz tədqiqatlarında bu metodikaya müraciət etmişlər.

Yuxarıda adı çəkilən işləri nəzərə almasaq, V.R.Volobuyev tərəfindən təklif edilmiş relyefin plastikası metodu Azərbaycanda demək olar ki, unudulmuş, öz geniş tətbiqini tapmamışdır.

Lakin bu metod Rusiya EA-nın Torpaşunaslıq və Fotosintez İnstitutunda İ.N. Stepanovun (1977, 1984, 1986) və b. rəhbərliyi altında uğurla inkişaf etdirilir. Həmin institutda bir sıra dəyərli işlər görülmüş ("Временная методика по составлению карт пластики рельефа крупного и среднего масштабов" 1984), xəritələr seriyası torpağın, onun qranulometrik tərkibinin, şorlaşmasının, litoloji-filtrasiya qabiliyyətinin, qumluqların qalınlığının, geobotaniki, qrunut sularının dərinliyinin, eroziya-deflyasiya rayonlaşdırılması, su və torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə və onların mühafizəsi (Özbəkistan, Türkmənistan, Qazağıstan, Moskva ətrafi, Azərbaycan və b. regionlar üzrə) üçün hazırlanmışdır.

Qeyd edək ki, topoqrafik xəritə əsasında yer səthinin strukturunu müəyyən etmək mümkündür. Sonuncu isə lokal səpkidə də olsa bir çox hallarda biosfer rejimlərini və onun vacib komponenti olan torpağı formalaşdırır. Ona görə də relyefin plastikası bizim tərəfdən torpaq və kənd təsərrüfatı və meşə torpaqlarının bonitet kartoqramı tərtib edilərkən topoqrafik əsas kimi götürülmüşdür. Bizim hazırkı tədqiqat işlərimizdə və indiki monoqrafiya hazırlanarkən torpaq xəritələrinin və bonitet kartoqramlarının tərtibi zamanı Azərbaycan Respublikasının 1:200000 miqyasında relyefin plastikası xəritəsindən (V.R. Volobuyev, Q.Ş. Məmmədov, 1985) istifadə edilmişdir.

Yeni tərtib edilmiş torpaq xəritəsinin (Şəkil 1) əvvəl tərtib edilmiş xəritələrlə müqayisəsi onun çox böyük üstünlüklərə malik olduğunu göstərir. Tədqiqatlarımızda Azərbaycanın torpaq örtüyü strukturundakı bəzi qanunauyğunluqları aşkarlamağa da nail olmuşuq. Bu məsələ üzərində bir qədər ətraflı dayanaq.

V.M. Fridland (1969) torpaq örtüyü strukturunu iki qrup göstəricilərlə səciyyələndirir: 1) strukturu təşkil edən komponentlərin, o cümlədən onların hər bir komponentinin xassəsini və onların kontrastlığını müəyyən edən təsnifat vəziyyətinin təsviri; 2) komponentlərin həcmi, formasını, parçalanma dərəcəsini, sərhədlərinin xarakterini və strukturunu əmələ gətirən elementlərlə torpaq areallarının məkən nisbəti.

Torpaq örtüyünün kontrastlıq dərəcəsinə torpaq örtüyü strukturunun çox vacib hissəsi kimi baxılmalıdır; əslində onun çox kiçik ölçülərində strukturun qeyri-yekcinsliyini yekcins

hesab etmək mümkündür, belə ki, göstərilən halda torpaq örtüyünün rəngarəngliyi ilə bağlı təsərrüfat çətinlikləri azaldır.

Torpaq örtüyünün rəngarəngliyi ərazinin geomorfologiyasından da asılıdır (Y.K.Yodis, 1967). Mil düzənliyində bir qədər yekcins torpaq örtüyü Orconikidze adına kanal və Qarqarçay boyunca müşahidə edilir. Nisbətən rəngarəng torpaq örtüyü təpəli relyef şəraitində, xüsusən də Ağdaş və Füzuli rayonları ərazisində qeydə alınmışdır.

Torpaq örtüyünün rəngarəngliyi onun tərkibi ilə əlaqədardır. Torpaqlar qranulometrik, şorlaşma, şorakətləşmə, eroziya, mədəniləşmə səviyyəsinə və s. görə nə qədər müxtəlif olarsa, həmin ərazinin torpaq örtüyü bir o qədər rəngarəng olacaqdır. Məsələn, Dağlıq Qarabağın Böyük Haramı düzündə 9080 hektar ərazidə 9 torpaq konturu ayrıldığı halda, Beyləqan rayonunun "Çaylaxlı" sahəsində 2717 hektar sahədə 9 torpaq növmüxtəlifliyi müəyyən edilmişdir.

Çoxillik torpaq və bonitirovka, o cümlədən iri miqyaslı tədqiqatlar nəticəsində Mil düzünün torpaq örtüyü rəngarəngliyinə görə bizim tərəfdən (Q.Ş.Məmmədov, 1980) aşağıdakı qruplara bölünmüşdür:

1. Çox rəngarəng – 1:100000 miqyaslı xəritədə torpaq növmüxtəlifliyinin konturunun orta ölçüsü – 3 hektar
2. Rəngarəng – 3-10 hektar
3. Az rəngarəng – 10-30 hektar
4. Yekcins – 30-100 hektar
5. Çox yekcins – 100 hektar

Y.K.Yoodis (1967) belə hesab edir ki, torpaq örtüyü strukturunu səciyyələndirən ikinci çox vacib göstərici – onun kontrastlığıdır. Yaxşı məlumdur ki, bu xassələrin torpaqdan istifadənin xarakterindən asılı olaraq əhəmiyyəti eyni deyildir.

Y.M.Qodelman (1981) Moldova şəraiti üçün torpağın genetik sırasına, qranulometrik tərkibinə, yuyulmasına, avtohidromorfluğuna, şorlaşmanın dərəcə və tipinə, torpağın qalınlığına, mədəniliyinə görə kontrastlığını təklif edir.

Y.M.Qodelmanın (1981) təklif etdiyi bu model ilə razılaşaraq, Azərbaycanın bioekoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla torpağın xassələrinin üç qrupu üçün öz modelimizi (Cədvəl 2) təklif etmişik: 1) onların genetik və təsnifat mənsubiyyəti; 2) qranulometrik tərkibi; 3) torpağın yuyulma və gətirilmə dərəcəsi.

Kontrastlığı müəyyən etmək üçün adı çəkilən üç parametrlə zonal torpaqların əsas müxtəlifliyini əhatə etsə də, bu müxtəlifliyi tamamilə əhatə edə bilmir. Ona görə də bizim tərəfdən M.P.Babayevin (1982) məlumatları əsasında torpağın avtohidromorfluğuna, şorlaşma dərəcəsinə və tipinə görə kontrastlığı müəyyən etmək üçün sıra təklif olunmuşdur (Cədvəl 3-4). Burada təkcə quru qalıq deyil, o cümlədən şorlaşmanın tipi də nəzərə alınmışdır. Ayrı-ayrı torpaq zonaları üçün torpaq örtüyü strukturunun formalaşmasında şorakətləşmə dərəcəsi də böyük rol oynayır (Cədvəl 5) ki, bunu da torpaqların qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə almaq lazımdır.

Məlumdur ki, torpağın qalınlığı onun səciyyəsi zamanı böyük rol oynayır. Cədvəl 6-da torpağın qalınlığına görə sırası verilmişdir. Qalınlığına görə kontrastlıq sırasındakı torpaqlar dörd qrupa bölünür. Nəzərə alsaq ki, müxtəlif genetik tiplərin profilinin faktiki qalınlığı müxtəlifdir, buna diqqət edilməlidir.

Cədvəl 2

**Torpağın qranulometrik tərkibinə və yuyulma-gətirilmə dərəcəsinə görə
kontrastlığının müəyyən edilməsi**

Genetik sıra	Kontrastlıq, %		Qranulo- metik tərkibinə görə sıra	Kontrastlıq, %		Torpağın yuyulma və gətirilmə kateqoriya sırasına görə	Kontrastlıq %	
	2	3		5	6		8	9
1			4			7		
Dağ-çəmənlər	0	89	Gilli	0	80	Gətirilmə	0	113
Qonur dağ-meşələr	12	87	Ağır gillicəli	25	90	Yuyulmamış	20	100
Qəhvəyi dağ-meşələr	24	85	---			Zəif yuyulmuş	40	80
Dağ qaratorpaqları	37	100	Orta gillicəli	50	100	Orta yuyulmuş	60	50
Sarı	61	94	---	---	---	Şiddətli yuyulmuş	80	25
Şabalıdlar	49	80	Yüngül gillicəli	75	89	Çox şiddətli yuyulmuş	100	15
Boz və boz-qonur	73	66	Qumsal	100	60		---	---
Şorakətlər	100	10	---					

Son illər respublikamızın Kür-Araz ovalığında yerləşmiş torpaqların mədəniləşdirilməsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Bu baxımdan torpaq örtüyü qiymətləndirilərkən torpaq örtüyünün mədəniləşməsinə görə kontrastlığının müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir (Cədvəl 7). Bundan ötrü M.P.Babayevin (1982) torpaqların mədəniliyinə görə təsnifat kateqoriyasından istifadə olunmuşdur.

Yatma şəraitinə, torpaqəmələgəlmə prosesinin xarakterinə, torpağın özünün inkişaf dərəcəsinə görə Kür çayının orta axarının subasar-çəmən torpaqları V.Q.Həsənov (1978) tərəfindən dörd yarım tipə bölünür (Cədvəl 8). Bu təsnifat əsasında bizim tərəfdən bu torpaqların kontrastlığı müəyyən edilmişdir.

Yatma şəraitinə, torpaqəmələgəlmə prosesinin xarakterinə, torpağın özünün inkişaf dərəcəsinə görə Kür çayının orta axarının subasar çəmən torpaqları V.Q.Həsənov (1978) tərəfindən dörd yarım tipə bölünür (Cədvəl 8). Bu təsnifat əsasında bizim tərəfdən allüvial torpaqların kontrastlığı müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 3

Torpağın avtohidromorfluq sırasına görə torpaq örtüyünün kontrastlığının müəyyən edilməsi.

Torpağın kateqoriyası	Qrunt suyunun səviyyəsi, m	Kontrastlıq, %
Avtomorf torpaqlar	---	0
İrriqasion-avtomorf	6	25
İrriqasion-hidromorf	2-4	75
İrriqasion-izafi rütubətləşmiş	1,25	100

Cədvəl 4

Torpağın şorlaşma dərəcəsinə və tipinin sırasına görə kontrastlığının müəyyən edilməsi.

Volobuyevə görə şorlaşma dərəcəsi	Şorlaşma tipi	Kontrastlıq, %	
		Y.L.Qodelmana görə	Torpağın bonitet balına görə
Şorlaşmamış <0,25	-	0	100
Zəif şorlaşmış 0,25-0,59	Sulfatlı xlorlu-sulfatlı	7 21	77
Orta şorlaşmış 0,50-1,00	Sulfatlı xlorlu-sulfatlı sulfatlı-xlorlu	28 35 42	53
Şiddətli şorlaşmış 1,00-2,00	Sulfatlı xlorlu-sulfatlı sulfatlı-xlorlu	49 56 63	15
Çox şiddətli şorlaşmış 2,00-3,00	Sulfatlı xlorlu-sulfatlı sulfatlı-xlorlu	70 77 84	10
Şoranlar >3,00	Sulfatlı xlorlu-sulfatlı sulfatlı-xlorlu	91 95 100	10

Cədvəl 5

Torpağın şorakətlilik dərəcəsinə görə kontrastlığının müəyyən edilməsi.

Şorakətləşmə dərəcəsi	Kontrastlıq, %	
	Y.L.Qodelmana görə	Torpağın bonitet balına görə
Şorakətləşmiş	0	100
Zəif şorakətləşmiş	33	90
Orta şorakətləşmiş	66	75
Şiddətli şorakətləşmiş	100	50

Cədvəl 6

**Torpaq profilinin qalınlığına görə
kontrastlığının müəyyən edilməsi.**

Qalınlığına görə torpağın kateqoriyası	Torpaq profilinin qalınlığı, sm	Kontrastlıq, %	
		Y.M.Qodelmana görə	Torpağın bonitet balına görə
Yuxa	<40	0	60
Orta qalınlıqlı	41-80	33	80
Qalın	80-120	66	100
Çox qalın	>120	100	120

Cədvəl 7

**Torpağın mədəniləşməsinə görə torpaq örtüyünün
kontrastlığının müəyyən edilməsi.**

Torpağın mədəniləşdirilməsi kateqoriyası	Qalınlıq, sm	Kontrastlıq, %	
		Y.M.Qodelmana görə	Torpağın bonitet balına görə
Mədəniləşməmiş	---	0	100
Zəif mədəniləşmiş	35-45	33	101
Orta mədəniləşmiş	45-55	66	142
Yüksək mədəniləşmiş	55-65	100	183

Cədvəl 8

**Subasar torpaqəmələgəlmə prosesinə görə torpaq örtüyünün
kontrastlığının müəyyən edilməsi.**

Torpaqəmələgəlməsi	Kontrastlıq, %
Laylı-ibtidai subasar çəmən	0
Laylı subasar çəmən	33
Subasar çəmən	66
Suvarılan subasar çəmən	100

Beləliklə, torpaq-qiyətləndirmə və torpaq-ekoloji tədqiqatlar zamanı relyefin plastikasını nəzərə almaqla torpaq örtüyünün rəngarəngliyinin və kompleksliyinin təyin edilməsinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Belə ki, bunsuz torpaq ehtiyatlarının qorunmasını və onlardan səmərəli istifadə məsələlərini həyata keçirmək müəyyən çətinliklərlə bağlıdır.

Torpaq örtüyünün strukturunu öyrənmək və təsnif etmək üçün torpaq kontrastlığı şkalası sisteminə böyük əhəmiyyət verməklə yanaşı, biz bu şkalaların məlum qeyri-mükəmməliyini, daha doğrusu mexaniki xarakterdə olmasını da nəzərə almalıyıq. Bu qeyri-mükəmməlik ondan ibarətdir ki, kontrastlığın hər sırasında qonşu komponentlər arasında bərabər məsafə ayrılmışdır: məsələn, gilli torpağın ağır gillicəlidən 25 % fərqlənməsi sonuncunun orta gillicəlidən 25% fərqlənməsinə gətirib çıxardır və s. Bu, digər şkalalara da aiddir, daha doğrusu hər yerdə cəbri yekcinslik və subyektivizm mövcuddur. Bunu dərk edib kontrastlıq şkalalarını təkmilləşdirmək, onların ola bilsin ki, qurulma prinsipləri üzərində işləmək lazımdır. Çünki nəzərə almaq lazımdır ki, torpağın tək-cə kənd təsərrüfatı dəyəri və bonitirovka qiyməti deyil, onun bir sıra ekoloji funksiyaları (energetik, hidroloji, atmosfer, geokimya və s.) və biosferin vacib elementi kimi əhəmiyyəti vardır. Lakin bu səviyyədə problemin həlli üçün geniş və rəngarəng faktiki materialların toplanması tələb olunur.

Qeyd edildiyi kimi, torpaq örtüyünün kontrastlığını təyin etmək üçün göstərilən yanaşma üsulu həqiqəti tam əks etdirmir, belə ki, kontrastlıq torpağın göstərilən xassələrinin kəmiyyət kateqoriyasından asılıdır. Torpağın ayrı-ayrı xassə və əlamətlərinə görə torpaq örtüyünün kontrastlığının təyini zamanı həqiqəti əks etdirmək üçün bonitirovka məlumatlarına əsaslanmaq da vacibdir. Çünki bu rəqəmlər arxasında obyektiv meyarlar durur. Bu yanaşmaların əyaniliyi üçün torpağın ayrı-ayrı xassə və əlamətlərinin kontrastlığı cədvəllərdə (Cədvəl 2-8) göstərilmişdir.

Azərbaycanın torpaq örtüyü müxtəlif məqsədlər üçün V.R.Volobuyev (1953, 1974), K.A.Ələkbərov (1961), H.Ə.Əliyev (1962), M.E.Salayev (1966, 1991), M.R.Abdullayev (1975), X.M.Mustafayev (1975), Ş.K.Həsənov (1969, 1978),

R.H.Məmmədov (1970, 1989), F.Ə.Hacıyev (1974), M.R.Babayev (1980), İ.Ş.İsgəndərov (1987), B.İ.Həsənov (1983), B.Q.Həsənov (1978), B.A.Cəfərov (1963), A.R.Kərimov (1989), İ.A.Ağayev (1990), Q.Z.Əzizov (1981), Q.Ş.Məmmədov (1985, 1986, 1992, 1993, 1998, 2000) tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatlar nəticəsində respublika ərazisində dağ-çəmən, qonur dağ-meşə, qəhvəyi dağ-meşə, dağ qaratorpaq, şabalıdı, sarı, boz və boz-qonur, çəmən və şorakətvari torpaqlar kompleksi ayrılmışdır (Cədvəl 9). Onların morfoloji, bioekoloji xüsusiyyətlərini və kənd təsərrüfatı təyinatını qısa şəkildə nəzərdən keçirək.

1.Dağ-çəmən torpaqları

Bu tip torpaqlar Böyük və Kiçik Qafqazın yüksək dağlıq zonasının 1800-3000 m yüksəkliyində müşahidə edilir. Ümumi sahəsi 559,3 min ha (6,5%) olub, yüksək dağlıq alp və subalp çəmənləri, taxıllı-otmüxtəlifliyi altında formalaşmışdır. Qısa vegetasiya müddətində bu bitkilər güclü kök sistemi yaradaraq tünd rəngli sıx çim qatının yaranmasını, dağ-çəmən torpaqların üst qatlarının sabitliyini təmin edir.

Lakin bu torpaqlar bütöv, tam örtük yaratmırlar, çox vaxt skeleti və primitiv profili ilə seçilirler ki, bu da onların sıx ana suxurlar üzərində formalaşması ilə əlaqədardır. Dağ-çəmən torpaqların yuxarı horizontları az skeletlidir, halbuki dərinə getdikcə skeletlik tədricən artır.

Nisbi aşağı temperatur (orta illik temperatur 5°C) və çoxlu miqdarda atmosfer yağıntılarının düşməsi nəticəsində bitkilərin kök sisteminin kütləsi və qalıqları yarımparçalanmış şəkildə toplanır.

Dağ-çəmən torpaqları humusun yüksək miqdarı (10%-dən çox) və dərinliyə getdikcə onun kəskin şəkildə azalması, mübadilə həcmnin (100 qr mütləq quru torpaqda 45-60 m.ekv.) və turş reaksiyanın yüksək olması ilə səciyyələnir.

Dağ-çəmən torpaqları tipinə torflu dağ-çəmən, çimli dağ-çəmən (subalp) və qaratorpağabənzər dağ-çəmən (çəmən-meşə)

torpaqlar aid edilir ki, bu torpaqlar da yüksəkdə yerləşmiş və yaşca cavan olan torflu dağ-çəmən torpaqlardan başlayaraq, aşağıya doğru bir-birlərini əvəz edirlər.

Dağ-çəmən torpaqlarının torpaq örtüyünün strukturu Böyük və Kiçik Qafqazın, Dağlıq Talışın, Naxçıvanın bir sıra rayonlarında torflu dağ-çəmən (alp); çimli dağ-çəmən (subalp) və qaratorpağabənzər dağ-çəmən (çəmən-meşə), yuyulmuş qonur dağ-meşə torpaqlarının, relyefin eroziya formalarının bu torpaqlarla müxtəlif şəkildə birləşmələrindən ibarətdir.

Dağ-çəmən torpaqları yüksək məhsuldarlıqlı yay otlaqları, biçənəklər, qismən isə köküyumru bitkilər altında istifadə olunur. Ona görə də bu torpaqların qiymətləndirilməsi zamanı kriteriyalar seçilərkən bu cəhət mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu torpaqların ekoloji əhəmiyyəti onlardan kənd təsərrüfatında istifadə ilə bitmir, onlar dağ ərəzilərini hidoloji rejiminin formalaşmasında və onların vəhdətində mühüm rol oynayır. Ona görə də bu torpaqların şumlanması kəskin şəkildə məhdudlaşdırılmalıdır.

2. Qonur dağ-meşə torpaqları

Bu torpaqlar Böyük və Kiçik Qafqazın meşə zonasının 900-1200 m yüksəklikləri arasında yayılmışdır və ümumi sahəsi 416,5 min ha (4,8%) olan ərəzini əhatə edir. Bitki örtüyü enliyarpaqlı vələs, fıstıq meşələrindən ibarət olub, bəzi yerlərdə qırılaraq kənd təsərrüfatı bitkiləri altında istifadə olunur. Yağıntılardan illik miqdarı 500-1000 mm və orta illik temperatur (8-10°C) olub müxtəlif rayonlarda kəskin tərəddüdə malikdir ki, bu da torpaqların müxtəlifliyini şərtləndirir.

Qonur dağ-meşə torpaqları yekcins profilə malikdir; onlar üçün humusun yüksək (5-8%) miqdarı yuxarıdan aşağıya doğru azalır, udulmuş əsasların cəmi yüksək (28-40 m.ekv/100 q. torpaqda), torpaq reaksiyası turşdur (pH 6,0-6,7). Bu torpaqlar bəzən səthdən başlayaraq skeletli olur. Qonur dağ-meşə torpaqlarına yuyulmuş dağ-meşə və meşə altından çıxmış qonur torpaqlar da aid edilir.

Qonur dağ-meşə torpaqlarının torpaq örtüyü strukturu, onun dağ-çəmən və qəhvəyi dağ-meşə torpaqları arasında aralıq mövqe tutması ilə şərtlənir. Ona görə də Böyük və Kiçik Qafqazın bir sıra vilayətlərində torpaq örtüyü strukturu qonur dağ-meşə torpaqları, dağ-çəmən torpaqları, yuyulmuş qəhvəyi və çəmən-qəhvəyi torpaq birləşmələrindən ibarətdir. Bu zaman qəhvəyi torpaqların arealı qonur dağ-meşə torpaqları müxtəlif dərəcəli tipiklik, yuyulma, karbonatlılıq, bozqırılma və qalınlıq xüsusiyyətlərini əks etdirən ləkələrdən ibarətdir.

Relyefin erozion formalarının üstünlük təşkil etdiyi ərazilərdə torpaq örtüyü strukturu əvvəlki zonada olduğu kimi, eroziyaya uğramış torpaqların yarıq-dərə kompleksi ilə birləşmə əmələ gətirir. Respublikanın meşə fondunun böyük hissəsi qonur dağ-meşə torpaqları zonasında yerləşmişdir ki, bu ərazilər də digər zonaların qaz və hidroloji rejimlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Cədvəl 9

Azərbaycanın torpaq örtüyünün tərkibi (torpaq tipinə görə)

№	Torpaqlar	Sahə	
		Min ha	%
1	Dağ-çəmən	559,3	6,5
2	Qonur dağ-meşə	416,5	4,8
3	Qəhvəyi dağ-meşə	1212,0	14,0
4	Dağ qaratorpaq	76,2	0,9
5	Şabalıdı	2200,6	25,5
6	Sarı	157,1	1,8
7	Boz və boz-qonur	2493,2	28,9
8	Çəmən	1050,8	12,2
9	Soranlar və b. torpaqlar	475,9	5,5
Respublika üzrə cəmi:		8641,5	100

3. Qəhvəyi dağ-meşə torpaqları

Qonur dağ-meşə torpaqları ilə müqayisədə qəhvəyi dağ-meşə torpaqları quru və mülayim isti iqlim (yağıntılardan ümumi miqdarı 400 mm, orta illik temperatur 12°C) şəraitində

formalaşır. Bu torpaqlar Böyük və Kiçik Qafqazın və Lənkəran vilayətinin orta dağlıq və dağətəyi qurşağının 600-1200 m hündürlüyündə yayılmışdır. Ümumi sahəsi 1212,0 min hektardır (14%). Bu tip torpağın əmələ gəlməsi meşələrin tədricən seyrəkləşməsi, ağacları kol formasıyasının əvəz etməsi ilə bağlı olmuşdur.

Meşə örtüyünün serykləşməsi və ot bitkilərinin yaxşı inkişafı torpaqda böyük miqdarda kök kütləsinin və humusun (6% və daha çox) toplanmasına səbəb olmuşdur. Humus horizontunun strukturu qozvari və xırda dənəvərdir. Bu torpaqların qranulometrik tərkibi qonur dağ-meşə torpaqları ilə müqayisədə daha gillidir: xüsusən, "V" horizontu daha ağır qranulometrik tərkibi ilə seçilir (<0,01 mm 75%), pH neytrala daha yaxındır. Udulmuş əsasların içərisində (40 m.ek/100 q torpaqda) kalsium üstünlük təşkil edir. Qəhvəyi dağ-meşə torpaqlarının torpaq örtüyü strukturu üçün tipik, yuyulmuş və karbonatlı, təpəli ərazilərdə və yamaclarda eroziya cinslərinin komplekslər və birləşmələr yaratması səciyyəvidir.

Bu zonanın ekoloji xüsusiyyətləri qəhvəyi torpaqların profilin morfoloji quruluşuna, mikromorfoloji xüsusiyyətlərinə, fiziki-kimyəvi xassələrinə görə rəngarəngliyini şərtləndirir ki, bu da onları aşağıdakı yarım tiplərə bölməyə imkan verir: yuyulmuş dağ-meşə, tipik qəhvəyi dağ-meşə, karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə.

Qəhvəyi dağ-meşə torpaqları meşələr altında olub torpaq və suqoruyucu əhəmiyyətə malikdirlər. Lakin bu torpaqların bir hissəsi əkinçilikdə də istifadə olunur. Qəhvəyi dağ-meşə torpaqları xassələrinə görə yüksək potensial münbitliyi ilə səciyyələnir və onlar üzüm, bağ və taxıl bitkiləri altında uğurla mənimsənilir. Lakin qonur dağ-meşə torpaqlarında olduğu kimi, qəhvəyi dağ-meşə torpaqları da biosfer, ekoloji funksiyalarına görə mühafizə olunmalı və bərpa edilməlidir.

4. Dağ qaratorpaqlar

Dağ qaratorpaqlar orta dağlıq zonada, yəni 800-1600 m yüksəkliklərdə yayılmışdır. Ümumi sahəsi 76,2 min ha (0,9%), olub, ayrı-ayrı kiçik və böyük massivlər şəklindədir. Torpaq-

əmələgəlmə şəraiti mülayim-soyuq yarımrütubətli iqlim xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Orta illik temperatur $7-9^{\circ}\text{C}$, yağıntılar isə 500-600 mm olub, onun da çox hissəsi yazda düşür. Bitki örtüyü taxılkimilərin üstünlük təşkil etdiyi zəngin otmüxtəlifliklərindən ibarətdir. Çöl fitosenozlarının tipik nümayəndəsi olan ağotu daha tez-tez müşahidə olunur.

Çöl bitkiləri altında inkişaf edən dağ qaratorpaqlar humusun yüksək miqdarı (6-7%) ilə seçilir. Əvvəlki zonaların torpaqlarından fərqli olaraq onun profil boyu tədricən azalması səciyyəvidir. Humus qatının qalınlığı 60-120 sm-dir. Udulmuş əsasların tərkibində kalsium (60-90%), maqnezium (5-40%) və natrium üstünlük təşkil edir. Humusun yüksək miqdarı ilə əlaqədar torpaqda azotun miqdarı da yüksəkdir. Bu torpaqlar dənəvər strukturu, yuxarı qatlarda karbonatların olmaması (karbonatlı dağ qaratorpaqlardan başqa), ağır qranulometrik tərkibi (0,01 mm hissəciklərin miqdarı 70%), zəif turş və ya neytral reaksiyası ilə seçilir.

Qaratorpaqların aşağıdakı yarımtipləri ayrılır: yuyulmuş dağ qaratorpaq (atmosfer yağıntılarının nisbətən yüksək olduğu) və kipləşmiş tipik dağ qaratorpaqlar (ağır qranulometrik tərkibli).

Torpaq örtüyünün strukturunda tipik qaratorpaqların üstünlük təşkil etməsi müşahidə edilir. Bununla belə, qaratorpaqlar yarımszonasında tipik qaratorpaqlar karbonatlı və yuyulmuş torpaqların iştirakı ilə birləşmələr yaradır.

Zona daxilində ləkəliyi yaradan səbəblər isə dağ qaratorpaqların qalınlıq, karbonatlıq, yuyulma, daşlılıq, eroziya dərəcələrindəki fərqlər ilə əlaqədardır.

Hazırda dağ qaratorpaqları taxılçılıq, dəmyə üzümçülüüyü və tərəvəzçilikdə geniş istifadə olunur. Bu torpaqların üzvi maddələrlə zəngin olması, torpaq profilinin qalınlığı, eyni zamanda əlverişli su-fiziki xassələri bonitirovka zamanı onları 100 bal ilə qiymətləndirməyə imkan verir.

Beləliklə, Azərbaycanın dağlıq şəraitində "torpaqların şahı" olan dağ qaratorpaqlar təkəcə aqronomik baxımdan deyil, ekoloji baxımdan da İ.A.Krupenikovun (1989), S.Orlovun (1990) göstərdiyi kimi, böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, qaratorpağın tərkibindəki humus maddəsi bir neçə ekoloji funksiyanı – akkumulyasiya, daşıyıcılıq (geokimyəvi axınlardakı rolu),

tənzimləyici, protektorluq (toksik maddələri özündə saxlamaq), fizioloji rolu yerinə yetirir. Ona görə də kənd təsərrüfatı istifadəsində olan dağ qaratorpaqlardakı humusun sabit balansının düzgün becərmə, üzvi gübrələrin verilməsi, əkin dövriyyəsi vasitəsi ilə saxlanılmasının böyük əhəmiyyəti vardır.

5. Sarı torpaqlar

Ümumi sahəsi 157,1 min ha (1,8 %) olan bu torpaqlar Lənkəran vilayətinin dağətəyi və ovalıq ərazilərində yayılmışdır (R.V.Kovalyov, 1966). Bu torpaqlar orta illik temperaturu 14,5°C və illik yağıntılarının miqdarı 1300-1900 mm (cənubda) olan rütubətli subtropik iqlimin Aralıq dənizi tipi şəraitində formalaşır. Yağıntıların böyük miqdarı payız və qış fəsilələrində düşür.

Sarı torpaqlar şabalıdyarpaq palıd ağaclarından ibarət Girkan tipli meşələr altında formalaşır. Ərazinin böyük sahələri çay plantasiyaları altında yerləşmişdir. Zona daxilində rütubətli subtropik torpaqəmələgəlmənin iki növmüxtəlifliyi səciyyəvidir: dağ sarı və sarı podzollu.

Dağ sarı torpaqları dağətəyi qurşaqda yerləşmişdir, relyef və iqlim şəraitindən asılı olaraq müxtəlif qalınlığa malikdir. O, bir qədər yüngül qranulometrik tərkibə (<0,01 m kiçik hissəciklərin miqdarı təqribən 40%), malik olub pH su suspenziyası 5,4-6,2% arasında dəyişir. Mübadiləvi kalsiumun üstünlüyü (<70-80% UƏC-dən) ilə mübadilə həcmi aşağıdır (20 m.ekv. 100q torpaqda). Əsaslar içərisində hidrogen də (3-10%) vardır. Torpağın üst qatında humusun miqdarı 6-8% çatır ki, o da profil boyu aşağıya doğru sürətlə azalır.

Zonanın düzən sahələrində düzən meşələri (və ya mənimsənilən sahələr) altında qrunut sularının yüksək olduğu şəraitdə müxtəlif dərəcəli podzolluğa malik olan sarı-podzollu torpaqlar formalaşır. Yüksək rütubətləşmə nəticəsində bu torpaqların profilində qleyləşmə əlamətləri müşahidə edilir. Sarı-podzollu torpaqların qranulometrik tərkibi (<0,01 mm hissəciklərin miqdarı 50-60% qədər artır) daha ağırdır, udulmuş əsaslarında kalsiumun miqdarı nisbətən az (70%), maqneziumun-

ku isə bir qədər çoxdur (30%), hidrogen isə demək olar ki, yoxdur. Yuxarı horizontda humus təqribən 5% olub dərinliyə doğru kəskin şəkildə azalır.

Torpaq örtüyünün strukturu kompleksliyi ilə səciyyələnir. Bu özünü şimal hissədə, qonur dağ meşə torpaqları ilə sərhəddə daha aydın büruzə verir. Burada sarı dağ-meşə, sarı podzollu və sarı podzollu-qleyli torpaqların əmələ gətirdiyi birləşmələri müşahidə etmək mümkündür.

Sarı dağ meşə torpaqları əsasən meşə altında istifadə olunur ki, ekoloji nöqtəyi-nəzərdən bunu düzgün hesab etmək olar.

Sarı-podzollu torpaqlar çay bitkisinin inkişafı üçün əlverişli göstəricilərə malikdir: turş reaksiya və profilin karbonatlı olmaması; ovalıq relyefi şəraitində yerləşməsi və mexanizasiya işlərinin geniş miqyasda tətbiqi imkanlarının böyük olması; eroziya proseslərinin zəif inkişafı; qrunt nəmliyinin olmaması. Bu cür göstəricilərə malik olan torpaqlar çay və digər subtropik bitkiləri yetişdirməyə imkan verir. Bununla yanaşı, göstərilən torpaqlar bir sıra mənfi xassələrə də malikdir. Belə xassələrdən biri 30-40 sm-dən 100-150 sm kimi dərinlikdə yayılmış "V" kipləmiş qatının olmasıdır ki, bu qat çox əlverişsiz fiziki xassələrə malikdir. Torpaq örtüyü qiymətləndirilərkən bu, mütləq nəzərə alınmalıdır.

Sarı-podzollu qleyli torpaqlar dağətəyi düzənliklərə və qədim terraslara bağlı olub, səthi izafi nəmliyin və ya qrunt sularının səthə yaxın olduğu şəraitdə formalaşır. Bu torpaqlar çay, qismən isə düyü və tərəvəz bitkiləri altında istifadə olunur. Ona görə də bu torpaqların qiymətləndirilməsi zamanı onların aqroekoloji tələbləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

6. Şabalıdı torpaqlar

Bu tip torpaqlar Azərbaycan ərazisinin 2200,6 min hektar və ya 25,5% sahəsini tutur. Bu torpaqlar 200 m yüksəklikdə dağətəyi və alçaq dağlıq qurşaqlarda yayılmışdır. Bu zona üçün quru bozqırların bitki örtüyü səciyyəvidir. Şabalıdı torpaqlar öz xüsusiyyətlərinə görə (humus, karbonatların miqdarı) açıq-şabalıdı, şabalıdı və tünd şabalıdı torpaqlara bölünürlər.

Açıq şabalıdı torpaqlar nəmliyin kifayət qədər olmadığı, orta illik temperaturun (13^0) yüksək olduğu quru çöllərin yarımsəhralarla kəsişdiyi ərazilərdə yayılmışdır. Zonanın bu hissəsində yağıntılar bir qədər çox (300-500 mm) olub, orta illik temperatur $12,5^0\text{C}$ -dir. Bitki örtüyü quru çöl bitkilərindən ibarətdir. Humusun miqdarı 3-5%, torpağın reaksiyası isə zəif qələvidir.

Şabalıdı tipinə aid torpaqlarda udulmuş əsasların cəmində kalsium üstünlük (90%) təşkil edir və bu torpaqlar ağır gillicəli qranulometrik tərkibə malikdirlər. Şorakətləşmiş şabalıdı torpaqlarda mübadiləvi natrium da vardır.

Şabalıdı torpaqların torpaq örtüyünün strukturu bir qədər mürəkkəb olması, xırda konturluğu və kompleksliyinin geniş inkişaf etməsi ilə seçilir ki, bu da ərazidə şorlaşmış, şorakətləşmiş və eroziyaya uğramış torpaqların yayılması ilə əlaqədardır. Ərazidə şorlaşmış süxurların səthə yaxın yerləşməsi torpaq örtüyü strukturunun formalaşmasında onların təsirini artırır. Yamaclarda eroziyaya uğramış torpaqların da torpaq örtüyünün strukturunda iştirakı ərazi üçün səciyyəvidir. Digər əlamətdar cəhət şabalıdı, açıq şabalıdı və tünd şabalıdı torpaqlarla yanaşı torpaq örtüyü strukturunun formalaşmasında çəmən-şabalıdı, çəmən şorakətli torpaqların da iştirakıdır.

Respublikanın şabalıdı torpaqları yüksək dərəcədə mənim-sənilmişdir və meyvə, pambıq, üzüm, taxıl, qış otlaqları altında istifadə olunur. Bu zaman tünd şabalıdı torpaqlar dəmyə, qalan iki yarımtip isə suvarma şəraitində istifadə olunur. Şabalıdı torpaqlar arasında genetik cəhətdən ona tabe olan çəmən-şabalıdı torpaqlar da ayrılır ki, bu torpaqlar da qrunտ suyunun səthə yaxın yerləşdiyi ərazilərdə formalaşmışdır. Bu torpaqlar yarımhidro-morf rejimi ilə səciyyələnilir.

Onu da demək lazımdır ki, şabalıdı torpağa münasibətdə Azərbaycan torpaqşünaslarının vahid fikri yoxdur. Onların böyük əksəriyyəti, o cümlədən görkəmli alimlər H.Ə.Əliyev və V.R.Volobuyev şabalıdı torpaqların mövcud olması və respublika daxilində geniş yayılması fikrini müdafiə etmişlər. V.R.Volobuyevin fikrincə, Azərbaycanın şabalıdı torpaqları respublikamız üçün spesifik olub, məsələn, Qazaxıstanın şabalıdı torpaqları ilə eyni deyildir. Lakin M.E.Salayev uzun müddət, xüsusən özünün

son monoqrafiyasında (1991), bu torpaqların boz-qəhvəyi torpaqlar tipinə aid edilməsini təklif edir. Bir çox Orta Asiya torpaqşünasları kimi o da bir elmi faktı əsas götürür ki, Orta Asiya kimi Azərbaycan da subtropik bioiqlim qurşağına aid edilir. Halbuki Volqaboyu və Qazaxıstanın şabalıdı torpaqları subboreal qurşağın cənub hissəsinin daxilindədir. Bununla belə biz bu torpaqlara şabalıdı kimi baxılması mövqeyindən çıxış edirik. Belə ki, 1) bu məsələ mübahisəli olaraq qalmaqdadır; 2) şabalıdı torpaqlar müxtəlif miqyaslı xəritələrdə ənənəvi olaraq möhkəm mövqe tutmuşdur və bu mövqeyi sarsıtmaq mümkün deyildir; 3) respublikanın əksər torpaqşünasları, o cümlədən praktiklər bu fikir ilə razılaşırlar; 4) bu problem prinsipial səciyyə daşımır, çünki göstəricilərinə görə hər iki torpaq tipi nisbətən yaxın analoqlardır və əslində subboreal və subtropik bioiqlim qurşaqlarının kontakt sərhədlərində yerləşirlər.

7. Boz və boz-qonur torpaqlar

Bu tip torpaqlar Kür-Araz ovalığında 249,3 hektar sahədə (28,9%), yayı quraq olan subtropik iqlim şəraitində yayılmışdır. Onların yayıldığı ərazidə havanın orta illik temperaturu 14°C olub, il ərzində 180-230 mm yağıntı düşür ki, bu da buxarlanma və transpirasiyaya sərf olan suyun cüzi miqdarını örtür. Bu işə torpaqların yayıldığı ərazini quru yarımsəhra iqliminə aid etməyə imkan verir. Zona üçün xarakterik bitkilər yovşanlı-efemerli bitkilərdir.

Boz torpaqlar humusun az miqdarda (yuxarı qatda 1,5-2%) olması, səthdən karbonatlılığı ilə səciyyələnir. Boz torpaqlarda şorakətləşmə əlamətləri, "V" qatının kipləşməsi və torpağın zəif qələviliyi onun əsas xassələrindəndir.

Boz qonur torpaqlar torpaq profilinin genetik horizontlara aydın differensiasiya olması ilə seçilir. Bu torpaqlar aşağıdakı xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir: humusun az miqdarı (2% qədər), kipləşmiş "V" qatının olması, kalsium karbonatın və gipsin genetik qatlarda kəskin differensiasiyası, gil hissəciklərinin üst qatlardan yuyulub, şorakətli horizontlarda toplanması. Bu torpaqlar üçün torpaq profilinin asan həll olan duzlardan yuyul-

ması, qələvi reaksiyası və gipsin toplandığı dərinliyin olması da səciyyəvidir.

Nəzərdən keçirilən torpaqların qranulometrik tərkibi də müxtəlifdir, lakin gilli və gillicəli növmüxtəlifliklər üstünlük təşkil edir. Udma tutumunun aşağı göstəricisi (20 k.ek./100 q torpaqda), və onun əsasən kalsium və maqneziumdan ibarət olması diqqəti cəlb edir. Yatma şəraitindən asılı olaraq zonanın torpaq örtüyünün şoran və şorakətli növmüxtəlifliklərlə kompleks təşkil etməsi müşahidə olunur.

Boz torpaqlar humus horizontunun qalınlığından, qranulometrik tərkibdən, şorlaşma dərəcəsi, şorakətləşmə və digər amillərdən asılı olaraq aşağıdakı yarımtiplərə ayrılır: tünd boz, adi boz və açıq boz.

Torpaq örtüyünün strukturunda tünd, adi və açıq boz torpaqların əmələ gətirdikləri birləşmələr üstünlük təşkil edir. Zonada şorlaşmamış torpaqların müxtəlif dərəcədə şorlaşmış çəmən-boz, çəmən və şoranlarla əmələ gətirdiyi birləşmələr də geniş yayılmışdır. Çay vadilərinin aşağı terraslarında, allüvial çöküntülərin yayıldığı sahələrdə isə çəmən torpaqların çəmən-bataqlıq və çəmən-boz torpaqlarla birləşmələrini müşahidə etmək mümkündür.

Suvarma şəraitində bu torpaqların bir hissəsi pambıq, üzüm altında, böyük hissəsi qış otlaqları altında istifadə olunur.

8. Çəmən-boz torpaqları

Bunlar boz və boz-qonur torpaqlar kimi də Azərbaycanın quru və yarımsəhra iqlimi şəraitində yayılmışdır. Ümumi sahəsi 1050,8 min ha olub respublika ərazisinin 5,5% təşkil edir. Bu tip torpaqlarda torpaqəmələgəlmənin çəmən tipi ərazinin xüsusi hidroloji rejimi, qrunt suyunun qalxması və səthi rütubətləşmə ilə bağlıdır. Belə bir şəraitdə formalaşmış torpaqlar adi yarımsəhra torpaqlarından əsaslı şəkildə fərqlənir. Bununla belə, onlar zonal cizgilər də daşıyırlar: belə ki, onlar üçün üzvi maddələrin sürətlə mineralaşması, yüksək və tez həll olan natrium duzlarının torpaqəmələgəlmədə iştirakı səciyyəvidir. Su rejiminin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq bu torpaqlarda

bitkilərin güclü inkişafı müşahidə olunur ki, bu da humusun artması üçün şərait yaradır; relyefin səth və qrunt sularının təsirinin zəif olduğu yüksək və meyilli sahələrində açıq çəmən-boz torpaqları, depressiya sahələrində isə tünd çəmən-boz torpaqları formalaşır.

Yüksək karbonatlıq və humusluluq Qarabağ düzündə yayılmış çəmən-boz torpaqlarını əlverişsiz su-fiziki xassələri, qranulometrik tərkibi və yüksək kipliyi olan Şirvan düzünün çəmən torpaqlarından fərqləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, boz-qonur və boz torpaqlardan fərqli olaraq çəmən-boz torpaqlarının udulmuş əsaslarının cəmində kalsiumun miqdarı azalaraq, maqneziumun miqdarı artır. Çəmən-boz torpaqlarda udulmuş natriumun miqdarı da çoxdur.

Çəmən-boz torpaqlarda torpaq örtüyünün strukturu özünün mürəkkəbliyi və xırda konturluğunun geniş inkişaf etməsi ilə səciyyələnir ki, buna da səbəb şoran və şorakətlərin geniş yayılması olmuşdur. Çəmən-boz torpaqların torpaq örtüyünün strukturu torpaqəmələgətirən süxurların tərkibindən, relyef və hidrologiyadan da asılıdır. Burada tünd çəmən-boz, çəmən-boz və açıq çəmən-boz torpaqlarla yanaşı, şorakətlər və şoranlarla əmələ gəlmiş birləşmələrə rast gəlmək mümkündür.

Çəmən-boz torpaqlar çox münbitdir. Lakin onların istehsal qabiliyyətini artırmaq və kənd təsərrüfatı istehsalında səmərəli istifadə etməkdən ötrü bir sıra tədbirlərin də görülməsi vacibdir. Bu torpaqlar suvarma əkinçiliyinin əsasını təşkil edirlər. Onların yayıldığı ərazilərdə pambıq və bir sıra dəyərli kənd təsərrüfatı bitkiləri əkilir. Onlardan qış otlaqları kimi də istifadə olunur.

9. Şoranlar

Bu tip torpaqlar Azərbaycanın ovalıq ərazilərində lokal ləkələr şəklində yayılmışdır. Şoranların əmələ gəlməsi minerallaşmış qrunt suların səthə yaxınlığı və buxarlanmanın düşən yağıntılardan çox olması ilə əlaqədardır. Şoranlar güclü qələvi reaksiyası, udulmuş əsasların cəmində maqnezium (50%) və natriumun (20% və daha çox) üstün olması ilə seçilir.

Genezisinə, morfoloji quruluşuna və kimyəvi tərkibinə görə şoranlar takırabənzər, şişən, sadalı və başqa qruplara bölünürlər. Bu tiptən olan torpaqlar üçün asan həll olan duzların səthdə toplanması da səciyyəvidir. Bir metrlik torpaq qatında quru qalıqın miqdarı 3-5%-dir. Duzlarının tərkibinə görə şoranlar xloridli və xloridli-sulfatlı torpaqlara bölünürlər.

Azərbaycanın şoran torpaqları ən az münbit torpaqlar hesab olunurlar. Onlar yalnız yuyulduqdan və mədəniləşdirildikdən sonra əkinçilik üçün yararlıdır. Lakin bu torpaqlar qış otlaqları kimi daha çox intensiv istifadə olunurlar. Bu torpaqlar üzərində duzadavamlı şoran otları bitir ki, ilk şaxtalardan sonra onlar malqara tərəfindən həvəslə yeyilir.

III FƏSİL

AZƏRBAYCANIN VAHİD TORPAQ FONDU VƏ MÜLKİYYƏT NÖVLƏRİ ÜZRƏ ONUN STRUKTURU

Azərbaycan Respublikasının hüdudları daxilində yerləşən bütün torpaqlar onun vahid torpaq fondunu təşkil edir. Torpaq islahatı zamanı vahid torpaq fondu dövlət mülkiyyətində saxlanılan (dövlət torpaqları), bələdiyyə mülkiyyətinə verilən (bələdiyyə torpaqları) və xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlara ayrılır.

Relyef, iqlim şəraitinin və bitki örtüyünün müxtəlifliyi respublikamızın vahid torpaq fondunu təşkil edən torpaqların müxtəlif dərəcədə eroziyaya, şorlaşmaya və şorakətləşməyə uğramasını şərtləndirən səbəblərdəndir.

Respublika torpaqlarının eroziyaya uğrama dərəcəsi barədə məlumatdan aydın olur ki, (cədvəl 10) Azərbaycanda ümumi əkin sahələrinin 4033 hektarı və ya 0,25%-i zəif eroziyaya uğramış, 2258 hektarı və ya 0,14%-i orta eroziyaya uğramış, 807 hektarı və ya 0,05%-i şiddətli eroziyaya uğramış, 1606049 hektarı və ya 99,56%-i isə eroziyaya uğramamışdır.

Çoxillik əkmələrin 3584 hektarı və ya 2,08%-i zəif, 1447 hektarı və ya 0,84%-i orta, 517 hektarı və ya 0,30%-i şiddətli eroziyaya uğramış torpaqlar, 166746 hektarı və ya 96,78%-i eroziyaya uğramamış torpaqlardır.

Kənd təsərrüfatı yerlərinin ümumi miqdarının 269115 hektarı və ya 5,96%-i zəif, 296146 hektarı və ya 6,56%-i orta, 133100 hektarı və ya 2,95%-i şiddətli eroziyaya uğramış torpaqlar, 3816112 hektarı və ya 84,53%-i eroziyaya uğramamış torpaqlardır.

Cədvəl 10

Azərbaycan torpaqlarının eroziyaya uğrama dərəcəsi barədə məlumat

№	Kənd təsərrüfatı yerlərinin adı	Sahə hektarla	Eroziyaya uğrama, hektarla			
			Eroziyaya uğramamış	Zeif eroziyaya uğramış	Orta eroziyaya uğramış	Şiddətli eroziyaya uğramış
1	Əkin	1613147	1606049	4033	2258	807
2	Çoxillik	58752	46961	5664	4594	1533
3	Dinc	172294	166746	3584	1447	517
4	Bığenək	107919	82785	11385	7781	5968
5	Örüş və otlaq	2562361	1913571	244449	280066	124275
6	K/t yerlərinin cəmi	4514473	3816112	269115	296146	133100
7	Sair	4127033				
Respublika üzrə cəmi		8641506				

Respublika torpaqlarının şorlaşma dərəcəsi barədə məlumatdan aydın olur ki, (cədvəl 11) Azərbaycan Respublikası üzrə ümumi əkin sahələrinin 13389 hektarı və ya 0,82%-i zəif şorlaşmış, 9195 hektarı və ya 0,57%-i orta şorlaşmış, 5485 hektarı və ya 0,34%-i şiddətli şorlaşmış, 945 hektarı və ya 0,05%-i şoran torpaqlar, 1584433 hektarı və ya 98,22%-i şorlaşmamış torpaqlardır.

Çoxillik əkmələrin 3894 hektarı və ya 2,26%-i zəif, 1447 hektarı və ya 0,84%-i orta, 724 hektarı və ya 0,42%-i şiddətli şorlaşmış, 775 hektarı və ya 0,45%-i şoran torpaqlar, 165454 hektarı və ya 96,03%-i şorlaşmamış torpaqlardır.

Kənd təsərrüfatı yerlərinin ümumi miqdarının 152898 hektarı və ya 3,38%-i zəif, 146235 hektarı və ya 3,24%-i orta, 223838 hektarı və ya 4,96%-i şiddətli şorlaşmış, 42510 hektarı və ya 0,94%-i şoran torpaqlar, 3948992 hektarı və ya 87,48%-i şorlaşmamış torpaqlardır.

Azərbaycan torpaqlarının şorlaşma dərəcəsi barədə məlumat

№	Kənd təsərrüfatı yerlərinin adı	Sahə hektarla	Şorlaşma, hektarla					Şoran
			Şorlaşmamış	Zəif şorlaşmış	Orta şorlaşmış	Şiddətli şorlaşmış	Şoran	
1	Əkin	1613147	1544433	13389	9195	5485	645	
2	Çoxillik	172294	165454	3894	1447	724	775	
3	Dinc	58752	49657	3942	2468	2679	6	
4	Biçenek	107919	104940	993	907	993	86	
5	Örüş və otlaq	2562361	2044508	130680	132218	213957	40998	
6	K/t yerlərinin cəmi	4514473	3948992	152898	146235	223838	42510	
7	Sair	4127033						
Respublika üzrə cəmi		8641506						

Respublika torpaqlarının şorakətləşmə dərəcəsi barədə məlumatdan aydın olur ki, (cədvəl 12) Azərbaycan Respublikası üzrə ümumi əkin sahələrin 31940 hektarı və ya 1,97%-i zəif, 6775 hektarı və ya 0,42% orta, 484 hektarı və ya 0,04%-i şiddətli şorakətləşmiş torpaqlar, 1573948 hektarı və ya 97,57%-i şorakətləşməmiş torpaqlardır.

Çoxillik əkmələrin 14094 hektarı və 8,18%-i zəif, 2343 hektarı və ya 1,36%-i orta, 413 hektarı və ya 0,24%-i şiddətli şorakətləşmiş torpaqlar, 155444 hektarı və ya 90,22%-i şorakətləşməmiş torpaqlardır.

Kənd təsərrüfatı yerlərinin ümumi cəminin 385037 hektarı və ya 8,52%-i zəif, 102110 hektarı və ya 2,26%-i orta, 21123 hektarı və ya 0,47%-i şiddətli şorakətləşmiş torpaqlar, 4006203 hektarı və ya 88,57%-i şorakətləşməmiş torpaqlardır.

Azərbaycan torpaqlarının şorakətləşmə dərəcəsi barədə

№	Kənd təsərrüfatı yerlərinin adı	Sahə hektarla	Şorakətləşmə, hektarla			
			Şorakətləşməmiş	Zəif şorakətləşmiş	Orta şorakətləşmiş	Şiddətli şorakətləşmiş
1	Əkin	1613147	1573948	31940	6775	484
2	Çoxillik	172294	15444	14094	2343	413
3	Dinc	58752	51232	6615	870	35
4	Bığenek	107919	103688	3637	389	205
5	Örüş və otlaq	2562361	2121891	328751	91733	19986
6	K/t yerlərinin cəmi	4514473	4006203	385037	102110	21123
7	Sair	4127033				
Respublika üzrə cəmi		8641506				

Azərbaycan torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü haqqında 01.01.2001-ci il tarixə olan məlumata əsasən (Əlavə 1) dövlət mülkiyyətində 4.925.197 hektar, bələdiyyə mülkiyyətində 2.054.293 hektar, xüsusi mülkiyyətdə 1.262.016 hektar torpaq sahəsi mövcuddur. Vahid torpaq fondunu təşkil edən 8.641.506 hektar ümumi torpaq sahəsində üç mülkiyyət növündən birlikdə sahələrin cəmi 4.514.473 hektar təşkil edir. Həyətəyən sahələr 250.963 hektar, kənd təsərrüfatına yararsız sahələr 2.683.705 hektardır. Beləliklə, respublika üzrə 3 mülkiyyət növü üzrə bütün torpaqların 52,36%-i kənd təsərrüfatına yararlı, 31%-i yararsızdır. Torpaq sahələrinin 16,64% kənd təsərrüfatına az yararlı sahələrdir.

Azərbaycan Respublikasında torpaq istifadəçilərinin və mülkiyyətçi-lərinin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 01.01.2001-ci il vəziyyətinə dair məlumata əsasən (Əlavə 2) respublikamız üzrə ümumi sahənin 1.613.147 hektarı əkin, 172 294 hektarı çoxillik əkmələrdir. Dincə qoyulmuş sahələr 58.752 hektar, biçənlər 107.919 hektar, örüşlər – 2.562.361 hektardır. Meşə sahələri 1.037.434 hektar təşkil edir. Azərbaycan üzrə ümumi sahənin 1.426.026 hektarı, əkinin, 1.086.846 hektarı, çoxillik əkmələrin 125 998 hektarı, dincə qoyulmuş sahələrin 23892 hektarı, biçənlərin 6111 hektarı, örüşlərin 40366 hektarı meşə sahələrinin isə 3017 hektarı suvarılıdır.

1. Dövlət torpaqları

Azərbaycanda uğurla həyata keçirilən torpaq islahatının artıq başa çatmış birinci mərhələsində respublikanın vahid torpaq fondunun 4.925.197 hektarı dövlət mülkiyyətində saxlanılmışdır.

Dövlət mülkiyyətində dövlət hakimiyyəti orqanlarının və dövlət obyektlərinin yerləşdiyi torpaqlar, yay və qış otlaqlarının, mal-qara düşərgələrinin və köç yollarının torpaqları, sovxoz və kolxozların meşələri də daxil olmaqla meşə fondu torpaqları, su fondu torpaqları, təbiəti mühafizə, təbii qoruq, sağlamlıq, istirahət, tarix-mədəniyyət təyinatlı torpaqlar, habelə üzərində təsərrüfat fəaliyyəti qadağan edilmiş qanunla qorunan ərazilərin torpaqları saxlanılır. Bundan başqa dövlət elmi-tədqiqat və tədris müəssisələrinin, onların təcrübə bazalarının, maşın sınaq

stansiyalarının, dövlət sort sınaq xidmətinin toxumçuluq və damazlıq təsərrüfatlarının torpaqları, eləcə də dövlət müəssisə, idarə və təşkilatlarının daimi istifadəsində olan və ya dövlət obyektlərinin tikintisi layihələşdirilmiş torpaqlar və dövlət ehtiyat fondu torpaqları da dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqlara aid edilir.

Dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqların 294 069 hektarı əkin, 20747 hektarı dinc, 28 276 hektarı biçənək, 1.523.187 hektarı örüş, 12.716 hektarı həyətyanı, 1035311 hektarı meşələrdən ibarətdir.

Dövlət mülkiyyətindəki torpaqların 1.927.247 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı, 1.889.576 hektarı kənd təsərrüfatına yararsız, 1.108.374 hektarı az yararlıdır.

Azərbaycan respublikasında dövlət mülkiyyətində saxlanılan kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 01.01.2001-ci il vəziyyətinə dair məlumata əsasən (Əlavə 3) Azərbaycan üzrə dövlət mülkiyyətində qalan ümumi 4.925.197 hektar sahənin 201.464 hektarı, 294.069 hektar əkinin 126.463 hektarı 60.968 hektar çoxillik əkmələrin 44987 hektarı, dincə qoyulmuş 20 747 hektar sahənin 3.981 hektarı, 28.276 hektar biçənəklərin 1.484 hektarı, 1.523.187 hektar örüşlərin 13.737 hektarı, 1.035.311 hektar meşə sahələrinin 2 819 hektarı suvarılıdır.

2. Bələdiyyə torpaqları

Respublikamızın vahid torpaq fondunun 2.054.293 hektarı bələdiyyə mülkiyyətinə verilmişdir. Bələdiyyə mülkiyyətinə aid edilən torpaqlara isə torpaq islahatı aparılan müvafiq inzibati-ərazi vahidi daxilində dövlət mülkiyyətində saxlanılan və xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqları çıxmaqla qalan bütün torpaqlar aiddir. Yəni ümumi istifadədə olan torpaqlar, fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsində olan torpaqlar və ehtiyat fondu torpaqları bələdiyyə mülkiyyətinə aid olan torpaqlardır.

Bələdiyyə mülkiyyətinin ümumi istifadədə olan torpaqlarına şəhərlərin, qəsəbələrin və kənd yaşayış məntəqələrinin – küçələrin, meydanların, yerli əhəmiyyətli və təsərrüfatdaxili yolların, parkların, meşə parkların, sututarların, stadionların, idman meydançalarının altındakı torpaqlar, habelə tarlaqoruyucu meşə

zolaqlarının, yerli əhəmiyyətli su təsərrüfatı obyektlərinin, hidro-texniki qurğuların, ümumi istifadədə olan digər yerli əhəmiyyətli obyekt və qurğuların yerləşdiyi torpaqlar və əhalinin mal-qarası üçün istifadə olunan örüş sahələrinin torpaqları aiddir.

Fiziki və ya hüquqi şəxslərin istifadəsində olan bələdiyyə torpaqlarına müvafiq inzibati ərazidə torpaq islahatı aparılanadək səlahiyyətli orqanlar tərəfindən onların daimi və ya uzunmüddətli istifadələrinə ayrılmış torpaqlar aiddir.

Bələdiyyə ehtiyat fondu torpaqlarına isə yaşayış məntəqələrinin perspektiv inkişafı üçün cəlb olunan torpaqlar, hüquqi və fiziki şəxslərin istifadə və icarə hüququna xitam verilən bələdiyyə torpaqları, ehtiyat məqsədləri daşıyan digər bələdiyyə torpaqları aiddir. Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların 92655 hektarı əkin, 6 013 hektarı dinc, 3800 hektarı biçənək, 1.039.167 hektarı örüş, 18005 hektarı həyətəyən sahələr, 2526 hektarını meşələr təşkil edir.

Bələdiyyə mülkiyyətindəki torpaqların 1.146.458 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı, 794.414 hektarı kənd təsərrüfatına yararlı sahələrdir, 113.421 hektarı kənd təsərrüfatına az yararlı sahələrdir.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə mülkiyyətindəki kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 01.01.2001-ci il vəziyyətinə dair məlumat əsasən (Əlavə 4) bələdiyyə mülkiyyətindəki ümumi 2.054.293 hektar sahənin 95 534 hektarı, o cümlədən 92 655 hektar əkin sahəsinin 55.935 hektarı, 4823 hektar çoxillik əkmələrin 3001 hektarı, 6013 hektar dincə qoyulmuş sahələrin 2146 hektarı, 3800 hektar biçənəklərin 359 hektarı, 1.039.167 hektar örüşlərin 26.629 hektarı, 2526 hektar meşə sahələrinin 198 hektarı suvarılıdır.

3. Xüsusi mülkiyyətdəki torpaqlar

Azərbaycan torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü haqqında 01.01.2001-ci il tarixə olan məlumat əsasən Respublikada xüsusi mülkiyyətə 1.662.016 hektar torpaq sahəsi verilmişdir.

Torpaq islahatı zamanı xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlara isə vətəndaşların qanuni istifadəsindəki fərdi yaşayış evlərinin,

həyətəyi sahələrin, fərdi, kollektiv və kooperativ bağların, dövlət bağçılıq təsərrüfatının idarəçiliyindəki bağların altında olan torpaqlar və sovxoz, kolxoz və digər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin özəlləşdirilən torpaqları aid edilir.

Xüsusi mülkiyyətdəki ümumi torpaq sahəsinin 1.226.423 hektarı əkin, 31.992 hektarı dinc, 75843 hektarı biçənək, 7,0 hektarı örüş sahələridir.

Azərbaycan Respublikasında xüsusi mülkiyyətə verilən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 01.01.2001-ci il vəziyyətinə dair məlumata əsasən (Əlavə 5) xüsusi mülkiyyətdə olan 1.662.016 hektar ümumi torpaq sahəsinin 1.129.028 hektarı, o cümlədən 1.226.423 hektar əkinin 904.448 hektarı, 106503 hektar çoxillik əkmələrin 78010 hektarı, 31992 hektar dincə qoyulmuş sahələrin 17 765 hektarı, 75.843 hektar biçənəklərin 4268 hektarı suvarılıdır.

IV FƏSİL

AZƏRBAYCANIN RAYONLARI VƏ ŞƏHƏRLƏRİ ÜZRƏ TORPAQ FONDU

Respublikamızda rayonlar və şəhərlər üzrə torpaq fondu kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlara, yaşayış məntəqələri torpaqlarına, sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlara, xüsusi qorunan ərazilərin torpaqlarına, meşə fondu torpaqlarına, su fondu torpaqlarına və ehtiyat fondu torpaqlarına ayrılır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının rayonları da daxil olmaqla respublikamızın 62 rayonunun ümumi sahəsi 8.442.673 ha-dır. Ondan 536 300 ha Naxçıvan Respublikasının, 497 951 ha Yuxarı Qarabağın payına düşür. Rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların sahəsi 6.425.341 hektardır ki, bunun 480.065 hektarı Naxçıvan Respublikasının, 361.341 hektarı Yuxarı Qarabağın payına düşür. Yaşayış məntəqələrinin torpaqlarının əhatə etdiyi rayonlar üzrə cəmi 48.069 hektar torpaq sahəsinin 1776 hektarı Naxçıvan Muxtar Respublikasına, 1504 hektarı Yuxarı Qarabağa aiddir.

Sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar rayonlar üzrə 239 390 hektar təşkil edir. Bundan 24609 hektarı Naxçıvan Muxtar Respublikasına, 3834 hektarı Yuxarı Qarabağa aiddir.

Xüsusi qorunan ərazinin torpaqları respublikanın rayonları üzrə 192 844 hektar təşkil edir.

Meşə fondu torpaqlarının sahəsi rayonlar üzrə 1.63.480 hektardır ki, bundan 4158 hektar Naxçıvan Muxtar Respublikası, 128 769 hektarı Yuxarı Qarabağa aiddir.

Su fondu torpaqları rayonlar üzrə 145 604 hektardır ki, bunun 9750 hektarı Naxçıvan Muxtar Respublikasına, 2096 hektarı Yuxarı Qarabağa aiddir.

Respublikanın rayonları üzrə 307 893 hektar təşkil edən ehtiyat torpağının 15946 hektarı Naxçıvan Muxtar Respublikasına, 407 hektarı Yuxarı Qarabağa aiddir.

Respublikanın Bakı, Əli-Bayramlı, Naftalan, Mingəçevir, Gəncə və Sumqayıt şəhərləri üzrə ümumi torpaq sahəsi 218 833 hektar təşkil edir. Bundan 24601 hektarı kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar, 16685 hektarı yaşayış məntəqələrinin torpaqları, 156 228 hektarı sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar, 895 hektarı xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları, 4575 hektarı su fondu torpaqları və 15849 hektarı ehtiyat fondu torpaqlarıdır.

V FƏSİL

AZƏRBAYCANIN TORPAQ KATEQORİYALARI ÜZRƏ MƏLUMAT

01.01.2001-ci il vəziyyətinə dair məlumata əsasən (Əlavə 6) Respublikanın 8.641.506 hektar ümumi sahəsinin 8.422.673 hektarı rayonların, 218 833 hektarı şəhərlərin payına düşür. Rayonların ümumi sahəsi Respublikanın ümumi sahəsinin 97,5 %-ni, şəhərlərin ümumi sahəsi isə 2,5%-i təşkil edir. 6.449.994 hektar kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların 6.425.393 hektarı, başqa sözlə 99,6%-i rayonların, 0,4% şəhərlərin payına düşür. 64 754 hektar təşkil edən yaşayış məntəqələrinin torpaqlarının 48 069 hektarı və ya 74,2%-i rayonlarda, 16 685 hektarı və ya 25,8%-i şəhərlərdə yerləşir. 395 618 hektar təşkil edən sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqların 239 390 hektarı və ya 60,5 %-i rayonların, 156 228 hektarı və ya 39,5%-i şəhərlərin hüdudları daxilindədir.

Xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları 193 739 hektar təşkil edir. Bundan 192 844 hektarı və ya 99,5% rayonlarda, 895 hektarı və ya 0,5%-i şəhərlərdə yerləşir. 1.063.480 hektar meşə fondu torpaqları rayonların ərazisindədir.

150.179 hektar təşkil edən su fondu torpaqlarının 145 604 hektarı və ya 97%-i rayonlara, 4.575 hektarı və ya 3%-i şəhərlərə aiddir.

Respublikamızın 323 742 hektar təşkil edən ehtiyat fondu torpaqlarının 307 893 hektarı və ya 95,1%-i rayonların, 15849 hektarı və ya 4,9%-i şəhərlərin hüdudları daxilindədir.

Məlumatların təhlili göstərir ki, Respublikanın ümumi sahəsinin 74,6%-i kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar, 0,7%-i yaşayış məntəqələrinin torpaqları, 4,6%-i sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar, 2,2%-i xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları, 12,5%-i meşə fondu torpaqları, 1,7%-i su fondu torpaqları və 3,7%-ni isə ehtiyat fondu torpaqları təşkil edir.

VI FƏSİL

AZƏRBAYCANIN TƏBİİ TƏSƏRRÜFAT YERLƏRİNİN SƏCİYYƏSİ

Respublikamızın zəngin torpaq ehtiyatları keyfiyyət müxtəlifliklərinə görə də bir-birindən fərqlənilir.

Təbii təsərrüfat yerləri keyfiyyətlərinə görə 5 qrupa bölünür. Bonitet balı 1-20-ə qədər olan torpaqlar V keyfiyyət qrupuna, 21-40-a qədər olanlar IV keyfiyyət qrupuna, 41-60-a qədər olanlar III keyfiyyət qrupuna, 61-80-ə qədər olanlar II keyfiyyət qrupuna və 81-100-ə qədər olanlar I keyfiyyət qrupuna aiddirlər.

Azərbaycan Respublikası torpaqlarının keyfiyyət qrupuna görə bölgüsü haqqında məlumata əsasən (Əlavə 7). Respublikamızda əkin və dinc torpaqlarını 169909 hektarı I keyfiyyət qrupuna, 587521 hektarı II keyfiyyət qrupuna, 804849 hektarı III keyfiyyət qrupuna, 82521 hektarı IV keyfiyyəti qrupuna aiddir.

Çoxillik əkmələr altındakı torpaq sahələrinin 33857 hektarı I keyfiyyət qrupuna, 81170 hektarı II keyfiyyət qrupuna, 54433 hektarı III keyfiyyət qrupuna, 2927 hektarı IV keyfiyyəti qrupuna aiddir.

Biçənək sahələrinin 5333 hektarı I keyfiyyət qrupuna, 44817 hektarı II keyfiyyət qrupuna, 42813 hektarı III keyfiyyət qrupuna, 9859 hektarı IV keyfiyyət qrupuna, 83 hektarı V keyfiyyəti qrupuna aiddir.

Örüş sahələrinin 65879 hektarı I keyfiyyət qrupuna, 312288 hektarı II keyfiyyət qrupuna, 606097 hektarı III keyfiyyət qrupuna, 465635 hektarı IV keyfiyyət qrupuna, 44718 hektarı V keyfiyyəti qrupuna aiddir.

Respublikamızın kənd təsərrüfatına yararlı bütün torpaq sahələrinin 275068 hektarı I keyfiyyət qrupuna, 1025796 hektarı II keyfiyyət qrupuna, 1508192 hektarı III keyfiyyət qrupuna, 560942 hektarı IV keyfiyyət qrupuna, 44829 hektarı V keyfiyyəti qrupuna aiddir.

Kənd təsərrüfatına yararlı bütün torpaqların sahəsinin keyfiyyət qrupuna görə bölgüsü haqqında məlumatı əks etdirən

cədvələ əsasən 8,07%-i I, 30,04%-i II, 44,16%-i III, 16,42%-i IV, 1,31%-i isə V keyfiyyət qrupuna aiddir.

Təbii təsərrüfat sahələri üzrə rəqəmləri təhlil etsək görürük ki, əkin və dinc sahələrin 10,33%-i I, 35,72%-i II, 48,93%-i III, 5,02%-i IV keyfiyyət qrupuna aiddir.

Çoxillik əkmələr altındakı torpaq sahələrinin 19,63%-i I, 47,09%-i II, 31,58%-i III, 1,70%-i IV keyfiyyət qruplarına aiddir.

Biçənək sahələrinin 5,18%-i I, 43,55%-i II, 41,60%-i III, 9,59%-i IV, 0,08%-i isə V keyfiyyət qrupuna aiddir.

Örüş sahələrinin 8,05%-i I, 30,03%-i II, 44,16%-i III, 16,42%-i IV, 1,31%-i isə V keyfiyyət qrupuna aiddir.

ƏLAVƏLƏR

Azərbaycan torpaqlarının mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü haqqında
01 yanvar 2001-ci il vəziyyətinə olan

MƏLUMAT

Mülkiyyət formaları	Kənd təsərrüfatına yararlı sahələr											Həyətyanılı sahələr		K/İ-na yarar-sız	Köl-lüq	Məşə		
	Ümu-mi sahə	Əkin	Bundan						Dinc	Bi-çə-nək	Örüş	K/İ-na yararlı sahə-lərin cəmi	Cəmi				K/İ-na yarar-rar-ıllı	Köl-lek-tiv bağ-lar
			Cox-illik ak-mə-lərin cəmi	Bağ-lar	Üzüm-lük-lər	Tut-ba-ğı	Çay plan-ta-siyə-ləri	Sair çox-illik ak-mə-lər										
Dövlət mülk. ümumi, ha	4925197	294069	60968	10195	40030	5965	55	4723	20747	28276	1523187	1927247	12716	10674	2864	1034908	57886	1889576
faizlə	56.9	3.4	0.7	0.1	0.5	0.1	-	0.05	0.2	0.4	17.6	22.3	0.2	0.1	0.03	11.9	0.7	21.8
savarlan	201464	126463	44987	3895	32528	4986	39	3539	3981	1484	13737	190652	6078	6078	1915	2819	-	-
Bələdiyyə mülk. ümumi	2054293	92655	4823	1573	615	1591	367	677	6013	3800	1039167	1146458	18005	12896	19	2526	92871	794414
faizlə	24.1	1.1	0.1	0.02	0.01	0.02	0.01	0.01	0.06	0.04	12.0	13.3	0.2	0.1	-	0.02	1.0	9.2
savarlan	95534	5935	3001	754	412	1080	86	669	2146	359	26629	88070	7366	7266	-	198	-	-
Xüsusi mülk. ümumi	1663016	1226423	106503	51355	37977	8273	7254	1644	31992	75843	7	1440768	220242	198600	KN	-	-	119
faizlə	19	14.2	1.2	0.6	0.4	0.1	0.1	0.02	0.4	1.0	-	16.7	2.5	2.3	0.01	-	-	-
savarlan	1129028	904448	78010	36796	28717	6071	5865	561	17765	4268	-	1004491	123650	887	-	-	-	-
Respublika üzr. ha-la ümumi	8641506	1613147	172294	63123	78622	15829	7676	7044	58752	107919	2562361	4514473	250963	222170	3770	1033837	150757	2683705
savarlan	1426036	1086846	125998	41445	61657	12137	5990	4769	23892	6111	40366	1283213	136994	136994	2802	3017	-	-
faizlə	100	18.7	2.0	0.72	0.91	0.22	0.11	0.08	0.66	1.4	29.6	52.36	2.9	2.5	0.04	12.0	1.7	31.0

QEYD: İşğal altında qalan (1.3 mln. hektar) torpaqlar Dövlət mülkiyyətində saxlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında torpaq istifadəçilərinin və mülkiyyətçilərinin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 1 yanvar 2001-ci il vəziyyətinə dair

MƏLUMAT

№	Rayonların adı	Ümumi sahə	Əkin	Çoxillik əkmələr	Dincə qoyulmuş sahələr	Bığnaklar	Örüşlər	Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi	Həyətyan sahələrin cəmi	O cümlədən		Məşə sahələri
										K/t-na yararlı sahələr	11	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Abşeron ümumi	156067	11204	3457	5774	-	61538	81973	3099	1761	246	1524
		o cümlədən suvarılan	16462	7966	3457	777	-	2255	14455	247	247	246
2	Ağdam ümumi	137221	34889	12010	211	18	43248	90376	5255	4782	7	1743
		o cümlədən suvarılan	49717	32366	11944	91	-	2364	46765	2945	2945	7
3	Ağdaş ümumi	94720	27884	742	1945	668	21162	52401	6102	5835	-	10051
		o cümlədən suvarılan	34521	27884	742	20	40	-	28686	5835	5835	-
4	Ağstafa ümumi	123996	18752	2141	6	1088	54188	76175	4522	4079	-	7162
		o cümlədən suvarılan	22490	16487	2141	-	189	673	19490	2962	2962	-
5	Ağsu ümumi	121901	35492	3664	829	497	47903	88385	2921	2716	-	3108
		o cümlədən suvarılan	37071	30994	3264	668	70	78	35074	1997	1997	-
6	Ağcabədi ümumi	140098	51615	949	-	-	32859	85423	4400	3834	-	4669
		o cümlədən suvarılan	56414	51357	619	-	-	774	52750	3664	3664	-
7	Astara ümumi	61643	6175	2325	205	675	4908	14288	2560	2143	-	37206
		o cümlədən suvarılan	4704	3149	1473	47	35	-	4704	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8	Balakən ümumi	92487	18003	6193	-	202	7305	31703	2938	2554	-	46374
	o cümlədən. savarılan	6823	4358	1777	-	-	-	6135	688	688	-	-
9	Beyleqan ümumi	127593	43693	2520	1526	-	29205	76944	1921	1621	-	3171
	o cümlədən. savarılan	48292	43057	2370	1417	-	-	46844	1448	1448	-	-
10	Biləsuvar ümumi	127221	44640	29	2527	6	56737	103939	2234	1823	-	18
	o cümlədən. savarılan	38909	33697	25	491	-	2855	37068	1823	1823	-	18
11	Bardə ümumi	113043	44815	1340	2246	-	24061	72462	7030	6585	-	7016
	o cümlədən. savarılan	53949	44815	1340	2246	-	-	48401	5256	5256	-	292
12	Qazax ümumi	102005	21321	669	1890	927	43473	68280	3615	3359	-	3927
	o cümlədən. savarılan	16341	12304	669	49	394	82	13498	2706	2706	-	137
13	Qax ümumi	137613	19874	6705	-	-	34878	61457	2379	1868	-	43751
	o cümlədən. savarılan	19706	14523	4573	-	-	-	19096	610	610	-	-
14	Qəbələ ümumi	218042	24910	11676	1048	554	50976	89164	2169	1840	-	50255
	o cümlədən. savarılan	15924	10551	4587	-	-	-	15138	786	786	-	-
15	Qobustan ümumi	186872	32241	1105	2541	-	76010	111897	750	277	-	242
	o cümlədən. savarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Quba ümumi	290303	19578	14742	-	15289	113861	163470	5923	5432	-	52707
	o cümlədən. savarılan	29002	11469	13213	-	842	943	26467	2535	2535	-	-
17	Qubadlı ümumi	79812	14956	850	-	631	17192	33629	543	454	-	13160
	o cümlədən. savarılan	5299	4456	558	-	11	-	5025	274	274	-	-
18	Qusar ümumi	187645	34387	7483	-	10110	48109	100089	3825	317	19	21985
	o cümlədən. savarılan	29398	18568	6663	-	577	2144	27952	1446	1446	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
19	Daşkosen ümumi o cümlədən. suvarılan	90323	2495	63	-	9915	35037	47510	1755	1627	-	25377
20	Dəvəçi ümumi o cümlədən. suvarılan	100025	18805	2487	197	3413	26130	51032	2256	1794	-	21455
21	Zaqatala ümumi o cümlədən. suvarılan	18493	15466	525	126	806	588	17511	957	957	-	25
22	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	182285	26064	7899	14	413	40778	75168	6263	5894	-	51650
23	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	15562	11068	3109	-	-	-	14177	1385	1385	-	-
24	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	72550	7704	2667	97	207	22873	33548	553	412	-	12864
25	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	5343	3646	1510	10	-	-	5166	177	177	-	-
26	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	66422	29975	466	-	-	12496	42937	2016	1696	-	220
27	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	32756	29975	405	-	-	1119	31499	1257	1257	-	-
28	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	171225	34835	8	-	-	66425	101268	8071	7277	-	689
29	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	43551	34835	8	-	-	3551	38394	5157	5157	-	-
30	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	217315	36463	1325	721	2493	57068	98070	4203	3854	-	66799
31	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	8833	6553	311	10	57	1341	8272	533	533	-	28
32	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	72527	12778	109	2587	5139	22426	45039	2234	2145	-	17260
33	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	143333	30676	882	58	785	48546	80947	3574	2712	-	2851
35	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	38760	30676	882	58	761	3671	36048	2712	2712	-	-
36	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	124300	3952	10	2375	7571	34275	48183	911	753	-	32774
37	Zərdab ümumi o cümlədən. suvarılan	1331	1107	4	2	87	-	1200	131	131	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
29	Kürdəmir o cümlədən, suvarılan	116190 52843	46198 45818	1276 1276	73 73	- -	28480 3811	76027 50978	7770 1865	7332 1865	17	739
30	Gədəbəy üümü o cümlədən, suvarılan	144247 908	10069 902	- -	- -	9547 -	72773 -	92389 902	6164 6	5725 6	-	21914
31	Goranboy üümü o cümlədən, suvarılan	173139 48090	43738 39863	417 404	2011 1210	3262 376	75115 98	124543 41951	6661 5952	6395 5952	-	8916
32	Göyçay üümü o cümlədən, suvarılan	68252 26272	21912 17935	3336 3083	- -	- -	22080 -	47328 21018	5965 5254	5339 5254	-	210
33	Laçın üümü o cümlədən, suvarılan	166488 1515	11344 889	245 226	3701 -	4682 -	55809 125	75781 1240	927 275	720 275	-	33285
34	Lerik üümü o cümlədən, suvarılan	133472 406	13361 406	382 -	- -	3463 -	50282 -	67488 406	1968 -	1700 -	-	35895
35	Lənkəran üümü o cümlədən, suvarılan	153941 9533	8180 5729	5254 3504	555 300	1686 -	8391 -	24066 9533	3667 -	3194 -	-	29050
36	Masalli üümü o cümlədən, suvarılan	72097 9272	25012 8019	1388 1253	80 -	2148 -	4484 -	33112 9272	3723 -	3299 -	-	16365
37	Neftçala üümü o cümlədən, suvarılan	123289 36659	46986 35648	- -	- -	- -	34942 -	81928 35648	2332 1011	1603 1011	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
38	Oguz üümü o cümlədən, suvarılan	121613	19183	2418	1454	40	21307	44402	2475	2405	-	40891
39	Saatli üümü o cümlədən, suvarılan	10458	7697	1370	-	-	-	9067	1391	1391	-	-
40	Sabirabad üümü o cümlədən, suvarılan	105736	38762	66	-	-	46007	84835	8617	8173	-	832
41	Salyan üümü o cümlədən, suvarılan	47529	38762	66	-	-	914	39742	7787	7787	-	-
42	Samax üümü o cümlədən, suvarılan	140754	48781	182	-	-	36214	85177	11590	9735	-	2377
43	Siyəzen üümü o cümlədən, suvarılan	62604	48781	182	-	-	3906	52869	9735	9735	-	-
44	Tərtər üümü o cümlədən, suvarılan	137149	38169	-	1982	-	48562	88713	7720	7150	-	336
45	Tovuz üümü o cümlədən, suvarılan	46150	36839	-	1979	-	182	39000	7150	7150	-	-
46	Ucar üümü o cümlədən, suvarılan	135758	15479	3713	399	5	40286	59882	2252	2112	-	2461
47	Füzuli üümü o cümlədən, suvarılan	21708	15479	3713	399	5	-	19596	2112	2112	-	-
48	Xanlar üümü o cümlədən, suvarılan	75906	9470	1658	40	300	28405	39873	1598	688	-	6141
		4003	2881	862	-	-	78	3821	182	182	-	-
		44939	22270	405	-	-	7844	30519	2928	2677	-	520
		25352	22270	405	-	-	-	22675	2677	2677	-	-
		172884	16776	3873	474	3433	63273	87829	7723	7254	-	27267
		23198	14386	3743	202	266	-	18597	4601	4601	-	-
		75989	18608	199	-	-	15799	34606	6781	6420	-	210
		24935	18337	194	-	-	60	18591	6344	6344	-	-
		128016	32353	11908	360	444	56700	101765	2241	2078	-	78
		46368	31578	11908	360	444	-	44290	2078	2078	-	-
		102813	13422	922	311	3565	43980	62200	2919	2343	-	17071
		10780	8605	922	94	2	-	9623	1157	1157	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
49	Xaçmaz ümumi o cümlədən, suvarılan	147075 50152	42760 42322	3349 3323	-	21	30354	76484	5024	4219	-	20655
	Xızı ümumi	17112	6810	-	250	623	86509	94192	3910	3910	-	-
50	o cümlədən, suvarılan	2047	1977172 84	-	-	-	-	1977	70	70	-	-
51	Hacıqabul ümumi o cümlədən, suvarılan	86637 21724	16800 20495	20 20	4473 4473	-	30294	52071	1409	1129	-	1100
52	Cəbrayıl ümumi o cümlədən, suvarılan	118856 12509	5751 65739	7243 5294	550	24	31805	60117	1079	815	-	4039
	o cümlədən, suvarılan	142661	8440	437	1268	2121	26972	96537	11507	11002	-	11008
53	o cümlədən, suvarılan	9165	33384	-	-	72	432	8944	221	221	-	-
54	Şamaxı ümumi o cümlədən, suvarılan	157942 6870	5544 69596	3145 1326	590	1634	71460	110213	2596	2309	-	11447
55	Şəki ümumi o cümlədən, suvarılan	237210 38980	30434 36009	7069 4329	-	229	63178	140072	4603	4356	-	40143
	o cümlədən, suvarılan	195670	28396	1853	1962	2307	87718	129849	9241	8795	-	5056
56	Şəmkir ümumi o cümlədən, suvarılan	38394	10646	1808	1168	203	6	31581	6801	6801	-	12
57	Babək ümumi o cümlədən, suvarılan	126053 16980	10057 2911	358 358	2736 2316	31	24478	38249	3695	3328	-	450
	o cümlədən, suvarılan	99407	2750	3	3859	249	21335	28357	1541	1334	-	262
58	Culfa ümumi o cümlədən, suvarılan	5015	12812	3	929	41	-	3723	1292	1292	-	-
59	Şərur ümumi o cümlədən, suvarılan	123405 22432	12460	36 - 36	1582 1408	300	27881	42611	5052	4555	-	270
	o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	3968	17872	4554	4554	-	6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
60	Ordubad ümumi o cümlədən, suvarılan	91284	1651	227	838	330	14061	17107	1852	1665	-	246
61	Şahbuz ümumi o cümlədən, suvarılan	4468	1651	227	838	87	-	2803	1665	1665	-	-
62	Sədərək ümumi o cümlədən, suvarılan	81017	1101	115	238	2529	21291	25274	1146	1028	-	918
63	Nax.MR üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	2678	565	115	68	520	374	1642	1028	1028	-	8
64	Sədərək ümumi o cümlədən, suvarılan	15134	379	19	1856	-	3313	5567	975	915	-	101
65	Nax.MR üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	3477	379	19	1849	-	229	2476	900	900	-	101
66	O cümlədən, suvarılan	536300	29500	758	11109	3439	112359	157165	14261	12825	-	2247
67	Yux.Qarabağ üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	55050	27862	758	7408	667	5029	41724	12767	12767	-	559
68	Bakı ümumi o cümlədən, suvarılan	497951	80626	15126	30	4177	120045	220004	3522	3042	12	147609
69	Sumqayıt ümumi o cümlədən, suvarılan	25283	15019	8772	-	-	-	23791	1331	1331	-	161
70	Bakı ümumi o cümlədən, suvarılan	187416	2109	345	25	-	2494	4973	5072	3315	2137	46
71	Sumqayıt ümumi o cümlədən, suvarılan	3187	1572	345	14	-	-	1931	10	10	1200	46
72	Sumqayıt ümumi o cümlədən, suvarılan	10865	277	214	-	-	565	1056	130	110	745	-
73	Gəncə ümumi o cümlədən, suvarılan	1338	269	214	-	-	-	483	110	110	745	-
74	Gəncə ümumi o cümlədən, suvarılan	8307	174	440	182	-	104	900	1124	658	304	-
75	Mingəçevir ümumi o cümlədən, suvarılan	1733	174	392	182	-	23	771	658	658	304	-
76	Mingəçevir ümumi o cümlədən, suvarılan	9375	78	37	58	168	1468	1809	340	302	300	-
77	Mingəçevir ümumi o cümlədən, suvarılan	885	78	37	-	168	-	283	302	302	300	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Əli-Bayramlı ümumi	2565	36	100	-	-	491	627	365	272	-	-
69	o cümlədən, suvarılan	408	36	100	-	-	-	136	272	272	-	-
	Naftalan ümumi	305	21	-	18	-	145	184	78	28	-	-
70	o cümlədən, suvarılan	67	21	-	18	-	-	39	28	28	-	-
	Şəhərlər üzrə cəmi: ümumi	218833	2695	1136	283	168	5267	9549	7109	4685	3486	46
71	o cümlədən, suvarılan	7618	2150	1088	214	168	23	3643	1380	1380	2549	46
	Azərbaycan üzrə cəmi: ümumi	8641506	1613147	172294	58752	107919	2562361	4514473	250963	222170	3770	1037434
	o cümlədən, suvarılan	1426026	1086846	125998	23892	6111	40366	1283213	136994	136994	2802	3017

Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətində saxlanılan kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 1 yanvar 2001-ci il vəziyyətinə dair

MƏLUMAT

№	Rayonların adı	Ümumi sahə	Əkin	Çoxillik əkmələr	Dincə qoyulmuş sahələr	Biçmələr	Örüşlər	Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi	Həyətyanı sahələrin cəmi	Öcüm-lədən		Kolləktiv bağla r altund a olan sahələ r	Meşə sahələri
										K/it-nə yararlı sahələr			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
	Abşeron ümumi	120084	6121	2709	2061	-	47940	58831	475	380	-	1427	
1	o cümlədən suvarılan	10563	4342	2709	171	-	1832	9054	92	92	-	1417	
2	Ağdam ümumi	116226	22082	10970	58	18	42738	75866	2054	1789	7	1736	
	o cümlədən suvarılan	34786	19906	10910	-	-	2364	33180	1599	1599	7	-	
3	Ağdaş ümumi	21211	153	588	-	51	2971	3763	-	-	-	9963	
	o cümlədən suvarılan	781	153	588	-	40	-	781	-	-	-	-	
4	Ağstafa ümumi	80843	4194	65	-	854	38667	43780	134	124	-	7162	
	o cümlədən suvarılan	3255	2702	65	-	182	205	3154	63	63	-	38	
5	Ağsu ümumi	29674	559	16	47	1	16337	16960	-	-	-	3108	
	o cümlədən suvarılan	497	356	16	47	-	78	497	-	-	-	-	
6	Ağcabədi ümumi	67667	2260	80	-	-	27298	29638	171	145	-	4637	
	o cümlədən suvarılan	3069	2205	80	-	-	774	3059	10	10	-	-	
7	Astara ümumi	42128	396	195	19	9	2461	3080	-	-	-	37089	
	o cümlədən suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8	Balakən ümumi o cümlədən, suvarılan	58924	676	384	-	-	4805	5865	113	90	-	46357
9	Beyləqan ümumi o cümlədən, suvarılan	66565	3343	127	1402	-	26667	31539	4	3	-	3171
10	Biləsuvar ümumi o cümlədən, suvarılan	73080	11470	-	2000	-	47881	61351	-	-	-	18
11	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	35730	2054	17	254	-	13312	15637	-	-	-	6673
12	Qazax ümumi o cümlədən, suvarılan	48213	2237	32	-	25	23210	25504	182	168	-	3927
13	Qax ümumi o cümlədən, suvarılan	95076	420	809	-	-	26997	28226	-	-	-	43751
14	Qəbələ ümumi o cümlədən, suvarılan	159521	1002	118	-	14	43045	44179	-	-	-	50255
15	Qobustan ümumi o cümlədən, suvarılan	91141	2767	-	687	-	43433	46587	-	-	-	242
16	Quba ümumi o cümlədən, suvarılan	147575	1119	681	-	797	59376	61973	-	-	-	52545
17	Qubadlı ümumi o cümlədən, suvarılan	79812	14956	850	-	631	17192	33629	543	454	-	13160
18	Qusar ümumi o cümlədən, suvarılan	90135	892	385	-	24	24084	25385	9	7	-	21970
		563	397	100	-	2	60	559	4	4	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
19	Daşkəsen ümumi o cümlədən, suvarılan	48996	29	11	-	895	10465	11400	-	-	-	25377
20	Dəvəçi ümumi o cümlədən, suvarılan	42947	2182	70	197	1112	5180	8741	28	16	-	21455
21	Zaqatala ümumi o cümlədən, suvarılan	3422	2164	20	126	485	588	3383	14	14	-	25
22	Zəngilan ümumi o cümlədən, suvarılan	131809	1688	196	-	-	35026	36910	8	-	-	51236
23	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	68	68	-	-	-	-	68	-	-	-	-
24	Zəngilan ümumi o cümlədən, suvarılan	72550	7704	2667	97	207	22873	33548	553	412	-	12864
25	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	5343	3646	1510	10	-	-	5166	177	177	-	-
26	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	13656	603	-	-	-	6045	6648	-	-	-	220
27	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	1722	603	-	-	-	1119	1722	-	-	-	-
28	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	98042	657	6	-	-	46844	47507	-	-	-	689
29	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	1121	657	6	-	-	458	1121	-	-	-	-
30	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	121434	2043	461	65	66	20749	23384	-	-	-	66799
31	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28
32	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	42583	5200	-	2326	1936	13800	23262	-	-	-	17260
33	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	62275	917	47	-	24	18789	19777	-	-	-	2851
35	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	964	917	47	-	-	-	964	-	-	-	-
36	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	124300	3952	10	2375	7571	34275	48183	911	753	-	32774
37	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	1331	1107	4	2	87	-	1200	131	131	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
29	Kürdəmir ümumi	21123	3136	18	73	-	7431	10658	-	-	-	640
	o cümlədən, suvarılan	4396	2832	18	73	-	1473	4396	-	-	-	-
30	Gədəbəy ümumi	83873	289	-	-	187	44889	45365	-	-	-	21914
	o cümlədən, suvarılan	75	75	-	-	-	-	75	-	-	-	-
31	Goranboy ümumi	74073	2288	174	-	183	40288	42933	50	47	-	8800
	o cümlədən, suvarılan	2667	2180	174	-	86	2	2442	38	38	-	187
32	Göyçay ümumi	8144	940	88	-	-	4059	5087	1	-	-	210
	o cümlədən, suvarılan	978	890	88	-	-	-	978	-	-	-	-
33	Lacın ümumi	166488	11344	245	3701	4682	55809	75781	927	720	-	33285
	o cümlədən, suvarılan	1515	889	226	-	-	125	1240	275	275	-	-
34	Lerik ümumi	73483	1702	-	-	1183	16133	19018	18	15	-	35895
	o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35	Lənkəran ümumi	126686	211	371	54	1032	6941	8609	61	45	-	28510
	o cümlədən, suvarılan	245	206	39	-	-	-	245	-	-	-	-
36	Masallı ümumi	22783	20	-	80	177	1161	1438	-	-	-	15925
	o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Nefteçala ümumi	32190	3946	-	-	-	6510	10456	16	12	-	-
	o cümlədən, suvarılan	341	341	-	-	-	-	341	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
38	Oğuz ümumi	81078	1379	568	1454	40	13075	16516	-	-	-	40758
	o cümlədən. suvarılan	228	227	1	-	-	-	228	-	-	-	-
39	Saatlı ümumi	41036	929	66	-	-	35687	36682	-	-	-	832
	o cümlədən. suvarılan	1909	929	66	-	-	914	1909	-	-	-	-
40	Sabirabad ümumi	26305	414	168	-	-	14798	15380	-	-	-	2369
	o cümlədən. suvarılan	796	414	168	-	-	214	796	-	-	-	-
41	Salyan ümumi	67257	5646	-	797	-	38351	44794	110	102	-	307
	o cümlədən. suvarılan	5366	4316	-	794	-	154	5264	102	102	-	-
42	Samux ümumi	108375	1974	40	109	-	36113	38236	44	40	-	2432
	o cümlədən. suvarılan	2163	1974	40	109	-	-	2123	40	40	-	-
43	Siyazan ümumi	27120	-	-	40	-	3956	3996	-	-	-	6141
	o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44	Tartar ümumi	9736	940	71	-	-	3912	4923	8	7	-	505
	o cümlədən. suvarılan	1018	940	71	-	-	-	1011	7	7	-	-
45	Tovuz ümumi	97057	648	106	-	502	28850	30106	-	-	-	27234
	o cümlədən. suvarılan	224	220	4	-	-	-	224	-	-	-	-
46	Ucar ümumi	8286	802	11	-	-	1750	2563	-	-	-	210
	o cümlədən. suvarılan	597	531	6	-	-	60	597	-	-	-	-
47	Füzuli ümumi	113991	24344	10877	360	444	54342	90367	1263	1144	-	78
	O cümlədən. suvarılan	36394	23569	10877	360	444	-	35250	1144	1144	-	-
48	Xanlar ümumi	53787	3324	26	83	324	18109	21866	214	171	-	17071
	O cümlədən. suvarılan	2980	2830	26	83	2	-	2941	39	39	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
49	Xaçmaz ümumi o cümlədən, suvarılan	82680	4964	92	-	21	21906	26983	55	43	-	20655
50	Xızı ümumi o cümlədən, suvarılan	90417	686	-	250	126	35144	36206	-	-	-	9921
51	Hacıqabul ümumi o cümlədən, suvarılan	37546	447	-	-	-	14081	14528	-	-	-	1100
52	Cəbrayıl ümumi o cümlədən, suvarılan	118856	20495	7243	550	24	31805	60117	1079	815	-	4039
53	Cəlilabad ümumi o cümlədən, suvarılan	56399	11230	5294	-	18	856	11919	590	590	-	11008
54	Şamaxı ümumi o cümlədən, suvarılan	71821	1653	19	96	36	32100	33904	-	-	-	11447
55	Şəki ümumi o cümlədən, suvarılan	104401	4989	3333	-	229	21990	30541	-	-	-	40119
56	Şəmkir ümumi o cümlədən, suvarılan	73564	287	174	-	-	31317	31778	-	-	-	4992
57	Babək ümumi o cümlədən, suvarılan	58563	165	21	159	12	15000	15357	101	90	-	444
58	Culfa ümumi o cümlədən, suvarılan	17710	5	3	2	-	4562	4572	-	-	-	262
59	Şəur ümumi o cümlədən, suvarılan	56462	5	6	191	300	10376	10878	-	-	-	270
		175	5	6	158	-	-	169	-	-	-	6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
60	Ordubad ümumi o cümlədən, suvarılan	16501 49	-	3 3	46 46	-	2533	2582	-	-	-	246
61	Şahbuz ümumi o cümlədən, suvarılan	22276 15	-	5 5	-	234	6219	6458	3	2	-	918
62	Sədərək ümumi o cümlədən, suvarılan	10351 71	-	-	18 11	-	2550	2568	17	15	-	-
63	Nax.MR üzrə cəmi; ümumi o cümlədən, suvarılan	181863 1375	175	38 38	416 374	546	41240	42415	121	107	-	2140
64	Yux.Qarabağ üzrə cəmi; ümumi o cümlədən, suvarılan	497951 25283	80626	15126 8772	30	4177	120045	220004	3522	3042	12	147609
65	Bakı ümumi o cümlədən, suvarılan	165585 3145	2109	345 345	25 14	-	2494	4973	17	14	2100	46
66	Sumqayıt ümumi o cümlədən, suvarılan	7190 1126	277	112 112	-	-	536	925	-	-	745	-
67	Gəncə ümumi o cümlədən, suvarılan	5476 503	174	163 115	182	-	104	623	25	9	-	-
68	Mingəçevir ümumi o cümlədən, suvarılan	4845 61	5	-	1	56	160	222	-	-	-	-
			5	-	-	56	-	61	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
69	Əji-Bayramlı ümumi o cümlədən, suvarılan	1515	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Naftalan ümumi o cümlədən, suvarılan	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Səhərlər üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	184631	2565	620	208	56	3294	6743	42	23	2845	46
		4835	2020	572	196	56	23	2867	14	14	1908	46
	Azərbaycan üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	4925197	294069	60968	20747	28276	1523187	1927247	12716	10674	2864	1035311
		201464	126463	44987	3981	1484	13737	190652	6078	6078	1915	2819

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə mülkiyyətindəki kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 1 yanvar 2001-ci il vəziyyətinə dair

MƏLUMAT

№	Rayonların adı	Ümumi sahə	Əkin	Çoxillik məmələr	Dincə qoyulmuş sahələr	Bicə-nəklər	Örüşlər	Kənd təsərrüfatına yararlı sahələrin cəmi	Həyətyanı sahələrin cəmi	Öcümleden		Kollektiv bağlar altında olan sahələr	Məşə sahələri
										K/t-nə yararlı sahələr			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1	Abseron ümumi o cümlədən suvarılan	29249	1840	287	3493	-	13598	19218	60	52	-	97	
2	Ağdam ümumi o cümlədən suvarılan	5452	594	22	32	-	510	1158	1010	912	-	7	
3	Ağdaş ümumi o cümlədən suvarılan	39058	1385	34	116	31	18191	19757	532	491	-	88	
4	Ağstafa ümumi o cümlədən suvarılan	23153	973	-	20	-	15521	16494	289	230	-	-	
5	Ağsu ümumi o cümlədən suvarılan	52171	2114	26	-	426	31566	34132	158	136	-	-	
6	Ağcabədi ümumi o cümlədən suvarılan	21464	2924	330	-	-	5561	8815	232	147	-	32	
7	Astara ümumi o cümlədən suvarılan	8925	354	24	13	31	2447	2869	309	187	-	117	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8	Balaken ümumi o cümlədən, suvarılan	8942	1198	43	-	9	2500	3750	292	257	-	17
9	Beyləqan ümumi o cümlədən, suvarılan	75	75	-	-	-	-	75	-	-	-	-
10	Biləsuvar ümumi o cümlədən, suvarılan	18995	2530	44	-	-	2538	5112	177	163	-	-
11	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	2352	2340	12	-	-	-	2352	-	-	-	-
12	Biləsuvar ümumi o cümlədən, suvarılan	20073	1811	29	52	6	8856	10754	-	-	-	-
13	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	3749	1521	25	26	-	2177	3749	-	-	-	-
14	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	27221	2543	171	-	-	10749	13463	300	192	-	343
15	Qəzax ümumi o cümlədən, suvarılan	2906	2543	171	-	-	-	2714	192	192	-	-
16	Qəzax ümumi o cümlədən, suvarılan	29524	1148	-	436	94	20263	21941	-	-	-	-
17	Qax ümumi o cümlədən, suvarılan	625	563	-	-	-	62	625	-	-	-	-
18	Qəbələ ümumi o cümlədən, suvarılan	16437	1357	207	-	-	7881	9445	66	53	-	-
19	Qəbələ ümumi o cümlədən, suvarılan	1064	857	207	-	-	-	1064	-	-	-	-
20	Qobustan ümumi o cümlədən, suvarılan	20824	1070	309	-	4	7931	9314	143	115	-	-
21	Qobustan ümumi o cümlədən, suvarılan	920	868	52	-	-	-	920	-	-	-	-
22	Qobustan ümumi o cümlədən, suvarılan	63727	1479	-	-	-	32577	34056	-	-	-	-
23	Quba ümumi o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Quba ümumi o cümlədən, suvarılan	92311	1093	637	-	465	54485	56680	323	288	-	162
25	Qubadlı ümumi o cümlədən, suvarılan	2474	879	364	-	101	901	2245	229	229	-	-
26	Qusar ümumi o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Qusar ümumi o cümlədən, suvarılan	45891	2183	42	-	445	24025	26695	206	99	19	15
28	Qusar ümumi o cümlədən, suvarılan	2928	766	42	-	36	2084	2928	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
19	Daşkəən ümumi o cümlədən, suvarılan	28705	144	44	-	459	24572	25219	24	22	-	-
20	Dəvəçi ümumi o cümlədən, suvarılan	35291	866	65	-	169	20950	22050	682	540	-	-
21	Zaqatala ümumi o cümlədən, suvarılan	17628	582	6	-	-	5752	588	368	368	-	-
22	Zəngilan ümumi o cümlədən, suvarılan	2733	2733	-	-	-	-	2733	-	-	-	11
23	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	23918	2455	457	-	-	6451	9363	94	56	-	-
24	İmişli ümumi o cümlədən, suvarılan	33503	1938	2	-	-	19381	21521	631	501	-	-
25	İsmayıllı ümumi o cümlədən, suvarılan	55540	2038	6	-	-	36319	38363	185	100	-	-
26	Yardımlı ümumi o cümlədən, suvarılan	17538	671	109	-	199	10626	11605	-	-	-	-
27	Yevlax ümumi o cümlədən, suvarılan	47968	1460	90	-	-	29757	31307	347	196	-	-
28	Kəlbəcər ümumi o cümlədən, suvarılan	5417	1460	90	-	-	3671	5221	196	196	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
29	Kürdəmir ümumi o cümlədən, suvarılan	45307 4439	1852 1852	114 114	- -	- -	21049 2338	23015 4304	364 135	135 135	- -	- 99
30	Gədəbəy ümumi o cümlədən, suvarılan	36605 5	758 5	- -	- -	377	27884	29019	400	238	-	-
31	Goranboy ümumi o cümlədən, suvarılan	48332 2396	1970 1740	21 21	286 285	131 80	34827 96	37235 2222	252 174	177 174	- -	- -
32	Göycay ümumi o cümlədən, suvarılan	32030 1708	1506 1504	- -	- -	- -	18021	19527	600 204	289 204	- -	- -
33	Ləçin ümumi o cümlədən, suvarılan	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
34	Lerik ümumi o cümlədən, suvarılan	44404 -	615 -	- -	- -	- -	34149	34764	71	50	-	-
35	Lənkəran ümumi o cümlədən, suvarılan	11726 571	1154 462	365 109	32	52	1450	3053	481	451	-	540
36	Masallı ümumi o cümlədən, suvarılan	18958 7	1364 -	113 7	- -	143	3323	4943	98	68	-	440
37	Neftçala ümumi o cümlədən, suvarılan	50097 1242	3462 1242	- -	- -	- -	28432	31894	892	479	-	-
								1242				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
38	Oğuz ümumi o cümlədən, suvarıan	19756 876	1279 811	24 23	-	-	8232	9535	47	42	-	133
39	Saatlı ümumi o cümlədən, suvarıan	20924 2276	2276	-	-	-	10320	12596	398	164	-	-
40	Sabirabad ümumi o cümlədən, suvarıan	58452 7388	2714 2714	14 14	-	-	21416	24144	1246	968	-	8
41	Salyan ümumi o cümlədən, suvarıan	31093 2472	1732	-	216	-	10211	12159	571	496	-	29
42	Samux ümumi o cümlədən, suvarıan	8504 802	720	27	55	-	4173	4975	-	-	-	29
43	Siyazan ümumi o cümlədən, suvarıan	37018 276	530 198	-	-	-	24449	24979	728	-	-	-
44	Tərtər ümumi o cümlədən, suvarıan	12134 1470	1265	29	-	-	3932	5226	221	176	-	15
45	Tovuz ümumi o cümlədən, suvarıan	46484 1298	1193 1039	287 259	84	51	34423	36038	65	54	-	33
46	Ucar ümumi o cümlədən, suvarıan	44885 1811	1802	9	-	-	14049	15860	146	76	-	-
47	Füzuli ümumi o cümlədən, suvarıan	4382 375	375	-	-	-	2358	2733	-	-	-	-
48	Xanlıar ümumi o cümlədən, suvarıan	33123 509	867 502	3 3	62 4	118	25871	26921	215	150	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
49	Xaçmaz ümumi o cümlədən, suvarılan Xızı ümumi o cümlədən, suvarılan	21045 2532 74886 410	2195 2195 959 410	- - - -	- - - -	- - 422 -	8448 35 51365 -	10643 2230 52746 410	477 302 -	302 -	- -	- -
50	Hacıqabul ümumi o cümlədən, suvarılan	28095 885	541 444	- -	441 441	- -	16213 885	17195 -	761 -	570 -	- -	- -
51	Cəbrayıl ümumi o cümlədən, suvarılan	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
52	Cəlilabad ümumi o cümlədən, suvarılan	21772 432	3907 -	80 -	10 -	- -	11331 432	15328 432	125 -	105 -	- -	- -
53	Şamaxı ümumi o cümlədən, suvarılan	48583 -	1551 -	- -	84 -	12 -	39360 -	41007 -	360 -	272 -	- -	- -
54	Şəki ümumi o cümlədən, suvarılan	71306 2550	10310 851	- -	- -	- -	41188 913	51498 1764	1133 786	1015 786	- -	24 -
55	Şəmkir ümumi o cümlədən, suvarılan	74063 2076	2197 1675	107 107	160 77	4 -	56401 6	58869 1865	400 211	350 211	- -	64 -
56	Babək ümumi o cümlədən, suvarılan	52043 1768	939 921	3 3	- -	19 19	9478 280	10439 1223	600 545	545 545	- -	6 -
57	Culfa ümumi o cümlədən, suvarılan	73597 288	278 220	- -	- -	20 10	16773 -	17071 230	155 58	100 58	- -	- -
58	Şərur ümumi o cümlədən, suvarılan	48064 4367	382 382	1 1	2 2	- -	17505 3968	17890 4353	16 14	14 14	- -	- -

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
60	Ordubad ümumi o cümlədən. suvarılan	70506	33	19	222	-	11528	11802	298	258	-	-
61	Şahbuz ümumi o cümlədən. suvarılan	532	33	19	222	-	-	274	258	258	-	-
62	Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	53977	6	4	39	1	15072	15122	73	49	-	-
63	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	473	6	4	39	1	374	424	49	49	-	-
64	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	1692	-	-	103	-	763	866	-	-	-	101
65	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	373	-	-	103	-	169	272	-	-	-	101
66	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	299879	1638	27	366	40	7119	73190	1142	966	-	107
67	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	7801	1562	27	366	30	4791	6776	924	924	-	101
68	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	16739	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	3568	-	102	-	-	22	124	130	110	-	-
73	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	212	-	102	-	-	-	102	110	110	-	-
74	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	1428	-	277	-	-	-	277	-	-	-	-
75	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	277	-	277	-	-	-	277	-	-	-	-
76	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	3872	73	37	57	112	1308	1587	-	-	-	-
77	o cümlədən. suvarılan Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	222	73	37	-	112	-	222	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
69	Əli-Bayramlı ümumi o cümlədən, suvarılan	1050 408	36 36	100 100	- -	- -	491 -	627 136	365 272	272 272	- -	- -
70	Naftalan ümumi o cümlədən, suvarılan	285 67	21 21	- -	18 18	- -	145 -	184 39	78 28	28 28	- -	- -
71	Şəhərlər üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	26942 1186	130 130	516 516	75 18	112 112	1966 -	2799 776	573 410	410 410	- -	- -
	Azərbaycan üzrə cəmi: ümumi o cümlədən, suvarılan	2054293 95534	92655 55935	4823 3001	6013 2146	3800 359	1039167 26629	1146458 88070	18005 7266	12896 7266	19 -	2526 198

Azərbaycan Respublikasında xüsusi mülkiyyətə verilən
kənd təsərrüfatına yararlı sahələrinin 1 yanvar 2001-ci il vəziyyətinə dair

MƏLUMAT

№	Rayonların adı	Ümumi sahə	Əkin	Çox- illik əkmə- lər	Dincə qoyul- muş sahələr	Biçə- nək- lər	Örüş- lər	Kənd təsər- rəfatına yararlı sahələrin cəmi	Hə- yat- yayı sahə- lərin cəmi	O		Kollek- tiv bağlar altında olan sahələr	Mə- şə sahə- ləri
										K/t-na yararlı sahələr	11		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1	Abəron ümumi o cümlədən suvarılan	6734 3536	3243 2674	461 461	220 -	-	-	3924 3135	2564 155	1329 155	246 246	-	
2	Ağdam ümumi o cümlədən suvarılan	15543 13934	12213 11866	1018 1012	121 59	-	-	13352 12937	2191 997	2081 997	-	-	
3	Ağdaş ümumi o cümlədən suvarılan	34451 31810	26346 26346	120 120	1829 -	586	-	28881 26466	5570 5344	5344 5344	-	-	
4	Ağstafa ümumi o cümlədən suvarılan	20000 17794	13585 12812	2076 2076	6 -	234	-	15901 14895	4099 2899	3725 2899	-	-	
5	Ağsu ümumi o cümlədən suvarılan	40056 34525	32819 28615	3622 3222	782 621	70	-	37293 32528	2763 1997	2580 1997	-	-	
6	Ağcabədi ümumi o cümlədən suvarılan	50967 50309	46431 46228	539 539	-	-	-	46970 46767	3997 3542	3542 3542	-	-	
7	Astara ümumi o cümlədən suvarılan	10590 4704	5425 3149	2106 1473	173 47	635 35	-	8339 4704	2251 -	1956 -	-	-	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8	Balakan ümumi o cümlədən, suvarılan	24621	16129	5766	-	193	-	22088	2533	2207	-	-
9	Beyləqan ümumi o cümlədən, suvarılan	6748	4283	1777	-	-	-	6060	688	688	-	-
10	Biləsuvar ümumi o cümlədən, suvarılan	42033	37820	2349	124	-	-	40293	1740	1455	-	-
11	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	41652	37820	2349	35	-	-	40204	1448	1448	-	-
12	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	34068	31359	-	475	-	-	31834	2234	1823	-	-
13	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	31384	29096	-	465	-	-	29561	1823	1823	-	-
14	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	50092	40218	1152	1992	-	-	43362	6730	6393	-	-
15	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	48426	40218	1152	1992	-	-	43362	5064	5064	-	-
16	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	24268	17936	637	1454	808	-	20835	3433	3191	-	-
17	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	13633	9872	637	49	369	-	10927	2706	2706	-	-
18	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	26100	18097	5689	-	-	-	23786	2313	1815	-	-
19	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	18642	13666	4366	-	-	-	18032	610	610	-	-
20	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	37697	22838	11249	1048	536	-	35671	2026	1725	-	-
21	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	14945	9631	4528	-	-	-	14159	786	786	-	-
22	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	32004	27995	1105	2154	-	-	31254	750	277	-	-
23	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	50417	17366	13424	-	14027	-	44817	5600	5144	-	-
25	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	25014	9669	12323	-	716	-	22708	2306	2306	-	-
26	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	51619	31312	7056	-	9641	-	48009	3610	3070	-	-
29	Bərdə ümumi o cümlədən, suvarılan	25907	17405	6521	-	539	-	24465	1442	1442	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
19	Daşkəsən ümumi o cümlədən, suvarılan	12622	2322	8	-	8561	-	10891	1731	1605	-	-
20	Dəvəçi ümumi o cümlədən, suvarılan	21787	15757	2352	-	2132	-	20241	1546	1238	-	-
21	Zaqatala ümumi o cümlədən, suvarılan	32848	18751	7594	14	413	-	26772	6076	5738	-	-
22	Zəngilan ümumi o cümlədən, suvarılan	12761	8267	3109	-	-	-	11376	1385	1385	-	-
23	Zərdab ümumi o cümlədən, suvarılan	28848	26917	9	-	-	-	26926	1922	1640	-	-
24	İmişli ümumi o cümlədən, suvarılan	39680	32240	-	-	-	-	32240	7440	6776	-	-
25	İsmayilli ümumi o cümlədən, suvarılan	40341	32382	858	656	2427	-	36323	4018	3754	-	-
26	Yardımlı ümumi o cümlədən, suvarılan	12406	6907	-	261	3004	-	6931	533	533	-	-
27	Yevlax ümumi o cümlədən, suvarılan	33090	28299	745	58	761	-	29863	3227	2516	-	-
28	Kəlbəcər ümumi o cümlədən, suvarılan	32379	28299	745	58	761	-	29863	2516	2516	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
29	Kürdəmir ümumi o cümlədən. suvarılan	49760 44008	41210 41134	1144 1144	- -	- -	- -	42354 42278	7406 1730	7197 1730	- -	- -
30	Gədəbəy ümumi o cümlədən. suvarılan	23769 828	9022 822	- -	- -	8983 -	- -	18005 822	5764 6	5487 6	- -	- -
31	Goranboy ümumi o cümlədən. suvarılan	50734 43027	39480 35943	222 209	1725 925	2948 210	- -	44375 37287	6359 5740	6171 5740	- -	- -
32	Göycay ümumi o cümlədən. suvarılan	28078 23586	19466 15541	3248 2995	- -	- -	- -	22714 18536	5364 5050	5050 5050	- -	- -
33	Laçın ümumi o cümlədən. suvarılan	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
34	Lerik ümumi o cümlədən. suvarılan	15585 406	11044 406	382 -	- -	2280 -	- -	13706 406	1879 -	1635 -	- -	- -
35	Lankəran ümumi o cümlədən. suvarılan	15529 8717	6815 5061	4518 3356	469 300	602 -	- -	12404 8717	3125 -	2698 -	- -	- -
36	Masalli ümumi o cümlədən. suvarılan	30356 9265	23628 8019	1275 1246	- -	1828 -	- -	26731 9265	3625 -	3231 -	- -	- -
37	Neftçala ümumi o cümlədən. suvarılan	41002 35076	39578 34065	- -	- -	- -	- -	39578 34065	1424 1011	1112 1011	- -	- -

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
38	Oğuz ümumi o cümlədən, suvarılan	20779 9354	16525 6659	1826 1346	- -	- -	- -	18351 8005	2428 1349	2363 1349	- -	- -
39	Saatlı ümumi o cümlədən, suvarılan	43776 43344	35557 35557	- -	- -	- -	- -	35557 35557	7787 7787	8009 7787	- -	- -
40	Sabirabad ümumi o cümlədən, suvarılan	59997 54420	45653 45653	- -	- -	- -	- -	45653 45653	10344 8767	8767 8767	- -	- -
41	Salyan ümumi o cümlədən, suvarılan	38799 38312	30791 30791	- -	969 969	- -	- -	31760 31760	7039 7039	6552 6552	- -	- -
42	Samux ümumi o cümlədən, suvarılan	18879 18743	12785 12785	3646 3646	235 235	5 5	- -	16671 16671	2208 2208	2072 2072	- -	- -
43	Siyazan ümumi o cümlədən, suvarılan	11768 3727	8940 2683	1658 862	- -	300 -	- -	10898 3545	870 182	688 182	- -	- -
44	Tərtər ümumi o cümlədən, suvarılan	23069 22864	20065 20065	305 305	- -	- -	- -	20370 20370	2699 2494	2494 2494	- -	- -
45	Tovuz ümumi o cümlədən, suvarılan	29343 21676	14935 13127	3480 3480	390 202	2880 266	- -	21685 17075	7658 4601	7200 4601	- -	- -
46	Ucar ümumi o cümlədən, suvarılan	22818 22527	16004 16004	179 179	- -	- -	- -	16183 16183	6635 6344	6344 6344	- -	- -
47	Füzuli ümumi o cümlədən, suvarılan	9643 9599	7634 7634	1031 1031	- -	- -	- -	8665 8665	978 934	934 934	- -	- -
48	Xanlılar ümumi o cümlədən, suvarılan	15903 7291	9231 5273	893 893	166 7	3123 -	- -	13413 6173	2490 1118	2022 1118	- -	- -

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
49	Xaçmaz ümumi o cümlədən, suvarılan	43350 42398	35601 35601	3257 3231	- -	- -	- -	38858 38832	4492 3566	3874 3566	- -	- -
50	Xızı ümumi o cümlədən, suvarılan	5809 1637	5165 1567	- -	- -	75 -	- -	5240 1567	569 70	348 70	- -	- -
51	Hacıqabul ümumi o cümlədən, suvarılan	20996 20779	16296 16296	20 20	4032 4032	- -	- -	20348 20348	648 431	559 431	- -	- -
52	Cəbrayıl ümumi o cümlədən, suvarılan	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
53	Cəhəlbəd ümumi o cümlədən, suvarılan	64490 8079	50602 7786	357 -	100 -	2049 72	- -	53108 7858	11382 221	10897 221	- -	- -
54	Şamaxı ümumi o cümlədən, suvarılan	37538 6870	30180 5544	3126 1326	410 -	1586 -	- -	35302 6870	2236 -	2037 -	- -	- -
55	Şəki ümumi o cümlədən, suvarılan	61503 34314	54297 29423	3736 3292	- -	- -	- -	58033 32715	3470 1599	3341 1599	- -	- -
56	Şəmkir ümumi o cümlədən, suvarılan	48043 35949	35255 26538	1572 1527	1802 1091	2303 203	- -	39202 29359	8841 6590	8445 6590	- -	- -
57	Babək ümumi o cümlədən, suvarılan	15447 14157	9542 8971	334 334	2577 2159	- -	- -	12453 11464	2994 2693	2693 2693	- -	- -
58	Culfa ümumi o cümlədən, suvarılan	8100 4717	2628 2525	- -	3857 927	229 31	- -	6714 3483	1386 1234	1234 1234	- -	- -
59	Şərur ümumi o cümlədən, suvarılan	18879 17890	12425 12073	29 29	1389 1248	- -	- -	13843 13350	5036 4540	4541 4540	- -	- -

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
60	Ordubad ümumi o cümlədən. suvarılan	4277 3887	1618 1618	205 205	570 570	330 87	-	2723 2480	1554 1407	1407 1407	-	-
61	Sahbuz ümumi o cümlədən. suvarılan	4764 2190	1095 559	106 106	199 29	2294 519	-	3694 1213	1070 977	1407 977	-	-
62	Sədərək ümumi o cümlədən. suvarılan	3091 3033	379 379	19 19	1735 1735	-	-	2133 2133	958 900	900 900	-	-
63	Nax.MR üzrə cəmi: ümumi	54558	27687	693	10327	2853	-	41560	12998	11752	-	-
	o cümlədən. suvarılan	45874	26125	693	6668	637	-	34123	11751	11751	-	-
64	Yux.Qarabağ üzrə cəmi: ümumi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
65	Bakı ümumi o cümlədən. suvarılan	5092 42	-	-	-	-	-	-	5055 5	3301 5	37 37	-
66	Sumqayıt ümumi o cümlədən. suvarılan	107	-	-	-	-	7	7	-	-	-	-
67	Gəncə ümumi o cümlədən. suvarılan	1403 953	-	-	-	-	-	-	1099 649	649 649	304 304	-
68	Mingəçevir ümumi o cümlədən. suvarılan	658 602	-	-	-	-	-	-	340 302	302 302	300 300	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
69	Əli-Bayramlı ümumi o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70	Naftalan ümumi o cümlədən. suvarılan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
71	Şəhərlər üzrə cəmi: ümumi o cümlədən. suvarılan	7260	-	-	-	-	7	7	6494	4252	641	-
		1597	-	-	-	-	-	-	956	956	641	-
	Azərbaycan üzrə cəmi: ümumi o cümlədən. suvarılan	1662016	1226423	106503	31992	75843	7	1440768	220242	198600	887	
		1129028	904448	78010	17765	4268	-	1004491	123650	123650	887	

**Azərbaycan Respublikası torpaqlarının kateqoriyalar üzrə bölgüsü haqqında
01 yanvar 2001-ci il vəziyyətinə dair**

MƏLUMAT

Nö	Rayon və şəhərlərin adı	Ümumi sahə	Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar	Yaşayış məntəqə- lərinin torpaq- ları	Sənaye, neqliyyat, rabite, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar	Xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları	Məşə fondu torpaqları	Su fondu torpaq- ları	Ehtiyat fondu torpaqları
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Abşeron	156067	114845	9153	3819	-	1667	3600	22983
2	Ağdaş	94720	70931	700	4193	8838	7568	184	2306
3	Ağstafa	123996	95428	289	9395	4769	6489	1930	5696
4	Ağdam	137221	129495	1786	1910	-	1014	2924	92
5	Ağsu	121901	110126	202	2666	-	6035	231	2641
6	Ağcabədi	140098	114490	322	4649	3612	7308	4507	5210
7	Astara	61643	21212	314	714	1097	37421	-	885
8	Balakan	92487	36970	745	398	-	35845	-	1969
9	Beyləqan	177593	110106	309	9800	-	3675	-	3703
10	Biləsuvar	127221	101976	465	8636	-	181	866	15097
11	Bərdə	113043	95122	708	3537	-	7343	1762	4571
12	Qazax	102005	92161	310	3410	-	3093	408	2623
13	Qax	137613	86092	354	276	8821	39131	168	2771
14	Qəbələ	218042	148871	314	4369	-	60771	397	3120
15	Qobustan	186872	182777	44	9	-	81	968	2993
16	Quba	290303	222442	970	926	-	56647	5876	3442
17	Qubadlı	79812	66726	224	588	-	11434	790	50
18	Qusar	187645	154680	524	1979	-	22270	1014	7178
19	Daşkasan	90323	57873	425	3662	-	27287	-	1076
20	Dəvəçi	100025	66006	1069	2015	-	21500	1180	8255

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
21	Zaqatala	182285	114616	367	350	7494	51012	2712	5734
22	Zəngilan	72550	57399	28	3651	107	11365	-	-
23	Zərdab	66422	60796	395	1365	-	963	902	2001
24	İmişli	171225	126755	631	17289	-	5468	254	20828
25	İsmayilli	217315	132372	821	3352	5778	67210	480	7302
26	Yardımlı	72527	43064	-	6722	-	20536	72	2133
27	Yevlax	143333	101032	2269	3921	3800	5357	25231	1723
28	Kəlbəcər	124300	91360	380	1156	-	29176	-	2228
29	Kürdəmir	116190	104233	364	2995	-	888	2344	5366
30	Gədəbəy	144247	113010	509	2548	-	27180	-	1000
31	Goranboy	173139	153585	517	1133	-	9560	706	7638
32	Göyçay	68252	62120	600	1823	2	210	1021	2476
33	Laçın	166488	129511	287	1813	-	34877	-	-
34	Lerik	133472	90884	220	1447	-	40306	-	615
35	Lənkəran	153941	25071	1247	2384	88359	28932	1113	6835
36	Masalli	72097	47619	98	1026	-	16663	440	6251
37	Nefçala	123289	99992	3059	8298	-	-	1523	10417
38	Oğuz	121613	71869	128	1392	1000	43497	304	3423
39	Saath	105736	96041	398	2923	-	1848	342	4184
40	Sabirabad	140754	117673	1246	1925	-	4767	4973	10170
41	Salyan	137149	86812	1250	8141	29683	530	2710	8023
42	Samux	135758	93463	-	3142	678	2065	34084	2326
43	Siyəzən	75906	62796	728	3387	-	6141	-	2854
44	Tərtər	44939	41118	347	1084	-	490	276	1624
45	Tovuz	172884	127569	381	2007	-	33323	6406	3198
46	Ucar	75989	67727	465	5134	-	522	-	2141
47	Füzuli	128016	121450	-	2462	-	78	-	4026
48	Xanlar	102813	77799	250	2579	7131	13275	221	1558
49	Xaçmaz	147075	111794	857	11034	-	20659	-	2731
50	Xızı	171112	125781	-	14651	4563	7797	-	18320
51	Hacıqabul	86637	68217	3398	3821	-	2233	3858	5110
52	Cəbrayıl	118856	110622	158	2240	-	4280	1144	412

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
53	Cəlilabad	142661	110189	176	2503	-	17506	54	12233
54	Samaxı	157942	135190	576	3822	525	10999	2081	4749
55	Şəki	237210	159506	2827	1765	-	48510	3376	21226
56	Şəmkir	195670	166627	585	8511	27	5570	10326	4024
57	Babək	126053	103415	955	11983	-	503	7709	1488
58	Culfa	99407	90796	233	3418	-	262	288	4410
59	Sərur	123405	109022	54	7970	-	270	1005	5084
60	Ordubad	91284	90060	461	-	-	469	20	274
61	Sahbuz	81017	73147	73	784	-	2654	728	3631
62	Sədərək	15134	13621	-	454	-	-	-	1059
Naxçıvan MR üzrə cəmi		536300	480061	1776	24609	-	4158	9750	15946
63	Yuxarı Qarabağ	497951	361341	1504	3834	-	128769	2096	407
64	Bakı	187416	16476	10041	145519	708	-	-	14672
65	Əli-Bayramlı	2565	1496	-	374	-	-	695	-
66	Naftalan	305	207	78	20	-	-	-	-
67	Mingəçevir	9375	1911	1807	471	187	-	3822	1177
68	Gəncə	8307	3734	1213	3302	-	-	58	-
69	Sumqayıt	10865	777	3546	6542	-	-	-	-
Şəhərlər üzrə cəmi		218933	24601	16685	156228	895	-	4575	15849
Respublika üzrə cəmi		8641506	6449994	64754	395618	193739	1063480	150179	323742

Azərbaycan Respublikası torpaqlarının keyfiyyət qrupuna görə bölgüsü haqqında

MƏLUMAT

Sıra №-si	İnzibati rayonun adı	Ümumi sahə ha-la	Bonitet şkalası	Keyfiyyət qrupu	Təbii təsərrüfat yerləri				Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların cəmi	Hayət-yanı torpaq sahələrinin cəmi	Kollektiv bağçılığın sahələri cəmi	Sair torpaqların cəmi	
					Əkin dinc	Çox illik əkmələr	Biçənək	Örüş					
1	Abşeron	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
			100-81	I	283	-	-	-	283	2329	-	-	
			80-61	II	3691	1124	-	5304	10119	-	-	-	-
			60-41	III	8135	1980	-	2686	12801	-	-	-	-
			40-21	IV	3697	353	-	5555	9605	-	-	-	-
			20-1	V	-	-	-	9219	-	-	-		
	Cəmi	156067	-	-	15806	3457	-	22764	42027	-	-	111565	
2	Ağdam		100-81	I	28782	6725	-	1643	37150	5255	7	-	
			80-61	II	5616	3964	18	5295	14893	-	-	-	-
			60-41	III	702	-	-	8765	10788	-	-	-	-
			40-21	IV	-	1321	-	2432	2432	-	-	-	-
			20-1	V	-	-	-	-	124	124	-	-	-
	Cəmi	115396	-	-	35100	-	18	18259	65387	5255	7	44747	
3	Ağdaş		100-81	I	-	-	-	-	1270	6102	-	-	
			80-61	II	3579	200	-	6560	10339	-	-	-	-
			60-41	III	19687	475	447	7195	27804	-	-	-	-
			40-21	IV	6563	67	221	2963	9814	-	-	-	-
			20-1	V	-	-	-	3174	3174	-	-	-	-
	Cəmi	94720	-	-	29829	742	668	21162	52401	6102	-	36217	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
4	Ağstafa		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	1037 2169 6972 8552	197 1218 726 -	116 843 123 -	- 15968 15987 1044	1350 27198 25324 1044	4522		
	Cəmi:	123996	-	-	18758	2141	1088	32999	54986	4522		64488
5	Ağsu		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	1237 5410 25380 4294	212 1585 1560 307	6 355 100 36	736 7375 10056 16489	2191 14725 37096 21126	2921		
	Cəmi:	121901	-	-	36321	3664	497	34656	75138	2921		43842
6	Ağcabədi		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	155 24517 25291 1652	7 732 210 -	- - - -	- 1049 4817 3022	162 26298 30318 4674	4400		
	Cəmi:	140098	-	-	51615	949	-	8888	61452	4400		74246
7	Astara		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	511 2128 3519 222	27 1393 901 4	- 413 235 27	35 745 1808 958	573 4679 6463 1211	2560		
	Cəmi:	61643	-	-	6380	2325	675	3546	12926	2560		46157

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8	Balakən		100-81	I	1442	557	5	271	2275	2729		
			80-61	II	6660	2787	143	1083	10673			
			60-41	III	9540	2540	48	2708	14836			
			40-21	IV	360	309	7	1355	2031			
			20-1	V	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cəmi:	99442			18002	6193	203	5417	29815	2729		66898
9	Beyləqan		100-81	I	225	-	-	-	225	1917		
			80-61	II	7277	-	-	8756	16033			
			60-41	III	37286	2522	-	584	40392			
			40-21	IV	135	-	-	389	524			
			20-1	V	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cəmi:	127593			44923	2522	-	9729	57174	1917		68502
10	Biləsuvar		100-81	I	47	-	-	-	47	2234		
			80-61	II	18018	14	6	1938	19976			
			60-41	III	26932	15	-	3174	30121			
			40-21	IV	2170	-	-	19721	21891			
			20-1	V	-	-	-	-	3259	3259	-	-
	Cəmi:	112618			47167	29	6	28092	75294	2234		35090
11	Bardə rayonu		100-81	I	235	-	-	-	235	7030		
			80-61	II	24519	473	-	3711	28703			
			60-41	III	20801	867	-	4795	26463			
			40-21	IV	1506	-	-	5424	6930			
			20-1	V	-	-	-	1792	1792			
	Cəmi:	113043			47061	1340	-	15722	64123	7030		41890

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
12	Qazax	100-81	I	1702	143	32	178	2055	3553			
		80-61	II	16145	472	619	10331	27567	-			
		60-41	III	5073	54	275	9419	14821	-			
		40-21	IV	273	-	-	2494	2767	-			
		20-1	V	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cami	102005		669	926	22422	47210	3553	51242			
13	Qax	100-81	I	2035	1877	-	277	4189	2379			
		80-61	II	4974	3554	-	1217	9745	-			
		60-41	III	12865	1274	-	4424	18563	-			
		40-21	IV	-	-	-	2319	2319	-			
		20-1	V	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cami	149576		6705	8237	34816	2379	112381				
14	Qəbələ	100-81	I	5644	1636	195	1053	8528	2169			
		80-61	II	13634	10119	329	1777	25859	-			
		60-41	III	7580	-	-	5428	13008	-			
		40-21	IV	137	-	-	4700	4837	-			
		20-1	V	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cami	218042		26995	11755	524	12958	52232	2169	750	163641	
15	Qobustan	100-81	I	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		80-61	II	6541	557	-	198	7296	-			
		60-41	III	19241	1251	-	13185	33677	-			
		40-21	IV	9011	18	-	19449	28478	-			
		20-1	V	-	-	-	132	132	-			
	Cami	186872		34793	1826	32964	69583	750	116539			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
16	Dəvəçi		100-81	I	159	133	-	6861	7153	2256		
			80-61	II	12524	934	671	10712	24847			
			60-41	III	6319	1420	2742	5290	15771			
			40-21	IV	-	-	-	2843	2843			
			20-1	V	-	-	-	424	424			
	Cəmi	100025			19002	2487	3413	26130	51032	2256		46737
17	Zaqatala		100-81	I	971	455	74	3509	5009	6263		
			80-61	II	10396	3147	168	4076	17787			
			60-41	III	14711	4297	171	3736	22915			
			40-21	IV	-	-	-	-	-			
			20-1	V	-	-	-	-	-			
	Cəmi:	201737			26078	7899	413	11321	45711	6263		149763
18	Zəngilan		100-81	I	2497	1120	27	434	4078	553		
			80-61	II	3042	907	101	1953	6003			
			60-41	III	1716	640	66	11934	14356			
			40-21	IV	546	-	13	7160	7719			
			20-1	V	-	-	-	217	217			
	Cəmi:	72550			7801	2667	207	21698	32373	553		39624
19	Zardab		100-81	I	-	-	-	689	689	2016		
			80-61	II	300	-	-	2066	2366			
			60-41	III	24873	452	-	2755	28080			
			40-21	IV	4795	14	-	5854	10663			
			20-1	V	-	-	-	115	115			
	Cəmi:	66422			29968	466	-	11479	41913	2016		22493

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
20	İmşılı		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	- 5943 25885 3974	32 32 7		2191 13675 11734 139	8166 39592 15715 139	6190		
	Cəmi:	171103			35802	71	-	27739	63612	6190		101301
21	İsmayılı		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	8552 22310 5205 1117	344 715 238 28	125 523 1795 50	1955 8214 28163 783	10976 31762 35401 1978	4203		
	Cəmi:	217315			37184	1325	2493	39115	80117	4203		132995
22	Yardımlı		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	108 4963 10140 154	- 25 75 9	26 1079 3957 77	640 4479 6090 217	134 6707 18651 6330	2234		
	Cəmi:	72527			15365	109	5139	11426	32039	2234		38254
23	Yevlax		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	- 2151 27046 1537	4 873 5	8 777 8867	3547 8513 8158 8867	3547 10676 36854 10409	3574		
	Cəmi:	143333			30734	882	785	35469	67870	3574		71889

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
24	Quba		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	4781 10229 4076 387	2173 6300 6058 -	- 331 300	8910 20629 25184 2579	15864 37489 35618 2966	5923		
	Cəmi:	294071	19473		14531	631	57302	91937	5923	3825	19	196211
25	Qusar		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	- 23830 10557 -	5757 1726 -	1403 6097 2545 65	5059 7940 6662 4369 485	6499 43687 21490 4434 485			
	Cəmi:	187645	34387		7483	10110	24515	76495	3825	19	107306	
26	Qubadlı		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	8375 3141 1944 1496	518 255 77 -	82 354 189 6	865 1837 3026 4756 324	9840 5587 5236 6258 324	543		
	Cəmi:	79812	14956		850	631	10808	21245	543	1755		52024
27	Daşkasan		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	112 1492 891	- 11 52	703 5106 4066 40	1429 7953 13668 3908	2244 14562 18677 3948			
	Cəmi:	90323	2495		63	9915	26958	39431	1755			49137

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
28	Göyçay		100-81	I	-	-	-	131	131	5965		
			80-61	II	399	845	-	1065	2309			
			60-41	III	18274	2208	-	4516	24998			
			40-21	IV	3239	283	-	12431	15953			
			20-1	V	-	-	-	-	1130	1130		
	Cami	68252			21912	3336	-	19273	44521	5965		17766
29	Laçın		100-81	I	3460	37	468	642	4607	927		
			80-61	II	7674	68	1171	4813	13726			
			60-41	III	3159	98	1779	10909	15945			
			40-21	IV	752	42	1264	15400	17458			
			20-1	V	-	-	-	-	320	320		
	Cami	166488			15045	245	4682	32084	52056	927		113505
30	Lerik rayonu		100-81	I	7	-	-	1125	1132	1968		
			80-61	II	1403	48	607	3750	5808			
			60-41	III	10707	276	2569	10875	24427			
			40-21	IV	1244	58	287	21751	23340			
			20-1	V	-	-	-	-	-	-		
	Cami	133472			13361	382	3463	37501	54707	1968		76797
31	Lənkəran		100-81	I	318	68	-	128	514	3667		
			80-61	II	5363	3464	409	3179	12415			
			60-41	III	2772	1712	1303	4528	10315			
			40-21	IV	277	-	-	570	847			
			20-1	V	-	-	-	-	-	-		
	Cami	153941			8730	5244	1712	8405	24091	3667		126183

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
32	Masalh		100-81	I	652	-	-	45	697				
			80-61	II	11324	626	1790	2926	16666				
			60-41	III	13091	762	105	1080	15038				
			40-21	IV	25		253	451	729				
			20-1	V									
	Cami:	72097	-	25092	1388	2148	4502	33130	3723			35244	
33	Neftçala		100-81	I	-								
			80-61	II	6249			1690	7939				
			60-41	III	37260			7079	44339				
			40-21	IV	3477			23117	36594				
			20-1	V									
	Cami:	123289	-	46986	-	-	31886	78872	2332	2475		42085	
34	Oğuz		100-81	I	5951	510	40	341	6842	2475			
			80-61	II	14173	1768	-	2846	18787				
			60-41	III	513	111	-	3300	3924				
			40-21	IV	-	29	-	4894	4923				
			20-1	V	-	-	-	-	-				
	Cami:	121613	-	20637	2418	40	11381	34476	2475	8617		84662	
35	Saath		100-81	I	38	-	-	-	38				
			80-61	II	16708	-	-	7360	24068				
			60-41	III	19807	66	-	5388	25261				
			40-21	IV	2209	-	-	394	2603				
			20-1	V	-	-	-	-	-				
	Cami:	76986	-	38762	66	-	13142	51970	8617			16399	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
36	Sabira bad		100-81	I	-					11590			
			80-61	II	14732	78			1094	15904			
			60-41	III	33366	68			13394	46828			
			40-21	IV	683	36			15079	15798			
			20-1	V									
	Cami	134107			48781	182	-	29567	78530	11590		43987	
			100-81	I	-	-	-	-	-	7720			
37	Salyan		80-61	II	1660			7059	8719				
			60-41	III	35451			14042	49493				
			40-21	IV	2411				16445	18856			
			20-1	V									
			Cami	137149			39522	-	-	37546	77068	7720	-
			100-81	I	-	-	-	294	294	2252			
38	Samux		80-61	II	4056	1426			392	5874			
			60-41	III	11462	2287	17		2987	16753			
			40-21	IV	141				1224	1365			
			20-1	V									
			Cami	135758			15659	3713	17	4897	24286	2252	
			100-81	I	730	-	-	1083	1813	1598			
39	Siyazan		80-61	II	3569	956	148		3046	7719			
			60-41	III	4201	702	152		11068	16123			
			40-21	IV	1010				9566	10576			
			20-1	V					686	686			
			Cami	75906			9510	1658	300	25449	36917	1598	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
40	Tartar		100-81	I	3207	170	-	1567	4944	2928		
			80-61	II	17638	217	-	1107	18962			
			60-41	III	1425	18	-	1936	3379			
			40-21	IV	-	-	-	-	-			
			20-1	V	-	-	-	-	-			
	Cami:	45061			22270	405	-	4610	27285	2928		14848
41	Ucar		100-81	I						6781		
			80-61	II	930	10		1422	2362			
			60-41	III	13956	149		4740	18845			
			40-21	IV	3722	40		8057	11819			
			20-1	V				1580	1580			
	Cami:	75989			18608	199	-	15799	34606	6781		34602
42	Tovuz		100-81	I	335	505	1	-	841	7705		
			80-61	II	8105	2796	1811	5710	18422			
			60-41	III	8553	572	1550	22839	33514			
			40-21	IV	275		71	10603	10949			
			20-1	V				1631	1631			
	Cami:	172884			17268	3873	3433	40783	65357	7705		99822
43	Füzuli		100-81	I	7524	2977	36	290	10827	2241		
			80-61	II	12758	5358	244	2318	20678			
			60-41	III	12104	3215	164	20283	35766			
			40-21	IV	327	358	-	6085	6770			
			20-1	V			-	-	-			
	Cami:	128016			32713	11908	444	28976	74041	2241		51734

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
44	Xanlar		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	1318 6463 5153 1102	291 152 474 8	15 2178 750 690	5303 11284 10522 1352	6927 20077 16890 3152	2919 -	-	-
	Cəmi	102813			14036	925	3633	28461	47055	2919		52839
45	Xaçmaz		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	15907 24031 2822	1722 1473 154	- 21 -	2609 6357 2185	20238 31882 5161	5024 -	-	-
	Cəmi	147075			42760	3349	21	11151	57281	5024		84770
46	Xızı		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	- - 6499 560	- - - -	- 536 87 -	- 1471 32109 30164	2007 38695 30724	- -	-	-
	Cəmi	171112			7059	-	623	67335	75017	569		95526
47	Hacıqabul		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	2513 5647 13418 179	- - 20 -	- - - -	247 2885 9311 3956	2760 8532 22749 4135	1409 -	-	-
	Cəmi	82869			21757	20	-	16481	38258	1409		43202

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
48	Cəbrayıl		100-81	I	2104	1884	11		3988	1080			
			80-61	II	6524	2753	13	169	9446				
			60-41	III	9049	2317		-	2021	13398			
			40-21	IV	3368	289		-	5223	8893			
			20-1	V	-	-		-	1011	1011			
			Cəmi:	112618		21045	7243	24	8424	36736	1080	11507	
49	Cəlilabad		100-81	I	1364		-	-	1364	11507			
			80-61	II	53460	281	2217	1296	57254				
			60-41	III	11446	156	514	8427	20543				
			40-21	IV	147			4468	4615				
			20-1	V	-	-		-	-				
			Cəmi:	142661		66417	437	2731	14191	83776	11507	2596	
50	Şamaxı		100-81	I	3058	565	-	422	4045	2596			
			80-61	II	2039	2135	196	5482	9852				
			60-41	III	28542	439	1438	18975	49394				
			40-21	IV	340			16867	17207				
			20-1	V	-	-		421	421				
			Cəmi:	157942		33979	3139	1634	42167	80919	2596	4603	
51	Şəki		100-81	I	3055	145	-	1068	4268	4603			
			80-61	II	31800	4764	-	7591	44155				
			60-41	III	34679	2160	229	27718	64786				
			40-21	IV	62			9972	10034				
			20-1	V	-	-		-	-				
			Cəmi:	248840		69596	7069	229	46349	123243	4603	120994	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
52	Şamkir		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	3157 20815 13414 585 -	59 1223 571 - -	10 1833 411 53 -	2293 20646 30396 4015 -	5519 44517 44792 4653 -	9240		
	Cəmi	195670						57350	99481	941		86948
	İnzibati rayonlar üzrə		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	124472 551953 787262 77880 -	24794 76685 50367 2861 28	4994 43415 40242 7337 50	60592 275725 546631 411115 40299	214852 947778 1424502 499193 40377	223128		
	Yekunu	7366597					96038	1334362	3126702	223128		4016767
53	Ağdərə		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	10092 6864 3744 - -	1945 1729 3531 - -	55 516 940 333 -	495 6269 6764 2969 -	12587 15378 14979 3302 -	1232		
	Cəmi	185300						16497	46246	1232		137822
54	Xocalı		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	8203 4366 397 265 -	2145 307 102 - -	57 166 64 64 -	195 3124 4100 2342 -	10600 7963 4663 2671 -	704		
	Cəmi	106453						9761	25897	704		79852
55	Dizə Hadrut		100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	I II III IV V	1863 3219 972 - -	1380 222 102 - -	15 27 221 124 387	137 1576 2604 2467 69	3415 5044 3899 2591 69	387		
	Cəmi	86418						6853	15018	387		71013

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
56	Xocavənd		100-81	I	6924	2739	107	1932	11702	775		
			80-61	II	6766	1889	190	2855	11700			
			60-41	III	2046	95	49	2687	4877			
			40-21	IV	-	-	-	924	924			
			20-1	V	15736	4723	346	8398	29203	775	53158	
57	Şuşa		100-81	I	1017	32	41	404	1494	352		
			80-61	II	2570	51	81	2343	5045			
			60-41	III	1285	17	55	4770	6127			
			40-21	IV	482	-	-	567	1049			
			20-1	V	-	-	-	-	-	-	352	22577
	Cəmi	36644	100-81	I	28119	8241	275	3163	39798	3450		
			80-61	II	23785	4198	980	16167	45130			
			60-41	III	8444	3847	1329	20925	34545			
			40-21	IV	747	-	521	9269	10537			
			20-1	V	-	-	-	69	69			
58	Babək	497951	100-81	I	61095	16286	3105	49593	130079	3450		364422
			80-61	II	6562	659	-	1437	8658	3797		
			60-41	III	3616	174	31	12931	16752			
			40-21	IV	2009	97	-	9579	11685			
			20-1	V	1205	39	-	-	1244			
59	Culfa	126053	100-81	I	13392	969	31	23947	38339	3797		83917
			80-61	II	1100	-	38	-	1138	1545		
			60-41	III	1942	3	71	1492	3508			
			40-21	IV	2718	-	147	7246	110111			
			20-1	V	712	-	257	11935	12904			
	Cəmi	99407	100-81	I	6472	3	546	21312	28333	1545		69529
			80-61	II	-	-	-	-	-	-		
			60-41	III	-	-	-	-	-	-		
			40-21	IV	-	-	-	-	-	-		
			20-1	V	-	-	-	-	-	-		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
60	Şərur		100-81	I	8319	36	-	267	8622	4974		
			80-61	II	3589	-	9	2673	6271			
			60-41	III	2936	-	21	7484	10441			
			40-21	IV	1468	-	270	14166	15904			
			20-1	V	-	-	-	2138	-	2138		
	Cəmi:	123405			16312	36	300	26728	43376	4974		75055
61	Ordubad		100-81	I	221	30	-	141	392	1785		
			80-61	II	763	64	30	281	1138			
			60-41	III	1083	113	129	5488	6813			
			40-21	IV	394	23	172	7317	7906			
			20-1	V	-	-	-	844	-	844		
	Cəmi:	91284			2461	230	331	14071	17093	1785		72406
62	Sədərək		100-81	I	808	-	-	66	874	958		
			80-61	II	1501	19	-	464	1984			
			60-41	III	-	-	-	1292	1292			
			40-21	IV	-	-	-	762	762			
			20-1	V	-	-	-	729	729			
	Cəmi:	15134			2309	19	-	3313	5641	958		8535
63	Şahbuz		100-81	I	398	97	26	213	734	1146		
			80-61	II	372	27	281	2555	3235			
			60-41	III	397	9	945	7452	8803			
			40-21	IV	115	4	1302	11071	12492			
			20-1	V	-	-	-	-	-	-	-	
	Cəmi:	81017			1282	137	2554	21291	25264	1146		54607
	Naxçıvan MR üzrə		100-81	I	17408	822	64	2124	20418	14205		
			80-61	II	11783	287	422	20396	32888			
			60-41	III	9143	219	1242	38541	49145			
			40-21	IV	3894	66	2001	45251	51212			
			20-1	V	-	-	33	4350	4383			
	Yekun	536300			42228	1394	3762	110662	158046	14205		364049

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
			100-81	I	169909	33857	5333	65879	275068	240783	3720	
			80-61	II	587521	81170	44817	312288	1025796	-		
	Azərbaycan üzrə		60-41	III	804849	54433	42813	606097	1508192	-		
			40-21	IV	82521	2927	9859	465635	560942	-		
			20-1	V	-		83	44718	44829	-		
	Cəmi	8641506			1644890	172387	102905	1494617	3414827	240783	3720	4982176

ƏDƏBİYYAT

1. Арманд Д.Л. Антропогенный рельеф (Краткая географическая энциклопедия) – М., 1960, т.1
2. Арманд Д.Л. Географическая среда и рациональное использование природных ресурсов – М., Наука, 1983 – 237 с.
3. Ащи Дж. Сельскохозяйственная экология. – М., 1959 – 479 с.
4. Айвазов Ф.Д. Агроэкологические особенности и бонитировка почв зимних пастбищ Аджиноурской степи в целях их рационального использования: Автореф. дисс. канд. с-х. наук Баку, 1989-24с.
5. Бабаев М.П. Классификация и диагностика орошаемых почв сухих субтропиков Восточного Закавказья/ Почвоведение-М., 1982-№3.
6. Волобуев В.Р. Почвы и климат. Баку, 1953 – 319 с.
7. Волобуев В.Р. Эколого-генетический анализ почвенного покрова Азербайджана – Баку. Изд-во АН Аз.ССР, 1962 – 75 с.
8. Волобуев В.Р. Экология почв – Баку, 1963 – 259 с.
9. Волобуев В.Р. Почвенные общности и зональная структура почвенного покрова // Почвенные комбинации и их генезис. М., Наука, 1972 – с.32-40
10. Волобуев В.Р. Введение в энергетику почвообразования – М.: Наука, 1974 – 128 с.
11. Волобуев В.Р., Мамедов Г.Ш. Карта пластики рельефа Азербайджанской ССР (масштаб 1:200 000). Баку, 1984.
12. Гаджиев В.Д. Высокогорная растительность Большого Кавказа (в пределах Азербайджана) и ее хозяйственное значение. – Баку; Элм, 1970 – 258 с.
13. Герасимов И.П. Генетические, географические и исторические проблемы современного почвоведения М.: Наука, 1976 – 298 с.
14. Годельман Я.М. Структура почвенного покрова и ее количественная характеристика (на примере Молдавской ССР): Автореф. дисс.канд.с.х.наук – Кишинев, 1969.
15. Годельман Я.М., Леиб Х.И., Пугаев А.П. Оценка деятельности почвенных карт параметрами структуры почвенного покрова // Почвоведение – М., 1975 – Н10-с. 19-27.

16. Годельман Я.М. Неоднородность почвенного покрова и использование земель. – М. Наука, 1981 – 200 с.

17. Годельман Я.М. Исследование структур почвенного покрова как научная основа его картографирования, оценка и организация сельскохозяйственного использования: Автореф. дисс. д-ра с/х наук – Минск, 1984 – 39 с.

18. Гуртмурадов Д.Г. Из опыта изучения СПП Северо-Восточного Туркменистана // Структура почвенного покрова и ее значение для картирования почв, учета и использования почвенных ресурсов – Кишинев, 1980-с. 151-153

19. Гусейнов Г.Г. Водно-солевой баланс дренированных земель Ленкоранской Мугани: Автореф. дисс. канд. с.х. наук. – Баку, 1982-18 с.

20. Гаджиев Г.М. Структуры почвенного покрова Мильской равнины и их мелиоративная оценка: Автореф. дисс. канд. с-х. наук – Баку, 1990-25с.

21. Гасанов В.Г. К диагностике и систематике пойменных луговых почв сухостепной субтропической зоны долины реки Куры // Изв. АН Аз. ССР-Баку 1978-№6-с. 55-62.

22. Давлятшин И.Д. О некоторых вопросах бонитировки почв равнинного Казахстана // Докл. Всесоюз. Съезда почвоведов СССР. – Минск, 1977-с. 137-139.

23. Добровольский Г.В., Гришина Л.А. Научные основы почвенного мониторинга. // Комплексный глобальный мониторинг состояния биосферы. Тр. III Межд. симп. Т. I. Гидрометиздат, 1986 – с. 79-86.

24. Добровольский Г.В., Никитин Е.Д. Функция почв в биосфере и экосистемах // Экологическое значение почв. – М. Наука, 1990 – 261 с.

25. Докучаев В.В. Собр. соч. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1951-т. VI-595с.

26. Ковалев Р.В. Почвы Ленкоранской области – Баку: изд-во АН АзССР, 1966 – 372 с.

27. Ковда В.А. Почвенный покров, его улучшение, использование и охрана. М.: Наука, 1981 – 182с.

28. Крупеников И.А., Годельман Я.М., Холмецкий А.М. Анализ структуры почвенного покрова как метод почвенно-географической

характеристики природных регионов //Почвоведение. – М., Наука 1972-с. 189-195.

29. Крупеников И.А., Лунева Р.И. Сколько стоит почва //Сельское хозяйство Молдавии – Кишинев, 1989 – N2 – с.33-36.

30. Лунева Р.И., Рябинина Л.И. Бонитировка почв, удобрение и орошение. //Бонитировка, генезис и химия почв Молдавии. – Кишинев, 1979 – с.21-31.

31. Мадатзаде А.А. Климат Азербайджана. //Геоморфология Азербайджана – Баку: изд. АН Аз.ССР, 1959.

32. Мамедов Г.Ш. Оценка основных ландшафтных комплексов Мильской равнины //Изв.АН Аз.ССР, Сер.биол.наук. – Баку, 1980-N5, с.51-55.

33. Мамедов Г.Ш. О значении земельно-оценочных работ. //Изв.АН Аз.ССР, Сер.биол.Наук – Баку – 1981, N5 с.55-59.

34. Мамедов Г.Ш. Вопросы о пестроте и контрастности почвенного покрова Мильской равнины //Изв. АН Аз.ССР, Сер.биол.наук, - Баку, 1983 – N4 с.29-32.

35. Мамедов Г.Ш. Модели плодородия почв Азербайджанской ССР. //Тез.докл VII всесоюз. съезда общ. почв. Ч.IV.Ташкент, 1985-с.194.

36. Мамедов Г.Ш. Агроэкологическое районирование Азербайджанской ССР в целях земельного кадастра. // Изд АН Аз. ССР, Сер. биол. наук, Баку, 1986, №3, с 56-62.

37. Мамедов Г.Ш. О цене почв Азербайджанской Республики. //Матер.респ.почвен.-агрхим.совещ., посвященного экологии, воспроизводству плодородия и охране почв. – Баку: Элм, 1990-с.66.

38. Мамедов Г.Ш. Экологические модели плодородия основных типов почв Азербайджана. Баку, Аз. НИИНТИ, 1992, 28 с.

39. Мамедов Г.Ш. Принципы составления карт агропроиз-водственной группировки почв Азербайджана. Баку Аз.НИИНТИ, 1992, 30 с.

40. Мамедов Г.Ш. Карта экологической оценки почв Азербайджана и ее значение. - Баку, Аз. НИИНТИ, 1992, 20 с.

41. Мамедов Г.Ш. Составление почвенных карт с учетом рельефа. Баку, Аз. НИИНТИ, 1993, 25 с.

42. Мамедов Г.Ш., Мамедова С.З. Рекомендации по составлению экологической модели плодородия чаепригодных почв Азербайджана. Баку, Аз. НИИНТИ, 1993, 36 с.
43. Məmmədov Q.Ş. və b. Torpaq avtomatlaşdırılmış informasiya axtarış sistemi, məlumatların təsvir dilinin elementləri. - Bakı 1996, 59 s.
44. Məmmədov Q.Ş. və b. Torpaqların bonitirovkası. Bakı, Elm. 1997, 179 s.
45. Мамедов Г.Ш. Агроэкологические особенности и бонитировка почв Азербайджана. Баку, Элм. 1990, 172 с.
46. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycan torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi Bakı, Elm, 1998.-282 səh.
47. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycanda torpaq islahatı: hüquqi və elmi-ekoloji məsələlər Bakı, Elm, 2000, -371 s. (rus dilində).
48. Məmmədov Q.Ş. Torpaq islahatının həyata keçirilməsinə dair metodik tövsiyələr, Bakı, Elm, 2001, - 60s.
49. Орлов Д.С. Гумусовые кислоты почв и общая теория гумификации. М.МГУ, 1990 – 325с.
50. Пестряков В.К. Окультуривание почв северо-запада. Л.:Колос, 1977 – с.
51. Пономарева В.В. О сущности и факторах почвообразования. // Почвоведение. №9, 1958.
52. Прилипко Л.И. Растительный покров Азербайджана. Баку: Элм, 1970 – 172 с.
53. Салаев М.Э. Диагностика и классификация почв в Азербайджане. Баку: Элм, 1991-239с.
54. Сафаров И.С. Важнейшие древние третичные реликты Азербайджана. Баку, 961-311с.
55. Сафаров И.С. Лесная растительность высокогорных районов Талыша и ее фитоценологические особенности.
56. Сулейманов Д.М., Мусаев А.А. Гидрогеологическая карта Аз.ССР. // Атлас Аз.ССР, 1963-33с.
57. Степанов И.Н. Принципы составления почвенной карты. // Оценка природно – мелиоративных условий и прогноз их изменений. – Пушино. 1977 с. 152-178.

58. Степанов И.Н. Формы в мире почв. – М: Наука, 1986-190с.
59. Травлеев А.П. Взаимодействие растительности с почвами в лесных биоценозах степной зоны. // Лесоведение, 1976-№6-с. 21-26.
60. Трофимов С.С. Экология почв и почвенные ресурсы Кемеровской области – Новосибирск: Наука, 1975-300с.
61. Урушадзе Г.Ф. Почвы горных лесов Грузии. Тбилиси, 1987-243с.
62. Фридланд В.М. Об агропроизводственных группировках почв и их роли в улучшении использования земельных фондов. // Учет и агропроизводственные группировки земельных ресурсов СССР. М., 1967-с.-14-29.
63. Фридланд В.М. Структура почвенного покрова. М., 1972-423с.
64. Хаазе Г., Шмидт Р.К. К определению максимальной эффективности использования сельскохозяйственных угодий на основе геоэкологических исследований. // Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды-М.: Прогресс, 1977-с. 163-206.
65. Ширинов И.Ш. Геоморфологическое строение Кура-Араксинской депрессии (морфоскульптура).-Баку. Элм, 1973-215с.
66. Шихалибейли Э. Геоморфологическая карта. Атлас. Аз.ССР-Баку, 1963-с. 26-27.
67. Шихлинский Э.М. Карта типов климата Аз. ССР (Атлас Азербайджанской ССР). Баку-Москва, 1963.
68. Шихлинский Э.М. Климатическая карта Азербайджана (масштаб 1:600000). Баку, 1991.
69. Эюбов А.Д. Бонитировка климата Азербайджанской ССР. Баку, 1975-148с.
70. Юодис Ю.К. О структуре почвенного покрова Литовской ССР. // Почвоведение –М. 1967-№11.
71. Юодис Ю.К. Опыт характеристики структуры почвенного покрова Литовской ССР. // Почвенные комбинации и их генезис. М.1972.

M Ü N D Ə R İ C A T

<i>Giriş</i>	3
<i>I Fəsil. Azərbaycanın ekoloji şəraiti</i>	7
1. Coğrafi vəziyyət və relyef	7
2. Geoloji quruluş və torpaqəmələgətirən süxurların səciyyəsi	11
3. Hidroloji xüsusiyyətləri	13
4. İqlim şəraiti	15
5. Fitosenotik örtük	21
6. Antropogen amillərin torpaq və onun münbitliyinə təsiri	26
<i>II Fəsil. Azərbaycan torpaq örtüyü strukturunun və tərkibinin bioekoloji xüsusiyyətləri</i>	30
1. Dağ-çəmən torpaqları	44
2. Qonur dağ-meşə torpaqları	45
3. Qəhvəyi dağ-meşə torpaqları	46
4. Dağ qaratorpaqlar	47
5. Sarı torpaqlar	49
6. Şabalıdı torpaqlar	50
7. Boz və boz-qonur torpaqlar	52
8. Çəmən-boz torpaqları	53
9. Şoranlar	54
<i>III Fəsil. Azərbaycanın vahid torpaq fondu və mülkiyyət növləri üzrə onun strukturunu</i>	56
1. Dövlət torpaqları	62
2. Bələdiyyə torpaqları	63
3. Xüsusi mülkiyyətdəki torpaqlar	64
<i>IV Fəsil. Azərbaycanın rayonları və şəhərləri üzrə torpaq fondu</i>	66
<i>V Fəsil. Azərbaycanın torpaq kateqoriyaları üzrə məlumat</i>	68
<i>VI Fəsil. Azərbaycanın təbii təsərrüfat yerlərinin səciyyəsi</i>	69
Əlavələr	71
Ədəbiyyat	126

Qərib Şamil oğlu Məmmədov

**AZƏRBAYCANIN
TORPAQ EHTİYATLARI**

Bakı – «Elm» - 2002

Yığılmağa verilmiş 27.03.2002. Çapa imzalanmış 18.06.2002.

Formatı 60x90 ¹/₁₆. Həcmi 8,25 ç.v.

Tirajı 1000. Sifariş 59.

Qiyməti müqavilə əsasında.

«Elm» RNPM-nin mətbəəsində çap olunmuşdur
(İstiqlaliyyət, 8).